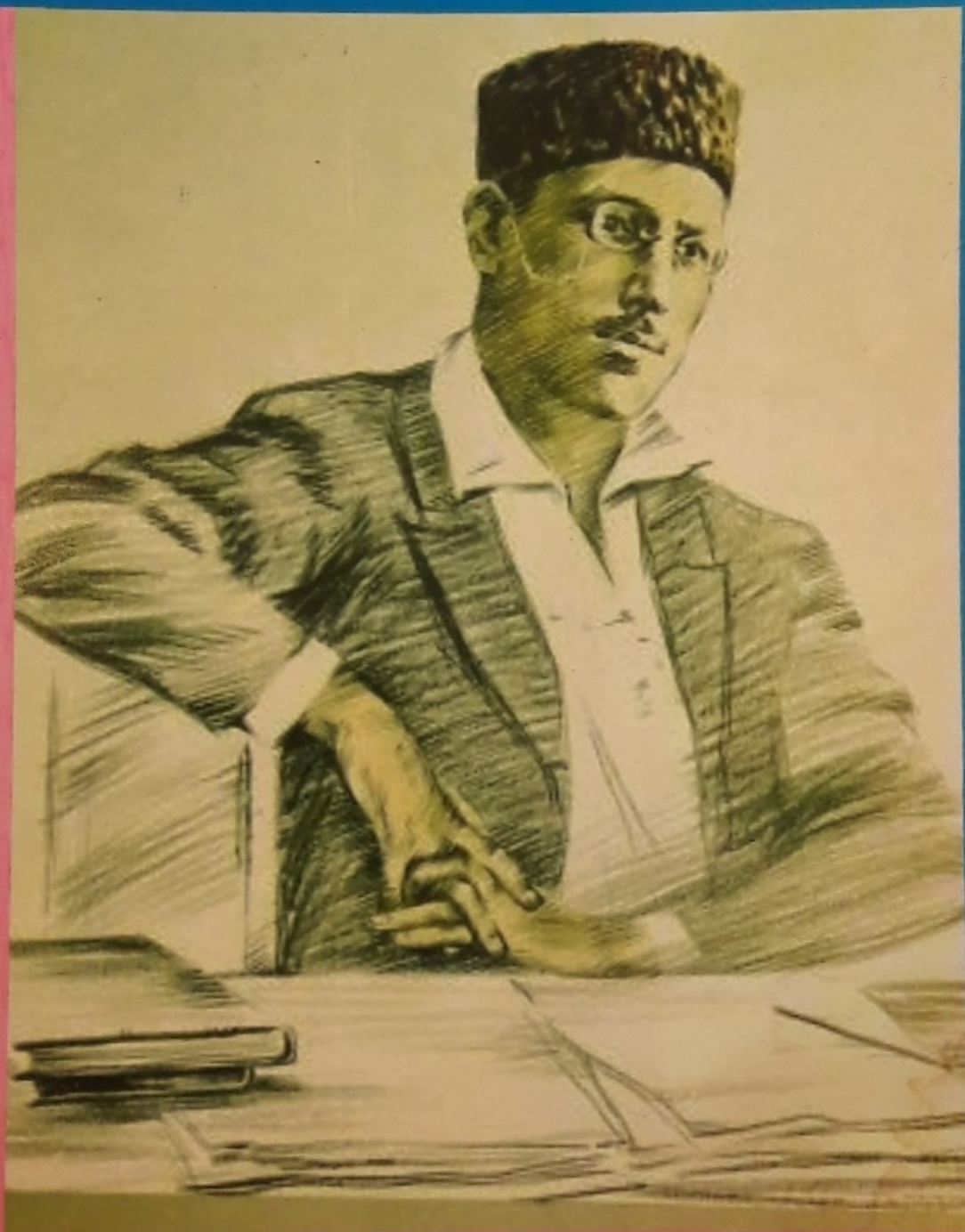

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2008

№ 3

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 3 (217). İyul - Sentyabr 2008-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayının iştirakçlarına 2

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində 3

DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

İ.Orucəli – Hüseyn Cavidin mənzum dramları: yeni baxış 5

Ə.Abbasov – X–XI siniflər üçün Azərbaycan dili dərslərinin elmi xüsusiyyətləri 12

A.Həsənov, Ş.Mehdiyev – Üzeyir Hacıbəyov və ana dilimiz 17

Ş.Səlimbəyli – Sufi şair Ruhi Bağdadi 21

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR: TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

S.Hüseynoğlu – Ədəbiyyat dərslərində yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin əhəmiyyəti 26

V.Qurbanov – Azərbaycan dili təliminin məzmunu, onun daxili əlaqə və vahidlik prinsipi baxımından təhlili 31

E.Maqsudov – Leksika, frazeologiya və sözün tərkibinin mənimsədilməsində poetik-praktik çalışmaların rolu 35

A.Süleymanova – Tərcümeyi-hal materiallarının tədrisində İKT-dən istifadə 40

Y.Heydərov – Q.B.Zakirin təmsillərinin tədrisi 47

Ümumtəhsil məktəblərinin V–XI siniflərində Azərbaycan dili fənnindən proqram materiallarının planlaşdırılması (ardı) 50

Ümumtəhsil məktəblərinin V–XI siniflərində ədəbiyyat fənnindən proqram materiallarının planlaşdırılması (ardı) 55

1 AVQUST – AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ GÜNÜ

+ O.Abbasov – Dilimizi gənc nəsə millə dəyər kimi öyrədək 62

POLEMİKA

A.Babayev – Azərbaycan dilinin tədrisində kredit sisteminin tətbiqi 67

K.Qəribova – Nitq mədəniyyəti: problemlər də var 71

T.Xudaverdiyeva – Mənim fikrimcə... 74

ELM XADİMLƏRİ

B.Xəlilov – Görkəmli dilçi alim 76

XƏBƏR – SERVİS

Xarici ölkələrdə 78

Yeni nəşrlər 79

***

Xəbərləri hazırladı Lələ Əhmədova.

AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏRİNİN XIII QURULTAYININ İŞTİRAKÇILARINA

Hörmətli qurultay iştirakçıları! Əziz müəllimlər və təhsil işçiləri!

Sizi – Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayının iştirakçılarını səmimi qəlbədən salamlayıram, hər bir Azərbaycan müəlliminə, ölkənin bütün təhsil işçilərinə ən xoş arzularımı yetirirəm.

Bu gün Azərbaycan yüksək iqtisadi inkişaf tempələrinə görə dünyada unikal mövqə tutan ölkələrdən biridir. Həyata keçirdiyimiz iqtisadi islahatların beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi, 700 mindən artıq iş yerinin açılması, ümumi daxili məhsulun son dörd ildə iki dəfə artması, özəl sektorun qazandığı müvəffəqiyyətlər ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasından xəbər verir.

Bütün bu nailiyyətlər Azərbaycan təhsilinə də öz müsbət təsirini göstərmişdir. Təhsilə ayrılan xərclərin bir neçə dəfə artırılması, Azərbaycanda mövcud olan məktəblərin yeni avadanlıqlarla və kompüterlərlə təchiz edilməsi, onların 30 faizinin yeni binalar və korpuslarla, hər bir şagirdin pulsuz dərslərlə təmin olunması, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı nümunələrinin ümumən 13 milyondan artıq tirajla çap olunub kitabxanalara çatdırılması və digər tədbirlər bunu bir daha sübut edir.

Azərbaycanın təhsil tarixi hər birimizin fəxr etdiyi nailiyyətlərlə zəngindir. Azərbaycan müəllimləri bütün tarix boyu təhsildə daim varisliklə novatorluğun, ənənə ilə islahatın vəhdətini öz fəaliyyətlərində əks etdirmişlər. Bu gün qədəm qoyduğumuz informasiya cəmiyyəti və biliklərə əsaslanan yeni tipli iqtisadiyyatın formalaşması, qloballaşma çağırışları bütün dünya təhsil sistemi qarşısında yeni vəzifələr qoyur. "Təhsil əsr" adı qazanmış XXI əsr Azərbaycan təhsilinin də yeniləşməsinə və müasirləşməsinə tələb edir. Əminəm ki, Azərbaycan müəllimləri fəaliyyətlərini bu tələblərə uyğun daha da təkmilləşdirərək, müstəqil Azərbaycan Respublikasının çiçəklənməsinə xidmət edən gənc nəslin yetişdirilməsi işinə öz töhfələrini verəcəklər.

İnanıram ki, Azərbaycan müəllimlərinin bugünkü ali məclisi ötən qurultaydan keçən müddət ərzində ölkəmizdə milli təhsil quruculuğu sahəsində qazanılmış nailiyyətləri layiqincə qiymətləndirəcək, bu sahədə mövcud problemləri müəyyənləşdirəcək və milli təhsilimizin gələcək inkişafı naminə qəbul edəcəyi qərarların yerinə yetirilməsinə ölkənin bütün intellektual potensialını səfərbər edəcəkdir. Ümidvaram ki, müstəqil Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayı müasir təhsilimizin qarşısında duran məsələlərin həlli yolunda mühüm addım olacaqdır.

Sizin hamınıza cəsarətiniz və xoşbəxtlik, fəaliyyətinizdə yeni-yeni uğurlar diləyirəm.

Dərin hörmətlə,

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 22 sentyabr 2008-ci il.

TƏHSİL NAZİRLİYNDƏ

İyulun 12-də Təhsil Nazirliyində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın icrası ilə bağlı təqdimat keçirilib. Təhsil Nazirliyinin şöbə müdirlərinin, bir sıra ölkələrin tərəfdaş qurumlarının nümayəndələrinin və KİV əməkdaşlarının iştirak etdikləri tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov sözlügedən Dövlət Proqramının icra mexanizmi haqqında KİV-ə, ölkə ictimaiyyətinə məlumat vermişdir.

***

İyulun 14-də Təhsil Nazirliyində müşavirə keçirilib. Müşavirədə bir sıra həlli vacib məsələlər və prioritet istiqamətlərlə bağlı müzakirələr aparılıb. Təhsil naziri Misir Mərdanov 2008-2009-cu tədris ilində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərdən danışib.

***

İyulun 16-da təhsil naziri Misir Mərdanov İordaniya krallığının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Adel Adalehla görüşüb.

Görüşdə İordaniyanın orta məktəblərində İKT-nin tətbiqi üzrə təcrübənin öyrənilməsi, iki ölkə arasında "Qardaşlaşmış məktəblər" layihəsinin reallaşdırılması, müəllim, tələbə və şagird mübadiləsinin, birgə elmi-tədqiqatların aparılması, ali və peşə təhsili sahəsi üzrə əlaqələrin genişləndirilməsi, Bakının bir orta məktəbində ərəb dilinin tədrisi və digər məsələlər müzakirə edilib.

***

İyulun 18-də Təhsil Nazirliyində Milli Mətbuat Gününa həsr olunmuş mərasim keçirilib. Mərasimə ölkənin tanınmış jurnalistləri və media qurumlarının nümayəndələri dəvət edilmişdir.

Təhsil naziri Misir Mərdanov mərasimi açaraq media mənsublarını peşə bayramları münasibətilə təbrik etdi, onlara yaradıcılıq uğurları arzuladı. Nazir hazırda təhsil sahəsində aparılan islahatları, Təhsil Nazirliyinin həyata keçirdiyi tədbirlərin ölkə ictimaiyyəti tərəfindən müsbət qarşılandığını bildirdi. Qeyd etdi ki, görülən işlər haqqında ictimaiyyətin operativ olaraq məlumatlandırılmasında KİV nümayəndələri mühüm rol oynayırlar. Təhsil Nazirliyi həyata keçirdiyi tədbirlərdə media işçilərinin iştirakına böyük önəm verərək onlarla sıx əməkdaşlıq edir.

Son illər Azərbaycan təhsilinin uğurla inkişaf etdiyini deyən nazir Misir Mərdanov bu inkişafın miqyasları haqqında təsəvvür yaradan bəzi faktlar və rəqəmləri diqqətə çatdırdı. Təhsil naziri dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən təhsilə göstərilən diqqət və qayğına yüksək qiymətləndirdi. Təhsilin inkişafı istiqamətində görülən işlərdən, təhsilimizin yeniləşməsinə, müasirləşməsinə xidmət edən irimiqyaslı tədbirlərdən danışdı.

Sonra nazir Misir Mərdanov tərəfindən təhsil sahəsində görülən işləri obyektiv və peşəkarlıqla işıqlandıran bir qrup kütləvi informasiya vasitələri nümayəndəsinə Təhsil Nazirliyinin Fəxri fərmanı və mükafatları təqdim olundu.

***

Avqustun 7-də təhsil naziri Misir Mərdanov azərbaycanlı tələbələrin Avropa Forumunun baş katibi Vüsal Məmmədov, Forumun İdarə heyətinin üzvü Emil Məcidov və Bakı nümayəndəliyinin rəhbəri Rəsim Bəxşi ilə görüşüb.

Misir Mərdanov qonaqlara ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq olunan 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının icrası istiqamətində görülən işlər haqqında məlumat verdi.

Görüşdə Təhsil Nazirliyi ilə "British Council" təşkilatının birgə hazırladığı memorandumun bu ilin noyabrında Londonda keçiriləcək forum zamanı imzalanması təklif olunub.

***

Avgustun 11-də nazir Misir Mərdanov Fransanın ölkəmizdəki səfiri Qabriel Kelleri qəbul edib. Nazir qonağa iki ölkə arasında təhsil sahəsində mövcud əlaqələrdən danışdı, son vaxtlar bu əlaqələrin yaxşı səviyyədə olduğunu bildirdi.

***

Avgustun 14-də təhsil naziri Misir Mərdanov ölkəmizdə missiyası başa çatan Misir Ərəb Respublikasının fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Yusif Əhməd Əl Şarkavini qəbul edib.

***

Avgustun 20-də Təhsil Nazirliyində Türkiyənin "Bekdata texnoloji" və Azərbaycanın "Loqos M" şirkətləri tərəfindən təhsil müəssisələrində istifadə üçün nəzərdə tutulmuş interaktiv lövhənin təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov, nazir müavini İsgəndər İsgəndərov, nazirliyin şöbə müdirləri, Bakı Şəhəri üzrə Tədris İdarəsinin rəhbər işçiləri və nazirliyin tabeliyindəki lisey və gimnaziyaların direktorları iştirak ediblər.

***

Avgustun 29-da Təhsil Nazirliyində uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən bir sıra yerli və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri ilə təhsil naziri Misir Mərdanovun növbəti görüşü keçirilib.

"Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (de-institutlaşdırma) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)"nin icra mexanizmini özündə birləşdirən uşaq müdafiə sisteminin yaradılması məsələsinin müzakirəsinə həsr olunmuş görüşdə proqramın idarə olunması üzrə İşçi Qrupun rəhbəri Mələhət Hacıyeva, İşçi Qrupun üzvü Həbib Kərimov, YUNİSEF-in milli məsləhətçisi Sevil Əsədova, "Azərbaycan QHT-Alyans"ın sədri Nabil Seyidov, "SOS – uşaq kəndləri assosiasiyası"nın region üzrə direktoru Uğur Zeynalı, "UAFA" təşkilatının direktoru Qvendollin Bөрçell, həmin təşkilatın "Qeyt-kipinq layihəsi" üzrə meneceri Gülnarə Pənahova, "Müasir təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi"nin icraçı direktoru Ülviyyə Mikayılova, "Save the Children" təşkilatının Azərbaycan üzrə direktoru Cef Cakomini, "Əqli sağlamlıq təşəbbüsü təşkilatı"nın "Hər kəs üçün icma təşəbbüsü" pilot layihəsinin əlaqələndiricisi Nigar Əliyeva iştirak edirdilər.

Görüşdə QHT nümayəndələrini salamlayan nazir tədbirin əhəmiyyətini, müzakirə olunan məsələnin vacibliyini və aktuallığını qeyd etdi. De-institutlaşdırma və alternativ qayğı Dövlət Proqramının qəbul olunduğu vaxtdan ötan müddət ərzində onun icrası istiqamətində bir sıra işlərin görüldüyünü, onlarca uşağın bioloji ailələrinə qaytarıldığını, digər alternativ qayğıların göstərildiyini söyləyən nazir bununla belə proqramın icra vəziyyətinin onu qane etmədiyini, bu sahədə işlərin ləng getdiyini, proqramın yerinə yetirilməsi üçün işlək bir mexanizmin yaradılmasına ehtiyac duyulduğunu, son vaxtlar uşaq hüquqlarının qorunması ilə məşğul olan QHT-lərlə görüşlərin də məhz bu məqsədlə keçirildiyini vurğuladı. Sonra görüş iştirakçıları çıxış edərək öz fikirlərini və mülahizələrini bildirdilər, təkliflər irəli sürdülər.

4

HÜSEYN CAVIDİN MƏNZUM DRAMLARI: YENİ BAXIŞ

İsgəndər ORUCƏLİ,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti,
filologiya elmləri namizədi

Dahi Azərbaycan şairi və filosofu Hüseyn Cavidin anadan olmasının 125 illiyi respublika Prezidentinin sərəncamına əsasən təntənəli şəkildə qeyd edilir. Bildiyimiz kimi, Hüseyn Cavidin yaradıcılığında mənzum dramları xüsusi yer tutur. Onun dramaturji yaradıcılığını üç dövrə bölmək olar: 1910-1920; 1920-ci illər və 1930-cu illər. Yaradıcılığının birinci dövründə altı, ikinci dövründə dörd, üçüncü dövründə səkkiz pyes yazmışdır. Dramaturq Azərbaycan ədəbiyyatına on səkkiz pyes vermişdir. Onlardan səkkizi mənzum dramdır. Yeri düşmüşkən deyim ki, otuz yeddinci il hadisələrilə bağlı dramaturqun şəxsi arxivi məhv edilmiş, «Telli saz», «Şahla», «İblisin ilhamı», «Atilla» və «Çingiz» dramları, «Koroğlu» ssenarisi yoxa çıxmışdır. Cavidin hər bir dram əsəri onun sənətkar qüdrətindən, bədii istedad və dühasından xəbər verir. Onun mənzum dramları Azərbaycan mənzum dramının poetikasının özəyini təşkil edir.

Bizim ilk mənzum dramımız 1910-cu ildə yazılmış birpərdəli «Ana» pyesidir. Şair kitabın sonunda belə bir qeyd vermişdir: «Ana» əlfaz (ləflər, sözlər.-red.) və tərkibatca, qəvaid (qaydalar.-red.) və təbiratca (ifadətmə, anlatma, məna.-red.) İstanbul türkcəsini xatırlatmaqda bərabər, Qafqasıya da bütүн-bütүнə unutmaq istəməz. Barmaq üsulu, yaxud mənzum yazılarda rəvi (üsul, tərz.-red.) və qafiyəcə təqib edilən üsul da pək sıgı olmayaraq olduqca sərbəst və genişdir. – H.C.». Bu, o deməkdir ki, Cavid ilk mənzum dramı ilə Azərbaycan şeirinə və dramaturgiyasına yenilik, özünəməxsus bir bədii üslub gətirir. Zaman keçdikcə onun ədəbiyyata gətirdiyi yenilik və üslub bədii cəhətdən daha da cəlalanacaq, formalaşacaq və mətin Cavid üslubuna çevriləcəkdir. Cavid üslubu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında əsas üslublardan biri olacaqdır.

«Ana» Azərbaycan dramaturgiyası tarixində heca vəznində yazılmış ilk mənzum dramımızdır. Şair dramda böyük ürəkli ananın – Səlmanın faciəsini dramatik cəhətdən çox təbii və təsirli vermişdir. Yeganə oğlunu itirən ana onun cənazəsi üzərində fəryad edir, ulu Tanrıdan mərhəmət və inayət umur.

-Mərhəmət! Yərəb, mərhəmət, inayət!
Təhəmmül ver! Qalmamış mənə də taqət;
Allah, nə bədbəxt ana oldum... Eyvah!

5

Həsəti könündə can verən evlad!
Ah, qəhrəman oğul, nakam Qanpolad!

Dramaturq «Ana»dan sonra mənzum dram yaratmaq sahəsində yaradıcılıq axtarırlarını davam etdirərək, 1914-1915-ci illərdə «Şeyx Sənan» faciəsini qələmə alır. 1916-cı ildə dramın üzərində redaktorluq işi aparır. Onun ilk variantını tam şəkildə «Açıq söz» qəzetində çap etdirir.

«Şeyx Sənan» Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk klassik mənzum faciəmizdir. Müəllif mövzu ilə bağlı ciddi yaradıcılıq axtarırlarını aparmış, faciənin üzərində müntəzəm çalışmış, onu bədii cəhətdən daha da mükəmməlləşdirmişdir. Ədəbiyyatşünas Əziz Şərif bu barədə belə yazır: «...O, təzə yazmaqda olduğu «Şeyx Sənan» dramından mənə parçalar oxudu. Cavid istədiyini yerinə yetirə bilsə, ədəbiyyat aləmini sarsıdacaq bir əsər yaradılacaqdır...».

Cavid gərəkədən ədəbiyyat aləmini sarsıdacaq bir əsər yaratdı. «Şeyx Sənan»da ciddi dini, əxlaqi, mənəvi, fəlsəfi-estetik problemlər qoydu. İslam şərqində və Qafqazda məşhur olan bir əfsanəyə yeni can verdi. Din, yoxsa məhəbbət, xristianlıq, yoxsa islam problemini səhnəyə gətirdi. Şeyx Sənan, Xumar (Tamara), Şeyx Kəbir, Şeyx Əbuzər, Şeyx Hadi, Oğuz, Özdəmir, Dərviş milli dramaturgiyamızda yeni tipli bədii obrazlar idi. Azərbaycan səhnəsi Cavidə qədər öz bədii sanbalı etibarilə bu cür obrazlar görməmişdi. Cavid «Şeyx Sənan»la ədəbiyyatda özünü həm görkəmli bir dramaturq, həm də şair-filosof kimi təsdiq etdi. «Ana»dan fərqli olaraq, onu əruz vəznində yazdı. Bir sənətkar olaraq, əruz vəzninin incəliklərinin mahir bilicisi olduğunu sübut etdi.

Ciddi ruhani və islam tərbiyəsi görmüş Şeyx Sənan həyatında çətin bir problemlə üzləşir. Filosof Sənan ya ömrünü dinə sərf etməli, ya da onu atıb Xumara qovuşmalıdır. O, ikinci yolu seçir. Məhəbbət yolunda bütün əzab və əziyyətlərə, məşəqqətlərə dözərək öz məqsədi uğrunda çətin mübarizəyə atılır. Bu yolda Sənanə islam şeyxləri, Xumara isə xristian ruhaniləri bir əngəl olur. Papas ona şərab içməyi təklif edir. Sənan, – mən onsuz da sərxoşam, – deyib şərab içir. Papas, – indi də al, Quranı yandır, – deyir. Sənan onun: «Quranı atəşdə yaqmayınca, inan // Sana əsla olunmaz itminan» sözlərinə son dərəcə məntiqli cavab verir:

-Hökmi-Quranı tutmayın məğrur,
Onu atəşdə yaqmış ədd olunur.
Bir də bihudə etdiyən israr,
Burada İsa və Məryəmin adı var.

Xumarı özünün Kəbəsi və cənnəti hesab edən Sənan donuz otarmağa razılıq verir. İslam şeyxləri və müridləri bunu bilincə böyük bir həyəcan və təəssüflə, – şeyximiz atdı hökmi-Quranı, Şeyximiz satdı dini, imanı, – deyər qılırlar. Sənan onları qovaraq deyir:

-Gediniz, gərçi hiylə ya təzvir
Sizcə xoş... Mənə eşq yüksəkdir!..

Papas Xumarı Sənanə əz verməmək üçün dini ayrı – seçkiliyi bəhanə gətirir. Sənan onun fikrini rədd edir və dini fanatizmə qarşı öz fəlsəfi konsepsiyasını qoyur:

-Arif ol, arif!.. Atma vicdanı,
Ara qəlbində dini, imanı.

Bu məqamda o elə bil ki, mürşidi Seyx Kəbir kimi düşünür:

-Kim ki, Allahı istiyor görmək,
Arasın qəlbi – tabnakında.¹
Arasın kəndi ruhi-pakında.
Hər kimin qəlbi, ruhi düzgündür
Daima hiss edir də, Haqqı görür.

Bu, sufizmdən irəli gələn dərin mənalı dini-fəlsəfi mühakimələrdir. Bu kimi fəlsəfi mühakimələr Cavidin fəlsəfi görüşlərində mühüm yer tutur. Sənanca və Şeyx Kəbirə qəlbən paklığı, təmizliyi, düzlüyü Allahın insan tərəfindən dərk edilməsinə yardımçı ola bilər.

Filosof Dərviş filosof Sənanə fərqli olaraq başqa cür düşünür. O, öncə dinə, imana tapınan və bunda bələdan başqa bir şey görməyən Sənan bu sözləri elə-belə demir:

-İştə gördünmü din nələr doğurur?
Nə bəlalər, nə fitnələr doğurur?
Din bir olsaydı yer üzündə əgər,
Daha məsud olurdu cinsi-bəşər.

Dinə istinadən törədilən fitnə-fəsadlar, çeşidli təriqətlər, onların insani münasibətlərə vurduğu zərbə, araya saldığı ixtilaf, eşq, məhəbbət və gözəllik problemi Cavidin bədii-estetik və fəlsəfi görüşlərinin cəvharını təşkil edir. Dramaturq həmin problemi öncə fəlsəfi şeirlərində və «Şeyx Sənan»da qoyur, «İblis», «Peyğəmbər» və «Xəyyam» mənzum dramlarında davam və inkişaf etdirir. Əgər «Şeyx Sənan»da problem din, yoxsa məhəbbət şəklində qoyulursa, «Peyğəmbər»də şair, – ən böyük məhəbbətdir din, – deyir.

Dramaturq «Şeyx Sənan»dan sonra üçüncü və dördüncü mənzum dramı olan «Uçurum» və «İblis» faciələrini qələmə alır. Əgər o, «Şeyx Sənan»da islamçılığı təbliğ edərsə, «Uçurum»da türkçülüğü təbliğ edir.

«İblis» Cavidin Xalq Cümhuriyyəti dövründə yazdığı ilk və son əsəridir. Bu əsərlə o, dramaturji yaradıcılığının birinci dövrünə nöqtə qoyur.

«İblis» Cavid bədii dühasının möhtəşəm ədəbi abidələrindən biridir. Mənə, Cavidə qədər dünya ədəbiyyatı belə bir mövzuda yazılmış cəhanşümul əsər görməmişdir. Faciədə Cavidin parlaq istedadı, ilhamı hər misrada, monoloq və dialoqda aydın görünür. Müəllif burada ciddi dünyəvi, ümumbəşəri fəlsəfi problemlər qoyur. Elə problemlər ki, o Adəm və Həvva zamanından bu günədək bəşəriyyəti düşündürür, narahat edir,

¹ Qəlbün nurunda, işığında.

İblislərin fitnə-fəsadlarından insanların xilas olmalarına çarə axtarmağa sövq edir.

Faciədə dramatik hadisələr birinci dünya müharibəsi fonunda Yaxın Şərqdə, konkret olaraq daha çox Türkiyədə cərəyan edir. Şərin rəmzi İblis, xeyirin rəmzi Mələk sürəkli və məmnun qəhqəhələrlə səhnəyə gəlirlər. Rəzalət və fitnə-fəsad törədicisi İblis dünyada baş verən haqsızlıq və ədalətsizliyə görə insanları suçlayır, Mələk isə üzünü Tanrıya tutaraq yerdə baş verən fəlakət, zəlalət, dəhşət və qiyamət üçün Allahdan lütfü inayət istəyir. Müəllif ilk səhnələrdən əsərdə gərgin dramatik konflikt yaradır. Bunu mifoloji və gerçək surətlərin timsalında canlandırır. Pərişan saçlı, tərəddüdü Arif yer üzündə baş verən fəlakət və faciələrdən qurtulmaq üçün Allaha tapınır. Ondan imdad diləyir:

Dünyaları yoxdan yaradan, ey ulu Tanrı!
Ey xalığı-hikmət!
Duyduqca, düşündükcə olur qəlbimə tarı
Min şübhəli illət.
...Ya Rəbb, şu cinayət, şu xəyanət, şu səfalət
Bulmazmı nəhayət?
İnsanları xələq etmədə var bəlkə də hikmət,
İblisə nə hacət!?

Türkçü və turançı şair türk xalqının başına gətirilən fəlakətlərə laqeyd qala bilmir. O, dəhşət və vəhşətləri ürək sancısı ilə qələmə alır. Millətə uzanan xəyanət əlləri, xüsusilə erməni rəzilliyi və alçaqlığı onu narahat edir. Türk millətinin xilasını və nicatını onun yenilməz iradəsi və ordusunda görür. Bu cəhətdən Vasifin sözləri diqqəti cəlb edir:

- Əfsus ki, heçdir sonu, türk ordusu var
Turanı basıb bağrına Altaylara çıxsın,
Mümkün deyil, əsla olamaz naili-amal,
Etdikcə xəyanət əli bu milləti pəmal.
Turana qılıncaqdan daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət.

XX əsr Azərbaycan poeziyasında Cavid qədər erməni vəhşilliyi və xəyanətini dərinləndirən, dərk edən və ifşa edən ikinci bir şair, mənə, yoxdur. Şair 1914-cü ildə Naxçıvanda yaşayarkən, ermənilərin Kars və Oltu ətrafında törətdikləri vəhşilikləri dilə gətirmiş və belə bir şeir yazmışdır: «Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!?) olaraq [ermənilər tərəfindən] alçaqcasına qətl və yağma edilən məzlumlar üçün».

Cavid həmin erməni xəyanət və alçaqlığını 1918-ci ildə yazdığı «İblis» faciəsində davam etdirmiş, Atatürkün prototipi olaraq çox maraqlı və qətiyyətli bir Elxan surəti yaratmışdır. Növbətçi Elxan erməni papasını belə təqdim edir:

-Şu papas ermənidir, vaxtilə
Ermənistanə daşımış qurşun,
Həm də İncil deyər!..

Elxan adı Papas, özü casus olan ermənini yerindəcə güllələtdirir.

Faciədə bütün hadisələr İblisin ətrafında və onun iştirakı ilə baş verir. İblis adı obraz deyil. O, özündə həm mifik, həm romantik, həm də realist ünsürləri birləşdirir və fəvqəladə gücə, qüdrətə malik olan bir tip, bir xarakter olaraq meydana çıxır. O, faciədə insanları ifşa edir, öz xislətini özündən gizlədən insanın xislətini açıb ona göstərir, onu özünə tanıdır. Cahanda baş verən yaramaz və antihumanist hadisələrdə onun yox, insanların, siyasət orlalarının günahkar olduğunu sübut edir. Heçdən gələrək heçliyə çəkilir.

-Mən tərək edərim sizləri olan nəmə lazım!
Heçdən gələrək, heçliyə olmaqdayım azım.
İblis nədir?

-Cümlə xəyanətlərə bais...

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

-İblis!..

Hüseyn Cavidin sovet dövrü yaradıcılığı ayrıca bir mövzudur. Ancaq mən qısa şəkildə deyər bilərəm ki, müdrik və uzaqgörən şair sovet quruluşunu, kommunist partiyası və sovet hökumətinin bədii ədəbiyyat sahəsində həyata keçirdiyi siyasəti və ideologiyayı qəbul etmədi. «Mən sifarişlə əsər yazmıram», «Cavidin qələmi qırmızı yazmaz», «Yazışının siyasətlə nə işi? O, öz sənətilə məşğul olmalıdır» - dedi. Öz antisovet mövqeyinə görə ciddi tənqiddə məruz qaldı. Bu gün bizim tanıdığımız elə sovet şairi, yazıçısı və tənqidçisi yoxdur ki, o, Cavidə tənqid etməmiş olsun. Yersiz tənqidlər və ədəbi hücumlar ulu şairi sarsıtmadı, əksinə, öz sənətinə daha möhkəm bağladı. O, sovet quruluşunun qızğın çağlarında «Peyğəmbər» və «Topal Teymur»u, «Səyavuş» və «Xəyyam»ı ortaya qoydu. 1920-1925-ci illərdə «Peyğəmbər» və «Topal Teymur» kimi milli və bəşəri ideyalar təbliğ edən tarixi dramaların meydana çıxması sovet cəmiyyətində bomba kimi partladı.

Dramaturq «Peyğəmbər»də islam dininin yaradıcısı, ilhamçısı və ideoloqu Məhəmməd peyğəmbərin hyat və fəaliyyətini, parlaq surətini ədəbiyyat və teatra gətirdi. «Şeyx Sənan» faciəsində izlədiyi məfkurə və ideyanı burada davam və inkişaf etdirdi. Buna görə də ona «panislamist» damğası vuruldu. Ancaq bu cür yersiz ittihamlar şairi qorxutmadı. O, ədəbi prinsiplərinə sadıq qalaraq, dinindən və irqindən asılı olmayaraq, insanlarda bəşəri hisslər və duyğular, insana qarşı insani sevgilər oyadan sevgili peyğəmbərimizə oxucu və tamaşaçılarda məhəbbət hissləri aşılamağa çalışdı. Tarixi realizmə və gerçəkliyə söykənərək, yaşadığı cəmiyyətdəki mövcud rəzalət və haqsızlıqları iti və qızıl qələmi ilə tənqid etdi. Məsələn:

-Mən məhəbbət əsiriyəm... Hər an,
Hər zaman özlərim bir öylə cahan
Ki, bütün kainatı eşq olsun...

Və yaxud:

-Öylə bir əsr içindəyəm ki, cahan
Zülmü vəhşətlə qovrulub yanıyor.

Üz çevirmiş də Tanrıdan insan,
Küfrü haq, cəhli mərifət sanıyor.
Dinləməz kimsə qəlbi, vicdanı,
Məhv edən haqlı, məhv olan haqsız...
Başçıdır xalqa bir yığın canı,
Həp münafiq, şərəfsiz, əxlaqsız.

Qızıla tutulması bu sözləri oxuduqdan sonra o dövrün quldur və qəddar rus və erməni bolşeviklərini, sovet quruluşunu, Lenini, Stalini, Trotskini... «Allahsızlar Cəmiyyətini» göz önünə gətirmək kifayətdir.

Dramaturq «Knyaz» mənzum dramında rus inqilabının bəşəriyyətə, yığın-yığın günahsız insanlara gətirdiyi faciə və fəlakətləri göstərmək istəmiş və buna nail olmuşdur. Bir sıra şair və yazıçılarımız sovet quruluşunu, Lenin və Stalini göylərə qaldırdıqları halda, Cavid onlara arxa çevirmiş, faciədə bolşevik Anton surətinin təmsalında Stalinin prototipini yaratmışdır.

Faciənin baş qəhrəmanı ucaboylu, məğrur baxışlı, 40 yaşında möhtəşəm bir gürcü Knyazıdır. Knyaz öz əslinə, nəslinə, keçmişinə, məfkurə və əqidəsinə sadıqdır. Onun başı böyük bələlər və müsibətlər çəksə də, son nəfəsinədək bolşevizm və sovet quruluşu ilə barışmır, ona kin və nifrət bəsləyir.

-Knyaz! Bu nasıl ad?
Hər seyhəsi üsyan, acı səryad!..
Yox şübhə ki, dünya dolu Knyaz!
Lakin mənə derlər ulu Knyaz!
Nəslim ulu bir nəsl idi əvvəl,
Mənim şimdi nəyim? Bir quru heykəl!
Hər an gəmirir qəlbimi bir kin,
Gündən-günə dəhşət daha kəskin.

Faciənin bir qiymətli cəhəti də bundan ibarətdir ki, dramaturq burada mühacirlərin həyat və faciəsini ilk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatına və səhnəsinə gətirir. İnqilabın qorxusundan pərə-n-pərən düşən, öz elindən, obasından iraq düşən insanlar, Berlində başqa bir dürlü qütbət həyatı və faciəsi yaşayırlar. Knyaz buna görə inqilaba və sovet quruluşuna dərin kin və nifrət bəsləyir.

Hüseyn Cavidin mənzum «Səyavuş» və «Xəyyam» dramları onun sənət kəhəkşanında nur saçan son parlaq ulduzlarıdır. Dramaturq «Səyavuş»da qədim İran və Turan konfliktlərini və müharibələrini səhnəyə gətirir. 30-cu illər Azərbaycan dramaturgiyasında Səyavuş, Əfrasiyab, Keykavus, Sədabə, Altay kimi surətlərin klassik nümunələrini yaradır. Özünün türkçülük və turançılıq görüşlərini Altay surətində verir. Bütün mənzum dramlarında olduğu kimi, «Səyavuş» və «Xəyyam»da da heca və əruz vəznlərinin poetik imkanlarından böyük sənətkarlıqla istifadə edir. Bu cəhətdən böyük demokrat və istiqlalçı M.Ə.Rəsulzadənin müşahidələri maraqlıdır: «Cavidin digər əsərləri kimi, «Səyavuş»da türk şeirinin gözəlliyinin sirlərini bilən bir sənətkarın ifadə parlaqlığı vardır».

Safürəkli, təmizqəlblə Səyavuş qadın hiyləsi və məkrinin qurbanı olur. Səyavuşdan diqqət və məhəbbət gözləyən Sədabə onun soyuq münasibəti və sarsılmaz iradəsi ilə üzlaşır. Böyük kin və nifrət içində:

-Səyavuşun o dik, o məğrur başı
Əyilməz olursa, sevgimə qarşı;
Onu al qanlarda görmək istərim,
Saçlarından çələng hörmək istərim.

- deyir. Belə də olur. Səd anasına, atasının arvadına xəyanət etməyən, bunu namus və qeyrətinə sığışdırmayan Səyavuş onun fitnə-fəsadına tuş gəlir. Sədabənin ehtirası və hiyləsi sarsılmaz qəhrəmanı sarsıdır, onu dəhşətə gətirir:

-Nə dəhşət!? Əgər
Cahandakı bütün kinlər, fitnələr,
Bütün ehtiraslar olsa həp gəbə,²
Bir afət doğardı, o da Sədabə.

Qolu güclü, böyük iradəli və mətanətli Səyavuş öz arzusuna çatmaq üçün türklüyün güc və qüdrət rəmzi olan Altayla həm əməlcə, həm qüvvətcə, həm də fikircə birləşir. Onlar iki tirana – Keykavus və Əfrasiyaba qarşı dururlar. Onların hər ikisi öz vətənlərini böyük məhəbbətlə sevir, xalqın və yoxsulların hüquq və azadlıqları uğrunda mübarizə meydanında birgə qılınc çalır, şahlara, xaqanlara meydan oxuyur.

Dediyim kimi, Cavidin tarixi mövzularda yazdığı dram əsərlərində tarixiliklə müasirlik çulğası. «Səyavuş» faciəsindən misal gətirdiyim aşağıdakı parça buna bir nümunə ola bilər:

-Yetər çıldırdınız, hökumət! – deyə,
Evləri yıxdınız, ədalət! – deyə.
Qanun deyər doğruluqdan caydınız,
Xalqın namusunu heçə saydınız.
Söylə, öyündüyün ədalət bumu?
Hökumət dediyin rəzalət bumu?

Bu, bir tərəfdən Səyavuşun Keykavus və Əfrasiyab hökumətlərinin, digər tərəfdən, Cavidin Lenin və Stalin hökumətlərinin üzünə şapalaq vurmaı deyilmi?.. Yaxud, Altayın «Taun da, vəba da uğurlu sizdən // Ölüm belə qaçar işgəncənidən» dediyi sözlər həm İran və Turan tarixi, həm də sovet tarixi üçün səciyyəvidir.

«Xəyyam» Cavidin qüdrətli qələmi və zəkasının son möhtəşəm ədəbi məhsuludur. Dramaturq bu tarixi dramda elə bil ki, Xəyyamın simasında öz tarixi surətini yaratmışdır. Əsərdə Cavidin həyat və taleyiylə səsleşən məqamlar çoxdur.

² Hamils.

X-XI SİNİFLƏR ÜÇÜN AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİKLƏRİNİN ELMİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ənvər ABBASOV.

Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Bazis tədris planına əsasən ümumtəhsil məktəblərinin X-XI siniflərində öyrədilən Azərbaycan dili şagirdlərin aşağı siniflərdən mənimsədikləri ana dilinə aid bacarıqları möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməyə xidmət göstərir. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramında göstəriləyi kimi, «Burada (yəni X-XI siniflərdə) həm V-IX siniflərdə keçilənlər təkmilləşdirilir, həm də Azərbaycan dilinin başqa xüsusiyyətləri – ictimai mövqeyi, üslubları və s. haqqında alınmış biliklər genişləndirilir, müvafiq bilik, bacarıq və vərdislər formalaşdırılır». Bu siniflər üçün yaradılmış dərsləklər də (T.Hacıyev, N.Cəfərov, N.Xudiyev: "Azərbaycan dili". X sinif üçün dərslək. Bakı, 2007; T.Hacıyev, N.Cəfərov, N.Xudiyev: "Azərbaycan dili". XI sinif üçün dərslək. Bakı, 2007) həmin vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət göstərir. Daha konkret demək olsaq, X-XI siniflər üçün hazırlanmış dərsləklər iki məqsədin yerinə yetirilməsinə istiqamətləndirilir: birinci, sisteməlik kurs üzrə verilmiş bilik, bacarıq və vərdisləri daha da təkmilləşdirmək və möhkəmləndirmək; ikinci, şagirdlərə Azərbaycan dilçiliyinin müəyyən sahələri üzrə sadə məlumatlar vermək]

Artıq neçə illərdir ki, ümumtəhsil məktəblərinin X-XI siniflərində Azərbaycan dili dərsləklərindən istifadə olunur. Əldə olunmuş nəticələr onu göstərir ki, X-XI siniflərdə Azərbaycan dili kursunun davam etdirilməsi şagirdlərin azərbaycanca ümumi nitq bacarıqlarını möhkəmləndirməklə onların daha da inkişaf etdirilməsinə imkan yaradır. Gələcək həyat şəraitinin, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də dərsləklərin yeniləşdirilməsində bu cəhətlər nəzərə alınmış, Azərbaycan dilinə milli sərvət, xalqın mədəniyyəti, mentaliteti, məişəti, adı həyat şəraiti, tarixi və sairə ifadə edən varlıq kimi yanaşılmışdır. Bundan əlavə, respublikamızın müstəqilliyi şəraitində yüksək idraki fəallığa, kommunikativ və qeyri-iradi keyfiyyətlərə malik Azərbaycan vətəndaşının formalaşmasında Azərbaycan dili təliminin imkanlarının genişləndirilməsinə diqqət yetirilmişdir. Bu mənada, hazırda ümumtəhsil məktəblərinin X-XI siniflərində istifadə olunan Azərbaycan dili dərsləkləri əvvəlkilərdən fərqlənir. Azərbaycan dili təlimini daha səmərəli qurmaq, şagirdlərin nitq inkişafını təmin etmək məqsədilə müəllimlərə metodik

köməklik göstərmək üçün həmin fərqlərin nəzərə alınması, yeni xüsusiyyətlərin şərh məqsədə müvafiq hesab edilir.

X-XI siniflərin Azərbaycan dili dərsləklərini yeni dövrün kitabı kimi qiymətləndirmək olar. Orada dövrün tələbləri baxımından şagirdin maraqlı dairəsinə, cəmiyyətin üzvü kimi tələb və ehtiyaclarına uyğun materiallar verilir. Həmin materialların seçilməsində və dərslək boyu sistemləşdirilməsində ümumi didaktik tələblərə, məntiqiliyin gözlənilməsi baxımından ardıcılıq və sistemliliyə diqqət yetirilir. Bundan əlavə, aşağıdakı istiqamətlər onun ümumi didaktik xüsusiyyətlərini bütövlükdə xarakterizə etməyə imkan verir:

1. Şagirdlərin idrak bacarıqlarının inkişafının nəzərə alınması.
2. Kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi.
3. Müasir Azərbaycan dilçiliyi elminin son nailiyyətlərinə istinad olunması.
4. Mədəniyyətşünaslıq materiallarından istifadə edilməsi.
5. Linqvistik biliklərin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi.

1. Şagirdlərin idrak bacarıqlarının inkişafının nəzərə alınması. Bu dərsləklər şagirdləri müəyyən elmi-nəzəri, praktik materiallarla təmin etməklə yanaşı, həm də onları müşahidələr aparmağa, müvafiq dil materiallarını seçib toplamağa, onları qruplaşdırmağa, müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmağa, müəyyən nəticələrə gəlməyə istiqamətləndirir. Məsələn, X sinfin «Azərbaycan dili» dərsliyindəki 52-ci çalışmanın şərtində qeyd olunur: «Türkiyə türkcəsində verilmiş aşağıdakı parçalarda Azərbaycan dili ilə əvvəlcə uyğun, sonra da fərqli fonetik, leksik və morfoloji xüsusiyyətləri göstərin». Göründüyü kimi, şagirdlər verilmiş şeir parçaları üzərində müşahidələr aparmalı, Azərbaycan dilinə uyğun olan və ondan fərqlənən fonetik, leksik və morfoloji xüsusiyyətləri seçməli, ümumiləşdirməli və təqdim etməlidirlər.

Yaxud XI sinfin Azərbaycan dili dərsliyində 122-ci çalışmada göstərilir: «Mətni köçürün, elmi üsluba məxsus leksik və qrammatik (sintaktik) xüsusiyyətləri müəyyənləşdirib şərh edin». Göründüyü kimi, burada da şagirddən elmi üsluba məxsus leksik və sintaktik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək və şərh etmək tələb olunur. Dərsləklərdə bu tip çalışmalardan daha geniş istifadə olunmaqla şagirdlərin idraki fəallığının güclənməsi üçün imkan yaradılır. Bundan əlavə, şagirdləri axtarıcılığa sövq etmək, axtarışlar aparmaq, nəticələr əldə etməyə istiqamətləndirməklə onların təlim marağı yüksəldilir. Təcrübə onu göstərir ki, şagirdlər belə düşündürücü çalışma və tapşırıqlar üzərində daha həvəs və maraqla işləyir, əldə etdikləri nəticələrdən zövq alır, təlim prosesində fəallıqlarını artırır.

2. Kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi. Məlum olduğu kimi, ümumi təhsil məktəblərinin birinci siniflərindən başlayaraq şagirdlərdə kommunikativ dil, ünsiyyət bacarıqları formalaşdırılır. Ən

mühüm ünsiyyət vasitəsi kimi Azərbaycan dilinin söz, birləşmə, cümlə və mətn kimi nitq vahidləri üzərində iş aparılır. X-XI siniflərdə də bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Odur ki, həmin siniflərin dərslikləri hazırlanarkən kommunikativ dil bacarıqlarının formalaşdırılmasına imkan yaradan təlim materiallarının seçilməsinə üstünlük verilmişdir. Dərsliklərdə özünə yer tutmuş belə çalışma və tapşırıq nümunələrinin, demək olar ki, əksəriyyətinin materialları rabitəli mətnlərdən ibarətdir. Bu mətnlər ədəbi dilin müxtəlif üslublarına mənsub dil materialları olmaqla yanaşı, eyni zamanda dialoji və ya monoloji formada olan nitq nümunələridir. Bu nitq nümunələri üzərində kommunikativ bacarıqlar inkişaf etdirilir. Şagirdlərin düzgün, dəqiq və ifadəli nitqə yiyələnmələri bu çalışma və tapşırıqlar üzərində iş zamanı reallaşır.

Dərsliklərdəki ıstar nitq mədəniyyəti bölməsində ədəbi dilin normaları, ıstərsə də üslubiyyat bölməsində ayrı-ayrı üslubların funksional keyfiyyətlərinin öyrədilməsi zamanı ilkin olaraq lüğət chtiyyatının zənginləşdirilməsi əsas istiqamət kimi götürülür. Xüsusən Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixində rolu və əhəmiyyəti olan klassik ədəbiyyatdan nümunələr verilir. Həmin nümunələri başa düşmək üçün lüğətlər verilir ki, bunlar əsasən şagirdlərin daha çox passiv lüğət chtiyyatını zənginləşdirir. Müasir ədəbi nümunələr vasitəsi ilə şagirdlərin fəal lüğətinin genişlənməsinə imkan yaradılır.

3. Müasir Azərbaycan dilçiliyi elminin son nailiyyətlərinə istinad olunması. Azərbaycan dilinin öyrədilməsində linqvistik əsasa söykənmək, elmi-nəzəri anlayışları ön plana gətirmək tələb edir ki, dərsliklərin yaradılması zamanı bu prosesə hazırlıq aparılsın, müvafiq linqvistik materiallar dərsliyə gətirilsin. Bu zaman elmi anlayışların, qayda və qanunların şərhində təhriflərə yol verilməsin, düzgünlük mühüm meyar kimi nəzərə alınsın.

Bu dərsliklərin hazırlanmasında həmin keyfiyyətin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bundan əlavə, linqvistik anlayışlar barədə ön yeni fikirlərə üstünlük verilmişdir. «Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu», «İntonasiya», «Söz əsas dil vahidi kimi», «Dilin lüğət tərkibində tarixi dəyişikliklər», «Nitq mədəniyyəti milli mədəniyyətin tərkib hissəsidir», «Nitq mədəniyyətinin ümumi və xüsusi məsələləri», «Dil, nitq və nitq fəaliyyəti», «Sözün poetik funksiyaları», «Sözün terminoloji funksiyası», «Elmi üslubun müxtəlif elm sahələri üzrə təzahürləri» və s. kimi Azərbaycan dilçiliyində olan məsələlər ilk dəfə olaraq X-XI siniflərin dərsliklərinə daxil edilmişdir. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatla bağlı müəyyən yanaşmalar ilkin olaraq bu dərsliklərdə formalaşdırılmışdır.

Praktik nitq baxımından əhəmiyyətli olan bu yeni məsələlərin dərsliklərdə əks olunması sadəcə metodik cəhətdən deyil, həm də müasir linqvistik araşdırmalar baxımından müvəffəqiyyətli hadisə kimi qeyd edilir. Müəllimlər bu anlayışların linqvistik xüsusiyyətlərini aydın dərək

etməli və onların əhəmiyyətli dil faktı kimi mənimsənilməsinə nail olmalıdırlar.

4. Mədəniyyətşünaslıq materiallarından istifadə edilməsi. Dərslik hazırlanarkən bu istiqamətdə iş aparılmış, Azərbaycan dilinin daha çox mədəniyyətşünaslıq materialları əsasında öyrədilməsi üçün imkanların yaradılması nəzərə alınmışdır. Təbii ki, dil dərslinin başlıca məqsədi ana dilinin incəliklərini mənimsətmək, kommunikativ funksiyanın öyrənilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Lakin bu məqsədə nail olmaq üçün üzərində iş aparılan dil materialları həm də öz-özlüyündə informativ xarakteri ilə mədəniyyət abidələrimiz haqqında şagirdlərə müvafiq məlumatlar verir, onlarda müəyyən təsəvvürlərin formalaşdırılmasında vasitə rolunu oynayır. Dərsliklərimizdə yer tutan belə materialları iki qrupa ayırmaq olar:

Birinci, Mahmud Kaşğari, Mirzə Kazım bəy, Şah İsmayıl Xətai. Türk dillərinin ailə şəcərəsi, Dədə Qorqudun coğrafiyası kimi materiallar ayrıca oçerk, xüsusi qrafik, yaxud şəkil formasında ifadə edilmiş materiallardır ki, onlar mədəniyyətşünaslıq materiallarının daşıyıcısı kimi rol oynayır və didaktik səciyyəlidir.

İkinci, mətnlər formasında verilmiş şair və yazıçılarımızın əsərlərindən nümunələrdir. Bunlar bədii dil materialları kimi təqdim olunur. Dili müxtəlif aspektlərdən öyrənmək üçün təminat verir. Lakin bununla yanaşı, bədii söz sənəti nümunəsi olmaqla mədəniyyət abidəsi kimi şagirdlərdə müxtəlif əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ümumiyyətlə, mədəniyyətşünaslıq materialı kimi təqdim olunan bu təlim vasitələri şagirdlərdə həm milli, həm də bəşəri keyfiyyətlərin formalaşmasına təsir göstərməklə, onların ümumi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

5. Linqvistik biliklərin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi. X-XI siniflərdə Azərbaycan dili kursunun məzmunu V-XI siniflərdə tədris olunmuş sistemə kursun üzərində qurulur. Ona görə də ilk növbədə təhsil pillələri arasında olan əlaqə nəzərə alınır. Eyni zamanda, şagirdlərin ümumi inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılır. Bundan əlavə, şagirdlərin yaş səviyyələri və maraqları dəyişir, yeni xarakter alır. Onlar nisbətən çətin, daha çox maraq doğuran təlim tapşırıqları üzərində işləməyə həvəs göstərirlər.

X-XI siniflərdə Azərbaycan dili təlimi məzmunu müəyyənləşdirilərkən bunlara istinad olunmuş, digər təlim materialları ilə yanaşı, linqvistik materialların həmi, əhatə dairəsi də konkretləşdirilmişdir. X sinifdə dil haqqında ümumi məlumat, nitq mədəniyyəti, XI sinifdə üslubiyyat məsələləri verilmişdir. Bundan əlavə, hər iki sinifdə Azərbaycan dilinin quruluşu ilə bağlı materiallara xüsusi yer ayrılmışdır.

Dil haqqında ümumi məlumatın verilməsində məqsəd şagirdlərin qazanmış olduqları sistemə bilik və bacarıqlara istinad etmək, onlar əsasında ümumi dil, nitq, yazı anlayışlarını formalaşdırmaq, insanın

ümumi mədəni səviyyəsinin inkişafında bu keyfiyyətlərin aparıcı rolunu dərk etməyə, türk dilləri ailəsində Azərbaycan dilinin yerini görə bilmək və onu dəyərləndirmək bacarıqlarını formalaşdırmaqdan ibarətdir.

«Niqq mədəniyyəti» bölməsində niqq mədəniyyəti haqqında anlayış yaratmaqla şagirdlər niqqin düzgünlüyü, dəqiqliyi, ifadəliliyi, dil, niqq və niqq fəaliyyəti, Azərbaycan ədəbi dilinin normaları, natiqlik sənəti, niqq etiketləri haqqında ən zəruri biliklər verilir. Eyni zamanda şagirdlərin niqq bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etdirilməsinə təminat verən didaktik materiallardan istifadə edilir. Üslubiyyat bölməsində isə ədəbi dilin üslubları ilə bağlı materiallar əhatə edilir. Bu bölmələr şagirdlərin dilçiliklə bağlı ümumi təsəvvürlərini genişləndirməyə, onların zəruri linqvistik məlumatlarla təmin olunmasına imkan yaradır. «Azərbaycan dilinin quruluşu» bölməsi isə V-IX siniflərdə öyrənilmiş materialların möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə verilir. Bu, sadəcə təkrar yox, öyrənilmiş materiallara spiralvari yanaşmadır. X sinifdə «fonem» anlayışı, intonasiya, söz əsas dil vahidi kimi, dilin lüğət tərkibində tarixi dəyişikliklər, XI sinifdə nidanın xüsusiyyətləri və sair materialların dərsliklərə daxil edilməsi məhz həmin yanaşmanın nəticəsi şəklində meydana çıxır.

X və XI siniflər üçün «Azərbaycan dili» dərslikləri məzmun və struktur cəhətdən bir-birini tamamlayır. Bundan əlavə, bütöv bir kurs təsiri bağışlayır. Belə ki, X sinfin «Azərbaycan dili» dərsliyinin əvvəlində «V-IX siniflərdə keçilmişlərin təkrarı» başlığı ilə materiallar verilir. XI sinif üçün «Azərbaycan dili» dərsliyinin sonunda isə «V-XI siniflərdə keçilmişlərin təkrarı və sistemə salınması» başlığı ilə verilmiş materiallar isə bütöv bir kursu yekunlaşdırmaq məqsədi daşıyır. Burada ən müasir tapşırıqlardan istifadə edilir. Təbii ki, onlar nümunəvi xarakter daşımaqla istifadə üçün tövsiyə olunur. Zəruri hallarda əlavə test tapşırıqlarının hazırlanması və onlardan istifadə olunması məqbul sayılır. Dərsliklərin sonunda verilmiş şərti işarələrin nəzərə alınması həm müəllim, həm də şagirdlər üçün əhəmiyyətli hesab edilir. Başqa sözlə, bunlar dərsliyin ümumi məzmun və strukturunu, aparaturasını başa düşməyə, ondan səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

Proqrama uyğun olaraq həm X sinfin dərsliyində «Azərbaycan dilinin quruluşu», XI sinifdə isə «Dilin quruluşu» bölmələri verilir. İlk baxışda sərlövhələr belə bir təsəvvür yaradır ki, həmin materiallar obyekt baxımından fərqlənir. Yəni X sinfin dərsliyində yalnız Azərbaycan dilinin xüsusiyyətləri, XI sinifdə isə, ümumiyyətlə, dillərin quruluşundan bəhs olunur. Əslində isə dərsliklərin hər ikisində Azərbaycan dilinin quruluşundan danışılır. Sadəcə, X sinifdə fonetika və leksika, XI sinifdə morfologiya və sintaksis əhatə olunur. Onlar bir-birinin davamı kimi verilir, ümumi təhsilin sonuncu sinfində şagirdlərin ehtiyacına uyğun tərzdə dərsliyə daxil edilir.

Azərbaycan dili dərsliklərinin bir mühüm cəhəti də onun təlim materialları ilə zəngin olmasıdır.

ÜZEYİR HACIBƏYOV VƏ ANA DİLİMİZ

Aydm HƏSƏNOV,

pedaqoji elmlər namizədi,

Heydər Əliyev adına Azərbaycan

Ali Hərbi Məktəbinin dosenti,

Şahismayıl MEHDİYEV,

həmin məktəbin baş müəllimi

XX əsrin əvvəllərində daha da genişlənməkdə olan maarifçilik hərəkatının əsas simalarından biri də Üzeyir Hacıbəyov idi. O da digər böyük sənətkarlarımız kimi Azərbaycan dilinin hüquqlarının özünə verilməsi və məktəblərdə tədrisi uğrunda yorulmadan, inadla mübarizə aparırdı. Üzeyir Hacıbəyov müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunan məqalə, reseenziya, felyetonlarında, həmçinin komediyalarında bu problemi diqqət mərkəzində saxlamış, dilimizin varlığının himayəçisi olmuşdur. Çünki bu, bir xalqın ölüm--dirim və yaşam problemi idi. Üzeyir bəy «İrşad» qəzetinin 1906-cı il fevral tarixli nömrəsində yazırdı: «Ana dilimizə əhəmiyyət verməsək, ola bilər ki, günlərin bir günü dilimiz itər-batar, yox olar və bir millətin də ki, dili batdı, onda o millət özü də batar; çünki bir millətin varlığına, isbatı-vücut etməsinə səbəb onun dilidir».

Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirənləri uzaq öyəllərə müəllim göndərdilər. Gənc müəllimlərə süni maneələr də yaradıldı ki, bunlara davam gətirməyənlər qaçıb gedirdilər. Onların bir qismi isə bundan sonra müəllimlikdən birdəfəlik uzaqlaşır və ayrı bir sənətlə məşğul olmaq məcburiyyətində qalır. Qori müəllimlər Seminariyasının məzunu kimi Üzeyir bəyin özü belə problemlərlə üzləşmişdi. Ona görə də «Təzə müəllimlərə xəbərdarlıq» adlı bir məqalə yazmışdı. Hakimiyyətdə olanların özləri də məktəb məsələsində maraqlı idilər və buna görə də elə onların özləri əsas maneələrin yaradıcılarıydı. İnspektor da təkidlə tələb edirdi ki, uşaqlar gərək rus dilində təhsil alsınlar. Çox çətinliklərdən sonra dərslər başlayırdı, ancaq uşaqlar müəllimin dilini başa düşmədiklərinə görə məktəbdən qaçırdılar və dərslər dayanırdı. Üzeyir bəy yazırdı: «Sonra sən hərəgah qəzet oxumaq bacarsan, bir savadlı kəndlinin adına gələn qəzetdən ittifaqın biləcəksən ki, Bakıda-filanda şkolalarda əvvəl il ana dilində də dərslər deyirlər. Sən bilməyəcəksən ki, ana dili nədir. Sonra başa düşəcəksən ki, türk dilidir. Onda sən də istəyəcəksən ki, türk dilində dərslər verəsin, amma di gəl ki, bir tərəfdən heç özün türk dilini bilmürsən və digər tərəfdən inspektordan qorxursan... köhnə müəllimlərdən biri gəlir sənə qonaq olacaq və əhvalını belə görüb çox gülcək və sənə yazığı gələcək və axırda sənə başa salacaqdır ki, türkcə çətin deyil, türkcə təzə, asan «Əlifba» kitabçaları var, götür onlardan həm özlən»

əzbərlə, həm də uşaqlara dərs de». (Ü.Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1985, səh.90).

Bundan sonra dərslər yenidən başlayırdı. Amma bu kənd mollasının xoşuna gəlmirdi.

Müəllif seminariyanı qurtaranların təcrübəsizliyinə, ana dilini bilməmələrinə, ana dilində dərsliklərin yoxluğuna da işarə edirdi.

1905-ci il inqilabından sonra milli məktəblərin açılması sürətləndi, maarif və mədəniyyət sahəsində bir çox irəliləyişlər oldu. Yenə də Çar Rusiyasının əsas məqsədi rus dilinin təbliği və öyrənilməsini sürətləndirmək idi. Camaatın xərçi ilə açılan dövlət məktəblərində rus dilinin tədrisi ana dilinin tədrisinə qarşı qoyulurdu. Məktəblərdə ana dilində danışmağa icazə verilmirdi. Bu məqsədlə də hökumət müsəlman kənd məktəblərinə ruslardan müəllim göndərirdi. Müsəlman məktəblərinə seminariya direktorunun tövsiyəsi ilə göndərilənlər isə ana dilindən sırf bisavad idilər.

Üzeyir bəy yazır ki, seminariyanı qurtarmağıma il yarım qalmış biza «Mən gələcəkdə nə iş görəcəyəm» adlı məqalə yazdırmışdılar. Məqalədə məktəblərimiz üçün ana dilində tədris olunmaq üçün dərs kitabları tərtib edəcəyimi və s. yazmışdım. Mənim yazdıqlarım direktorun xoşuna gəlməmişdi.

«Müəllimlərin keçmiş günlərindən» adlı kiçik bir məqalədə böyük mətləblərə toxunulur. Birincisi, məktəblərdə dərs deyən müəllimlər dilimizi yaxşı bilmirlər. Guya, ana dilimizdə danışsalar, ancaq dedikləri sözlərin yarıdan çoxu rus dilindədir. Bu çox böyük qəbahət, dilimizə hörmətsizliyin və etinasızlığın nəticəsidir. Əgər müəllim öz dilini yaxşı bilsə o, heç zaman rus sözlərinə, kəlmələrinə müraciət etməz (təəssüf ki, indi də belələrinə rast gəlirik). Məqalədə toxunulan ikinci məsələ o zamankı dərsliklərin azlığı, eyni zamanda bərhad vəziyyətdə olmasıdır ki, hakimiyyət onları yeniləri ilə əvəz etməyə hər vəchlə mane olurdu. «Potomu çto, dünən Mirzəqulu gedib direktorun yanına Levitskinin yazdığı ucebniqi aparıbdır ki, vaşe provoxoditelstvo, yaxşı olardı ki, bu kitabı kənara qoyub, öz sinəməzdən dərs verəydik. Direktor soruşub ki, «Poçemu?». Bu da cavab veribdir ki, «Potomu çto bu yazılan şeylər ilə uşaqları interesovat eləmək olmur...». «Elə bunu deyən kimi dik ayaq üstə qalxıb bir çığır-bağır eləyib ki, Mirzəqulu deyir, «Az qaldı qulaqların batsın». Başlayıb ki, «Da kak vı smeyete! Sənin nə cürətin var ki, ustanovlenni proqramda olan kitabı tullayasan! Kim səni popeçitel tikibdir...» (yənə orada, səh.297).

Üzeyir bəy məqalələrində bir məsələyə də diqqəti cəlb edir. Bu da, o zaman həmişə mübahisə obyektinə olmuş tədris üsulu ilə bağlıdır. Həmin dövrdə məktəblərdə rus dili «üsuli təbii» ilə tədris edilirdi. Eyni zamanda məktəblərdə «üsuli tərəcə»dən də istifadə olunurdu. Bir qədər sonra isə istər rus, istərsə də ana dilinin tədrisi üsulunun seçilməsi müəllimlərin öhdəsinə buraxıldı. Üzeyir bəy hər iki üsulu müqayisə edərək «üsuli təbii»nin üstünlüklərini göstərir və onun vacib üsul olduğunu dərslərdən gətirdiyi nümunələrlə əsaslandıraraq qeyd edir ki, dərslər ana dilində tədris olunduğundan «üsuli təbii»yə üstünlük verilməli, xüsusilə ana dili dərsləri bu

üsulla aparılmalıdır. Qeyd edək ki, Üzeyir bəy bir neçə dəfə bu məsələnin üzərinə qayıtmış və həmişə də əvvəlki mövqeyində qalmışdır.

Üzeyir bəy «Xəbərdarlıq» adlı məqaləsində ana dilinin tədrisi problemi üzərində daha geniş dayanmışdır. Buradan məlum olur ki, məktəblərimizdə ana dilinin tədrisi yox dərəcəsidir. Eyni zamanda milli məktəblərimizin sayı da azdır. Məktəblərimizin əsas vəzifələrindən biri ana dilimizi uşaqlarımıza mükəmməl öyrətmək olduğu halda, bu işin öhdəsindən lazımcına gələ bilmirlər ki, bu da kütləvi savadsızlıq deməkdir.

Hökumət tərəfindən Qori və İrəvan şəhərlərində açılmış seminariyaların müsəlman şöbəsinin müsəlman mərkəzlərinə yaxın olmaması bir sıra çətinliklər yaradırdı və ona görə də Üzeyir bəy təklif edirdi ki, həmin şöbələr Bakıya və ya Tiflisə, yaxud Şamaxıya köçürülsünlər. «Əgər haman seminariyanın şöbəsi heç olmasa Tiflisə gətirilsə və orada türk dili dərslərinin proqramı təvsi edilsə, söz yoxdur ki, müəllim sandan böyük arxayınlıq olar» (yənə orada, səh.129).

«Əhəmiyyətli bir məsələ» adlı məqalədə müəllif bildirir ki, məktəblərimizə ana dilində tədris icazə verildi və buna görə də ana dilində savadlı müəllimlərə ehtiyac yarandı. Müəllimlərimiz də Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtaranlardır ki, onlar da ana dilində savadlı olmazlar, çünki seminariyada ana dili oxunmur. Üzeyir bəy və eyni zamanda o dövrün məşhur ziyalıları, xüsusən Fəridunbəy Köçərli var qüvvələri ilə çalışırdılar ki, Qori Müəllimlər Seminariyasında ana dilimiz tədris edilsin. Lakin bu iş çox böyük maneələrlə üzləşdi. Hakimiyyət özü qəsdən bu maneələri yaratmışdı ki, öz dilini mükəmməl bilən müəllimlər olmasın. Ana dili dərslərinə bu cür münasibət hakimiyyətin məqsədlərinə müvafiq idi.

Üzeyir Hacıbəyov məktəblərdə bütün dərslərin ana dilində aparılmasının tərəfdarı olmuş və bu işdə var qüvvəsilə çalışmışdır. Bu mənada «Yeni üsuli təbii haqqında bir neçə söz» məqaləsi maraqlıdır. Məqalə böyük müəllim və yazıçı Rəşidbəy Əfəndizadəyə cavab təriqi ilə yazılmışdır. Burada ana dilimizin tədrisi ilə bağlı bir sıra vacib mətləblərə toxunulur. Müəllifə görə, ana dilini yaxşı tədris etmək üçün birinci növbədə bu dili tədris edən müəllimlər onu mükəmməl bilməlidirlər. Təəssüf ki, bu işdə böyük kəsirlər var.

Üzeyir bəy «Müəllimlərimiz və matbuat» adlı məqaləsində özünü müəllimlərə tutaraq onları matbuatda fəal iştirak etməyə, həmkarları ilə fikirlərini bölüşməyə çağırırdı: «Bir çox məsələlər vardır ki, o barədə müəllimlərin fikri lazımdır. Ümumi müəllimləri bir yerdə yığmaq və orada təlim və tədris xüsusunda danışmaq, fikir verib fikir almaq nə qədər mühüm bir işdir... Təlim və tərbiyə məsələlərindən başqa min cürə ümumi məsələlər vardır ki, onların həlli yolunu da bir çox müəllimlərimiz gözələ bilirlər» (yənə orada, səh.162). Böyük müəllim bunları deyərkən, heç şübhəsiz ki, ana dilimizin tədrisi məsələsini də nəzərdə tuturdu.

«Dilimizi korlayanlar» məqaləsində isə axundlarla artistlərin dilimizin başına gətirdikləri müsibətlərdən söhbət açılır. Müəllif bildirir ki, axundlarla artistlər biri-birinə düşməndir. Ancaq onlar bir şeydə razılaşırlar və o şey türk

dilini korlamaqdır. Axundlarımız ərəbcə və farsca oxuyub və ya heç oxumayıb, türkcə danışmaq və yazmaq istəyirlər. Artistlərimiz də rusca oxuyub və ya heç oxumayıb türkcə danışmaq və yazmaq istəyirlər. Belə olduqda dilimiz hər tərəfdən korlanır.

«Ustadına bərəkallah» məqaləsində məktəblərimizdə dilimizin tədrisinin bərhad vəziyyətdə olduğu bildirilir. Müəllif eynəmlə yazır: «Şuşa şəhərindən idarəmizə bir məktub gəlmişdir. Bu məktub Şuşa şəhərində olan çox köhnə şkolaların birində türk dili və şəriət dərslərinin son dərəcəyə çatmış tələqisindən bəhs edir...» (yənə orada, səh.451). Məqalədə müəllimlə şagirdlərin dialoqundan bəlli olur ki, ekzaməndə türk dilinə və şəriətə baxan kimdir? Rusca ekzaməni yaxşı verdin, keçəcəksən, vermədin, lap müsəlmanca molla olsan da, qalacaqsan.

1906-1907-ci illərdə müəllimlərin Bakıda keçirilən qurultaylarında çox vacib qərarlar qəbul olundu. Bu hadisə ölkəmizin həyatında mühüm hadisə idi. Lakin bir müddətdən sonra qurultayların sənədləri unuduldu. Üzeyir bəy «Cəmiyyətin sənədləri» adlı məqaləsində bu problemin üzərinə qayıdaraq qurultayın sənədlərini axtarmağa başlayır. Sənədlər tapılır və oxunur. Məlum olur ki, qurultayın qəbul etdiyi qərar və göstərişlər nəticəsində ölkədə təlim-tərbiyə işləri qabağa gedib. Bu irəliləyişlərin bir tərəfi də ana dilinin tədrisilə bağlıdır və «Seminariyada türk dili dərsləri artır, Bakıda şəhər upravası müəllimləri türk dilindən imtahan eləyir, institut böyük şkolasına müsəlmanlardan da qəbul olunur; rayon inspektorluğuna müsəlman təyin edilir; Bakıda realni məktəbdə məhz müsəlmanlar üçün əlifba şöbəsi açılır...» (yənə orada, səh.457).

Dil ana kimi sevilməli, qorunmalıdır. Yad dilin əsiri olmaq, özünü yalandan gözə soxmaq, intelligent kimi göstərmək adamı gülünc vəziyyətə qoyur. Böyük Üzeyir bəy «O olmasın, bu olsun» komediyasında həmin problemə toxunur. Hamımızın dəfələrlə oxuduğumuz və filminə tamaşa etdiyimiz qonaqlıq səhnəsi bu cəhətdən xarakterikdir. Müəllif ana dilimizin qədr-qiyətini bilməyən Rza bəy, Həsən bəy kimilərini bir yerə toplayaraq onları gülüş hədəfi edir. Guya, qonaqlığa toplaşanların bir çoxu intelligentdir. Ancaq onlar biri-birinin dilini başa düşümlər ki, bu da onların bədbəxtliyidir.

Üzeyir Hacıbəyovun ana dilimiz uğrunda apardığı çoxillik mübarizə öz bəhrəsini verdi. Mübarizəyə o vaxtlardan başlanılmasaydı, biz bəlkə də Azərbaycan dilinin bugünkü yüksək səviyyəsinə nail ola bilməzdik.

SUFİ ŞAİR RUHİ BAĞDADI

Söhrət SƏLİMBƏYLİ,

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı

Sufi termini VII əsrin axırlarında ərəb dünyasında yaranmağa başladı. **Sufilik** - bu ad verilməmişdən çox əvvəllər də mövcud idi. Bu termini ilk dəfə işlədən isə iraklı bir zahid olmuşdu. IX əsrdə **sufiyyə** termini Kufə və Bağdad şəhərlərində daha geniş yayılmışdı. **Sufi** sözünün ərəb mənşəli olduğu ehtimal edilir. Yəni səfa, səfiyə (safliq). Bu sözü yunanca olan "sophos" (sophia) sözü ilə də bağlayırlar.

Ümumiyyətlə, bu termin Şərqlə bağlıdır. Əsasən bu üç bölgədə yayılıb:

1. Məğrib (**Quzey Afrika**). 2. Orta Doğu (**Misir, Sufiyə və İraq**). 3. Orta Asiya, İran və Azərbaycan.

XV-XVII əsrlər dünya mənəvi mədəniyyəti inkişafının ilk kütləvi mərhələsi hesab olunur. Bu əsrlərdə tarixi və ədəbi proseslər bir-birini fasilələrlə üstələməyə-qabağa düşməyə imkan əldə edir. Dolanbac cığırlar düz və maneəsiz yollarla əvəz olunur. Artıq xilafət əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi güclü və zəngin deyildi. Quzey Afrika və Orta Şərqdə bu funksiyaları Böyük Osmanlı imperiyası öz üzərinə götürməyə məcbur oldu. Dini, ədəbi-bədii sahələr Bağdadda inkişaf etsə də, ərəb və fars dillərində yazıb-yaratmaq yavaş-yavaş dəbdən düşürdü. Artıq bu əsrlərdən başlayaraq diplomat və poeziya dilləri öz yerlərini dünya xalqlarının leksikonuna "məişət dili" kimi təqdim olunan türk dilinə verməyə məcbur oldu. Bu səbəbdən Bağdada yığılan ədəbi məktəbin [məhfillərin] nümayəndələri, o cümlədən Məhəmməd Füzuli, Hüsni Bağdadi, Şəmsi Bağdadi, Əhdi Bağdadi və Ruhi Bağdadi ərəb,fars, türk (Azərbaycan) dillərində qəzəl, qəsidə, rübai, qitə, mərsiyələr yaratmağa başladılar. Onların içərisində Məhəmməd Füzulidən sonra zəngin qəzəlləri ilə Bağdad ədəbi mühitində tanınanlardan ən görkəmli Ruhi Bağdadidir.

Ruhi Bağdadinin «Divan»ından 1095 qəzəli dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bu qəzəllərdə ilahi sevgi, məhəbbət, dürüstlük və zəmanədən şikayət əsas yer tutur. Ruhi Bağdadi Hüsni Bağdadinin oğludur. Hüsni Bağdadi XVI əsrdə Bağdadda yaşamış Azərbaycan şairidir. Ruhinin əmisi Şəmsi Bağdadi də dövrünün (XVI əsr) tanınan şairlərindən idi.

Ruhi Bağdadi 1585-ci ildə (h.993) dünyasını dəyişmişdir. Ruhinin əsərləri türkdilli xalqlar içərisində ilk dəfə olaraq 1852-ci ildə («Güldəstəyi-Şüəra») və 1870-ci ildə («Külliyyəti-Əşəri-Ruhi-Bağdadi») İstanbulda nəşr edilmişdir. Azərbaycanda isə Ruhi Bağdadinin əsərləri əsrin əvvəllərində vətənə gətirilsə də, onun əsas tədqiqi XX əsrin ortalarından başlamışdır. Tədqiqatçı alim, filologiya elmləri doktoru Azadə Musayeva, nəhayət, 2005-ci ildə «Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və divanı» («Elm» nəşriyyatı, 2005) adlı böyük bir toplu çap etdirmişdir.

Bağdad ədəbi mühitini həm də "tərki-vətən olmuşlar" adlandırsaq, yanılmazıq. Tərki-vətən olmuşlara bu yolla yaşamaq, müdaxilə olunmaq və məşhurlaşmaq bir qədər asan idi.

Qoyduq vətəni qütbətə bu fikir ilə çıxdıq,
Kim rənci-səfər bais olur üzzü ələyə.
və ya:

Gəldi yol göstərməyə sufi bana, bən dün durub:
Yol budur, deyü, çəməndən çənibə tutdum kənar.

Əməldə türkçülüyə yaxınlıq hiss edilsə də, daxildə Ruhi Bağdadi fütühatizmin böyük təbliğatçısı - kələntərinə çevrilir.

Fal açmağı qo, sufi, olurmi bundan əla,
Hüsni kitabini baq həm fal, həm tamaşa.

Dilxəstələr bələdə, bidərdlər səfədə,
Ədna yanında əla, əla qatında əla.

Ruhi Bağdadinin əsərlərinin sayı 1231-dir. 135-i şairin müxtəlif janrlarda yazdığı şeirləri - 45 qəsida, 3 tərkibbənd, 3 təcribənd, 3 fərd, 56 qitə və rübaidən ibarətdir. Divandakı qəzəllərin sayı ənənəvi quruluşdadır. 29 hərfi əhatə edir. Divandakı qəzəllərin mövzu, məntiqi, fəlsəfi, süjet xətləri çoxşaxəli və rəngarəngdir.

Eşqin bizi eylədi mələmət,
Fəryadına qalmadı səlamət.

Gər qamətini görəydi Məcnun,
Divanən olurdi ta qiyamət.

Bu qəzəldə mövzu eşq, məhəbbətdirsə, «Yerdin» qəzəlində dünya və kainatdan söhbət açılır.

Dünyaya gələn turmaz, dünya nə əcəb yerdir?
Üqbayə gedən gəlməz, üqba nə əcəb yerdir?
Ruhi Bağdadinin kainata və insana münasibəti qəzəllərində az yer alsada, məntiqi dini, fəlsəfi və psixoloji istiqamətdə üstünlüyə malikdir.

Sən çıxub seyr edəsən deyü degildir kövkəb.
Mum donanması edər gögdə mələklər hər şəb.
Milyonlarla qalaktikanın məcmusu hesab edilən kainatın indinin özündə belə ölçü və hədudlarını rəqəmlə göstərmək mümkün deyildir. 1920-ci ildə Həbbi və 1931-ci ildə Lametriya adlı alimlər kainatın genişlənmə imkanlarının xüsusiyyətləri haqqında qiymətli fikirlər

söyləmişlər. Qurani-Kərimin "Lariyat" surəsi, 47-ci ayəsində kainatın yaradılma və genişlənmə səbəbləri hələ VII əsrdə izah edilmişdir. Sufi alimlər də hər bir fikirlərini "Quran"ın bir ayəsi ilə uzlaşdırmağa çalışırlar.

Ruhi Bağdadi kainatın ənginliklərindən zərif eşq tərənasinin əks-sədasının yayıldığını, "Bana" qəzəlində ayüzlü gözəlin göyə-kainata rəng verdiyini, "Sana"da vücudu ətlaq edib, ərusi-kainatın şövherinin insan orqanizminə faydasını, cümlə kainatın bir anlığı nəzəri ilə mənzur olmasını ustalıqla əsaslandırma bilməmişdir.

Eyləsəm vəslin təmənnə, bəxt yar olmaz bana,
İxtiyar etsəm gəmin, dil qəmküsar olmaz bana.

Şügli-dünya qeyddir, ol qeydə bənd olmaq nədən,
Kar isə məqsudi eşqin kibi kar olmaz bana.

Səbrə taqət yoq durur, hicrani bilməm neyləyim,
Ağlasam üşşar içində etibar olmaz bana.

Lakin Ruhi lirikası bir qədər mistik və şolastik fəlsəfi əsaslar üzərində qurulduğundan istək və arzularını tam vəsf edə bilməmişdir. Onun qəzəllərində həyatın və təbiətin məlahəti az sözlə incəliklər əsasında bir-birinə birləşir. Qəzəllər dörd, beş və səkkiz beytli olsalar da Ruhi Bağdadi onları dürr, qəzəllərinin isə hər birini müsənnə adlandırmışdır.

Ruhi Bağdadi yazır ki, İnsan "mənliliyi tərək etməklə" həqqə qovuşar, sevilər. O, aləmi cism, maarifə-mədəniyyətə Sahib olanı onun qanı, könlünü isə gözəlliklər məskəni olan dərya hesab edir. İrfan əhlini gül ilə, nadanı zəhərli qaratıkanla müqayisə edir. Xeyir və şər qüvvələrin insana münasibəti məsələsinə gəldikdə Ruhi Bağdadi "Dedilər" qəzəlində qeyd edir ki, insana fələyin yazılmamış qanunlarını göstərmək üçün bülbülü qofəsə saldılar, gülə isə gül dedilər.

Ağlasam bən yaraşur kim, bana bülbül, dedilər,
Sən gül, ey qönçeyi-rəna, ki, sana gül, dedilər.

Fələkin halini bildirmək üçün insana,
Saldılar bülbülü fəryadə, gülə gül, dedilər.

Burada çoxistiqamətli güclü məntiqi mənə dərinliyi o dərəcədə qüvvətlidir ki, onu bir cümlə ilə vəsf etmək qeyri-mümkündür. Ruhi İnsanın kimliyi və kəlamın mənalı qədimliyi məsələsini ortaya atır.

İnsan odur ki, maliki-təbi-səlimdir,
Min qadi əmrü nəhi kəlamı-qədimdir.

"Gəzər" qəzəlində Ruhi Xuda, Tanrı, Allah, Mövlana adlandırdığı həqqi görməyə insanın batımında və eləcə də özünün başdan-ayağa dirə-göz olmasını zəruri sayır.

İslamdan çox-çox əvvəl mövcud olmuş əsas qeyri-ilahi dinlər sırasına daxil olan zərdüştlük-ataşpərəstliyi (yeni eradan əvvəl XVII-XV əsrlər) Ruhi Bağdadi belə qeyd edir:

"Əhli dillərmi pərəstu, Əhli-Zöhd atəş pərəst".

Görünür, Ruhi Bağdadi Cənubi Azərbaycanın Siz şəhərində doğulan Zərdüştin «Moğ» dininin ideyalarının məcmusu hesab edilən "Əsta" kitabındakı nümunələrdən xəbərsiz deyilmiş. Çünki Ruhi qəzəllərinin hamısı xeyir və şər qüvvələrinin mübarizəsi fonunda yazılmışdır. Mənbələrə əsasən demək olar ki, zərdüştlərin əsas içkisi xum olmuşdur. İçki xum-sam bitkisindən hazırlanırdı. Bitki dağlarda və yaxud düzənliklərdə bitirdi. Bu bitkidən kəskin sərxoş və ya kefli olmaq üçün xüsusi şirə hazırlanmış.

Müasir zərdüştlər – Hindistandakı parsılar və İrandakı hebrilər kefləndirici içki olan xumu iynəyarpaqlı ağaclardan hazırlayırlar. Tərkibində alkaloid əfdrin daha çoxdur. Bağdadi bu içkinin kefləndirici şiddətini bildiyindən deyir ki, bizə xum gərəkdir, yoxsa bir-iki cam nədir? Çünki Ruhiyə görə dövrü-lələndəki xumlar onları mədhuş etmir. Görünür ki, şair müasir içkilərdən o qədər də razı deyilmiş.

"Din" in hərfi tərcüməsi ərəb dilində - «əvəz», «cəza», «hesabat», «şəriət» qanunları mənalarnı ifadə edir. Həmçinin Allah-təalanın peyğəmbərləri vasitəsilə elan etdiyi etiqad prinsipləri, əxlaqi normalar və əməli qanunların məcmusu - toplusudur. Həyatın enişli-yoxuşlu yollarında insana vacib dayaqlardan biri hesab olunur.

Ruhi Bağdadi bütün qəzəllərində qorxuları həmişə rədd edir. İslama əsaslanan Ruhi dini istəyin, hissiyatın islamın öz daxilindən qaynaqlandığını göstərir. İslamın fitrətən özündən üstün olan qüvvənin varlığına Ruhi həmişə inanmışdır. İslam dinini bəşər tarixinə ən çox hakim olmuş bir amil hesab etmişdir.

Kainatın, təbiətin və insanın yaratıcısı olan Allah Ruhi yaratıcılığında mühüm yerlərdən birini tutur. O, fonetik, leksik dəyişmələr, söz birləşmələri və ifadələri misra, beyt dəyişmələri, mətn və parçaların ixtisarı üsulları ilə həqqi tərənnüm edib, ona bağlılığını döənə-döənə xatırladır. Məsələn, Bilməm, ey dil, çəkdiğin dərdü-bəlayi qeyrdən, hər müsibət kim gəlürsə sənə mövlanadən gəlür.

Digər qəzəldə isə Ruhi Allahın lütfünün olmasını və onun təmənnasızlığını göstərməyi unutmur, və yaratdıqlarını həmişə xatırlayır. Ruhi vurğunluğunu "Divan"ında döənə-döənə xatırlayır və həmişə ilahidən kömək gözləyir. Ruhi ətrafına nəzər salan kiçik dairədə (ailə) evdə başçı, məktəbdə xüsusi qayda-qanunu böyük və kiçik şəhərlərdə inzibatçısı, millətin dövlət başçısı olduğu kimi, bəşəriyyətin, ümumiyyətlə yer üzünün və kainatın idarəedicisi Allah olduğunu hesab edir. O, Qurani-Kərimə əsaslanaraq göstərir ki, Allah insanlara gecəni dincəlmək, gündüzü

başmaq-seyr etmək üçün yaratmışdır ki, insan gözəlliklər içində həyat sürsün. Şairin sözlərinə görə Allah vahiddir. Onun rəqibi, oğlu, qohum-əqrabası olmadığı kimi, başlanğıcı və sonluğu da yoxdur.

Bağdadinin qəzəllərinə diqqətlə yanaşanda görürük ki, şair Allahı tanımaq üçün iki yolun mövcudluğunu göstərir. Birinci yol: fitri duyğular, yəni qəlb yolu. İkinci yol: araşdırma və əsaslandırma. Birinci yol araşdırma, dindarlıq və allahpərəstlikdir. Dindarlıq ümumi bəşəri hissdır. Dindarlığın kənardan qazanılmaması, dindarlığın coğrafi, siyasi, iqtisadi və s. amillərdən doğmaması və dindarlıq hissinin heç bir təbliğatla məhv edilməsi mümkün deyildir.

Bağdadi Allahı varlığın əsas aparıcı dəlilləri: hərəkət, nüfuz, imkan, nizam hesab edir. Ruhi Allahı həm də qüdrətli, elmi, eşidib-görən, diri şəriksiz, cisimsiz və s. adlandırır. Allah yeganədir, təkdir deyir. Ad və sifətlərini özünə uyğun təhlil edərkən eyni zamanda mövcud səlbiiyyə (Allahın əvvəli və axırı yoxdur, ehtiyacsızdır, cism deyil və heç nəyə bənzəmir) və sübutiyyənin xüsusiyyətlərini açır. Allah diridir, yaratıcıdır və qadirdir, hər şeyi bilir, iradə sahibidir, danışandır, doğrucudur, hər şeyi eşidən və görəndir, ədalətlidir.

İslam dininə görə günahkar iki qrupa ayrılır: böyük və kiçik günahkar. Allaha qarşı günahlardan ancaq biri bağışlanmır. Bu da çoxallahlıq, panteizm, troizm və s. Ruhi Bağdadi bütün bunları qəbul edir və lirikasında bu və ya digər tərzdə onları açıqlamağa çalışmışdır. İslam dininin ən qiymətli elementi qardaşlıqdır. Burada hər şey bərabərdir. İnsanlar bir-birilərlə qardaşdırlar. Etika məsələsinə gəldikdə isə Ruhi Bağdadi lirikasında yeddi mühüm amili işıqlandıra bilmişdir. Məsələn, Allah yaradandır. İnsan yaradanın köməkçisidir, Yer və Göy insana qulluq etmək üçün formalaşmışdır. Allah insandan düzəlməsi mümkün olmayan heç bir iş tələb etmir.

Zikri-Xuda deyərək Ruhi Bağdadi Allahın hər işə qadir olduğunu nəfis üsullarla əsaslandırmağa nail ola bilmişdir.

Ruhi Bağdadinin qəzəllərində İslam dininin ən mühüm və sadə bölmələri elmi əsaslarla işıqlandırılmış, şeirin anlaşılması üçün sadə ədəbi üsullardan geniş istifadə edilmiş və ehtiyac duyulan yerlərdə dini terminlər məharətlə işlədilmişdir.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ YAZIÇI SƏNƏTKARLIĞININ ÖYRƏDİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Soltan HÜSEYNOĞLU,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Bədii ədəbiyyatın, ümumiyyətlə incəsənətin idealogiyanın xidmətçisinə çevrilməsi Sovet dönəmində məktəbə, söz sənətinin öyrədilməsi işinə az ziyan vurmadı. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin məktəbdə tədrisi prosesində sosioloji təhlil aparıcı mövqedə idi. Həmin dövrdə işıq üzü görün elmi-metodik ədəbiyyatda da məsələnin bu tərəfi ön plana çəkiliirdi. Əsərin bədii məziyyətlərinə, yazıçı sənətkarlığına laqeyd münasibət digər problemlərlə müqayisədə özünü açıq-aşkar göstərirdi. Yazıçı sənətkarlığının, əsərin bütövlükdə bədii keyfiyyətlərinin araşdırılmasına və öyrədilməsinə həsr edilən məhdud həcmli tədqiqatların məktəbə yol tapması qayğısına qalınmırdı. Belə tədqiqatların nəticələri cansız kapital timsalında, belə demək olarsa, döndürülmüş şəkildə məktəb təcrübəsindən kənar qalırdı. Ədəbiyyat proqramlarında və dərslərlərində də məsələyə yetərinə önəm verilmirdi. Bütün bunların nəticəsində şagirdlərdə bədii-estetik zövqün zəif olması özünü qabarıq göstərirdi. Hətta yuxarı sinif şagirdləri belə bədii əsərdəki (eləcə də incəsənətin digər növlərindəki) gözəlliyi duymaqda (qiymətləndirmək bacarığından heç danışmağa dəyməz) ciddi çətinlik çəkirdilər. Bu yanaşma, xüsusən klassik ədəbiyyatımızın öyrədilməsinə ağır zərbə vurdu; həmin dövrün nümunələrinin mənimsədilməsi, metodik ədəbiyyatımızda göstəriləndiyi kimi, çətinlikdir. Bu çətinliyi törədən səbəblər çoxdur. **Başlıcası isə klassik sənətkarlarımızın poetik düşüncələrinin və bunun emosional-obrazlı ifadəsindəki özünəməxsusluğun çağdaş oxucu tərəfindən çətin qavranılmasıdır.** Məhz bu çətinliyin aradan qaldırılması həmin dövr ədəbiyyatından tədris edilən nümunələrin bədii məziyyətlərinin, buna nailolma yollarının (deməli, yazıçının obrazlı düşüncə tərzinin) aydınlaşdırılması nəticəsində mümkündür.

Bunu müdriklərimiz hələ o dövrdə duyurdu. Narahatlıqlarını ifadə edir, yol da göstərirdilər: "Hər hansı bir əsərin təhlilində ideyanı, süjeti dil, üslub, sənətkarlıq məsələləri ilə kompleks şəkildə daha təsirli çatdırmaq mümkündür. Bədii əsərin tədrisində ancaq məzmun, çıpaq sosioloji söhbət, olsa-olsa kəmiyyət göstəricisidir. Təbii ki, bədii məzmun bədiiyyəti təmin edən elementlərin təhlili ilə açılmalıdır. Bu halda əsərin bədii keyfiyyəti, estetik

məziyyəti aşkar olur. Bu halda əsər oxucu – məktəblinin yalnız yaddaşına yox, həm də duyğularına hopur: duyularaq, yaşana-yaşana dərk olunan əsər ya gec unudulur, ya da heç unudulmur. Bu da məlum məsələdir ki, bədii detalların şərhli məktəbliyə bədii zövqə aşılayır, onda yüksək estetik səviyyə hazırlayır" (Tofiq Hacıyev. Yazıçı dili və ideya – bədii təhlili. B., 1979, səh.3).

Lakin bu qəbildən fikirlərin məktəb divarlarını aşıb təcrübəyə tətbiq olunması, həmin dövrün tələbinə görə, sərəncam, əmr, göstəriş nəticəsində mümkün ola bilərdi. Hətta ədəbiyyat dərslərlərində həmin məsələnin müntəzəm izlənməsi tələbi də qoyulmurdu. Əksəriyyət problemin üzərindən sükutla keçirdi.

Müstəqillik dövrünün 1993-cü ildə çap olunmuş ilk ədəbiyyat proqramında əsərin bədii keyfiyyətlərinə, yazıçı sənətkarlığına təlim prosesində diqqət yetirilməsi vacib sayılırdı. Həmin proqram əsasında yazılan dərsləklər, fərqli şəkildə də olsa, yazıçı sənətkarlığının işıqlandırılmasına yer verdilər. Sonralar – 2000-ci illərdə çap olunan dərsləklərdə, (xüsusən V-IX siniflər üçün yazılanlarda) vəziyyət daha da yaxşılaşdı. Lakin bu istiqamətdəki işin təkmilləşdirilməsinə, yəni dərsləklərin mükəmməl şəkli almasına hələ xeyli səy göstərilməlidir.

Bəs yazıçı sənətkarlığının, əsərin bədii xüsusiyyətlərinin məktəbdə öyrədilməsi vəziyyəti bu gün necədir?

Ədəbiyyatın bir fənn kimi tədris edilməyə başladığı beşinci sinifdən yazıçı sənətkarlığının bu və ya digər elementinin mənimsənilməsinə, əlbəttə, diqqət yetirilir. Bu, sistemli, bəzi hallarda kortəbii şəkildə də olsa, məktəb təcrübəsində həyata keçirilir. Bu gün həmin istiqamətdə müntəzəm, sistemli, elmi əsaslara söykənməklə iş aparıldığını iddia etmək doğru olmazdı. Həm də etiraf edilməlidir ki, çoxcəhətliliyi, zənginliyi və mürəkkəbliyi ilə seçilən yazıçı sənətkarlığının məktəb təcrübəsində daha çox müraciət olunan sahəsi dil sənətkarlığıdır. Elə elmi-metodik ədəbiyyatımızda da ən çox dil sənətkarlığının öyrədilməsindən danışılır. Lakin məktəbdə həmin istiqamətdə aparılan işlərdə də hələ kəm-kəsirlər çoxdur. Təəssüf ki, müəllimlərin heç də hamısı həmin prosesdə mühüm prinsipin – məzmun və formanın vəhdəti prinsipinin tələblərini diqqət mərkəzində saxlamır. Əsərin ideyası aydınlaşdırıldıqdan, obrazları təhlil edildikdən sonra dil xüsusiyyətləri yada düşür. Diqqət edin: Ə.Əylislinin "Ürək yaman şeydir" əsərini doqquzuncu sinifdə təhlil edən müəllim sonuncu dərslə saatında ümumi sözlərlə əsərin, əsasən, təhkiyə dilinin məziyyətlərini xatırlatmaqla kifayətlənir. Ədəbi qəhrəmanların sosiyyələndirilməsi prosesində onların dili-nitqi üçün mühüm olan cəhətlərin üzərində dayanılmasının əhəmiyyəti unudulur. Halbuki, elmi-metodik ədəbiyyatda obrazların təhlilində onların nitqindən çıxış etməklə xarakterlərinin, başlıca cizgilərinin açıqlanmasının vacibliyi və yolları barədə az danışılmamışdır.

Əgər müəllim təhlil mərhələsində bədii əsərdəki peyzajı xatırladırsa yazıçı niyyətinin açıqlanmasındakı rolundan danışsın, onun necə, hansı ustalıqla yaradılmasından məlumat verməlidir. Peyzajın doğurduğu güclü estetik təsirə

yazıcının dil faktlarından ustalıqla istifadə etməklə nail olduğunu konkret nümunələrlə şərh etməlidir.

Maraqlıdır ki, yazıçı sənətkarlığını daha çox bədii əsərin forma xüsusiyyətləri ilə bağlayanlar da kompozisiya təhlilinə lazımcına diqqət yetirmirlər.

Məktəb təcrübəsində belə bir vəziyyətin hökm sürməsinə bir yox, bir neçə səbəb var. Bunlardan biri məsələnin mühümlüyünün yetərinə dəyərləndirilməməsidir. Bu yazıda məqsədimiz diqqəti məhz bu cəhətə - yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin əhəmiyyətinə yönəltməkdir.

Dərslərin müşahidəsi, elmi-metodik ədəbiyyatın təhlili, şəxsi təcrübə aşağıdakı ümumləşdirmələrin aparılmasına imkan vermişdir.

Ədəbiyyat dərslərində yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin həm **təlimi**, həm də **tərbiyəvi** əhəmiyyəti vardır. İlk növbədə yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin təlimi əhəmiyyətinə nəzər salmaq.

[Yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi üzrə işin sistemli təşkili bədii əsərin şüurlu və möhkəm qavranılmasına əhəmiyyətli təsir edir.]

Mükəmməl bədii dəyəri olan əsərin yaranması asan başa gəlmir. Bu, ciddi yaradıcılıq axtarışlarının, əsil "söz əzabının" yaşanması nəticəsində mümkün olur. Kamil sənət əsərində bütün detallar ən xırda incəliklərinə qədər düşünülür, əlaqələndirilir və öz yerinə qoyulur. Əsərin "hissələri" bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub "tamın" kamilliyini, bütövlüyünü təmin edir. "Tamın" başa düşülməsi və layiqincə qiymətləndirilməsi "hissələrin" dərk edilməsindən asılıdır. Başqa sözlə, yazıçı əsərinin bütövlüyünə, kamilliyinə ondakı bütün təsvir obyektlərini ("hissələri") bir-biri ilə bağlamaqla, əlaqələndirməklə nail olursa, oxucunun bu əsəri bir tam halında anlaması və qiymətləndirməsi də təsvir olunanların qarşılıqlı əlaqələrinin başa düşməsi nəticəsində mümkün olur.

Bu həm də yazıçı məharətinin, sənətkar əməyinin başa düşülməsinin əsərin dərinədən öyrədilməsindəki rolunu təsdiq edir.

Yazıcının sənətkarlığı əsərin adının müəyyənləşdirilməsindən başlamış son nöqtəsinə qədər özünü bürüzə verir. Bu, hər sözün seçilməsində və cümlədə yerləşdirilməsində, cümlənin qurulmasında, ayrı-ayrı epizodların, səhnələrin təsvirində özünü göstərir. Ədəbi qəhrəmanların obrazının yaradılması yazıcının əsər üzərindəki işinin ən məsuliyyətli və gərgin əmək tələb edən məqamlarındandır. Obrazın qarşılaşdığı insanlarla, həyat hadisələri ilə bağlı keçirdiyi psixoloji halların, xarakterindəki fərdi xüsusiyyətlərin, həyata baxışının və s. əhatə edilməsi və ifadə olunması yazıçıdan böyük məharət tələb edir. Bütün bunların aydınlaşdırılması və mənimsədilməsi isə **məktəb təhlilinin** mühüm vəzifələrindən sayılır. Bu vəzifənin reallaşdırılması təkcə bədii əsərin bütövlükdə qavranılmasına yox, həm də şagirdlərdə müstəqil düşüncənin, əqli fəallığın artmasına, inkişafına səbəb olur.

[Kütləvi səhnələrin hansı ustalıqla yaradılması, yazıcının məişət təsvirlərindəki məharəti, peyzaj sənətkarlığı məktəb təcrübəsində çox az diqqət yetirilən məsələlərdəndir. Bunların aydınlaşdırılması əsərin ideya-

məzmununun, yazıcının gizli mətləblərinin başa düşülməsində az əhəmiyyət kəsb etmir.]

Əsərdə təzahür edən bədii sənətkarlıq məsələlərinin öyrənilməsi dərinləşdikcə müəllifin mənsub olduğu yaradıcılıq metodunun özünəməxsusluğu daha aydın şəkildə təsəvvür edilir və başa düşülür. Bu isə öz növbəsində ədəbi qəhrəmanların xarakterinin, həyata baxışının, ideallarının izahında, aydınlaşdırılmasında müəllimin işini xeyli asanlaşdırır.

Saysız-hesabsız həyatı faktın müşahidəsi, seçilməsi, ümumiləşdirilərək əsərə gətirilməsi yazıçı sənətkarlığının mühüm göstəricilərindən sayılır. Təəssüf ki, məktəb təcrübəsində bədii əsərin quruluşuna yetərinə diqqət verilmir. Ümumiyyətlə kompozisiya təhlilinə soyuq münasibət ədəbiyyat tədrisinin bütün mərhələlərində müşahidə edilir və bu, təkcə yazıçı sənətkarlığının deyil, ideya-məzmunla bağlı bir çox mətləblərin kölgədə qalmasına səbəb olur.

Deyənlərdən aydın olur ki, yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi üzrə işin səmərəli təşkili əsərin hərtərəfli və dərinədən qavranılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu işin tədricən mürəkkəbləşdirilməsi vacibdir. İlk növbədə (V sinifdən başlayaraq) yazıçı sənətkarlığının sadə elementlərinin mənimsədilməsi həyata keçirilməlidir. Təlim materiallarının verdiyi imkan, hər ədəbi növün spesifikliyi və şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınmaqla əsərin tədrisinin hər bir mərhələsində yazıçı sənətkarlığının elementlərinin öyrədilməsi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

[Yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi üzrə işin sistemli təşkili ədəbi növ və janrların özünəməxsusluğunun mənimsədilməsində mühüm rol oynayır.]

Ədəbiyyat proqramlarında hər üç ədəbi növün və onlara məxsus önəmli janrların təmsil olunmasına həmişə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu, söz sənətinin forma və məzmun zənginliyinin başa salınması, eləcə də yeknəsəqliyə yol verilməməsi baxımından faydalıdır. Lakin bunun yaratdığı çətinlikləri də unutmamaq lazımdır: ədəbi növlərin hər biri özünəməxsusluğu ilə fərqlənir və bu, onların qavranılmasında spesifikliyin meydana çıxmasına səbəb olur. Müşahidələrdən aydınlaşır ki, müxtəlif ədəbi növə aid əsərlərin (ədəbi növlərin hamısına eyni dərəcədə maraq göstərən, rəğbət bəsləyən şagirdlər sayca çox az olur) qavranılması şagirdlərdə fərqli şəkildə özünü göstərir. Məktəblilərin bir qismini epik əsərlərdəki əhvalat və hadisələr cəlb etdiyindən bu nümunələrin mütaləsinə daha çox meyl edir, onları qavramaqda ciddi çətinlik çəkmirlər. Maraqlıdır ki, bu qəbildən şagirdlərdə lirik şeirlərə, hətta epik səhnələrə özündə əks etdirən poemalara belə maraq çox zəif olur. Belə şagirdlər poeziyanın gözəlliyini təmin edən ahəngə, nəzmin ölçü-biçisinə, obrazlılığın bolluğuna soyuq münasibətləri ilə seçilir.

Dramatik növdən olan əsərlərin qavranılmasında da problemlər müşahidə olunur. Başlıca çətinlik belə əsərlərdəki səhnələrin, epizodların şagirdlər tərəfindən təsəvvür edilməsi ilə bağlıdır. Başqa sosiyyəli çətinliklər də müşahidə olunur: növün özünəməxsusluğunun dərk edilməsi, məzmunun bütövlükdə qavranılması, müəllif mövqeyinin başa düşülməsi bu qəbildəndir.

AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNİN MƏZMUNU, ONUN DİLDAXİLİ ƏLAQƏ VƏ VƏHDƏT PRİNSİPİ BAXIMINDAN TƏHLİLİ

Vaqif QURBANOV,

pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Yazıçı sənətkarlığının səmərəli öyrədilməsi bu problemlərin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi üzrə işin ardıcıl, sistemli tətbiqi hər bir ədəbi növün bədii gözəlliyinin və imkanlarının aydınlaşdırılmasında, qavranılmasında faydalı vasitə rolunu oynayır. Yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin tərbiyəvi əhəmiyyəti də ləyaqincə dəyərləndirilməlidir. **Yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi üzrə işin sistemli tətbiqi şagirdlərdə bədii zövqün inkişaf etdirilməsi və estetik tərbiyənin formalaşdırılması vasitəsi kimi qiymətlidir.**

Əsərin oxucuya – şagirdə təsiri və onda bu və ya digər emosional durumun baş qaldırılması elə mətnlə ilk tanışlıq prosesində baş verir. Məzmunun öyrənilməsi dərinləşdikcə bədii-estetik təsirlənmə daha da güclənir. Əsərin bədii gözəlliyinin aydınlaşdırılması, bədiiyə nail olmaq üçün yazıçının əl atdığı vasitələrin müəyyənəşdirilməsi isə başqa, daha güclü ovqatın yaranmasına, estetik təsirlənmənin birə-beş artmasına səbəb olur. Bədiiyin hər hansı elementinin, lap kiçik bir şürixin belə aşkarlanaraq dərk edilməsi davamlı estetik zövqün yaranmasına, bu istiqamətdəki işin sistemli təşkili isə bütövlükdə estetik tərbiyənin səmərəliliyinə əhəmiyyətli təsiri şübhəsizdir. Lakin mühüm bir şərtlə. Xüsusi eksperimentin nəticələri göstərdi ki, bədii sənətkarlıq məsələlərinin yalnız sistemli öyrədilməsi onun təlimi və tərbiyəvi əhəmiyyətini tam əhatəli reallaşmasına səbəb olur. Yazıçı sənətkarlığının bu və ya digər elementinin, lap yüksək səviyyədə də olsa, qeyri-ardıcıl şəkildə mənimsədilməsi istənilən effekti yaratmır, əhəmiyyətli nəticə əldə olunmur.

Yazıçı sənətkarlığının tərbiyəvi əhəmiyyətindən danışarkən mühüm bir məsələni xatırlamamaq mümkün deyil; fənn kurikulumlarının hazırlanması ərəfəsində orta məktəbdə ədəbiyyat fənninin tədrisinə ehtiyac olmadığını söyləyən Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimləri də peyda oldu. Onların “güclü arqumentləri” var idi; xaricdə V-IX siniflərdə ədəbiyyat müstəqil fənn kimi keçilmir, dil dərsi ilə birləşdirilərək tədris olunur... Belə fikir sahiblərinə görə, ədəbiyyat fənnini ümumtəhsil məktəblərinin son iki sinfində müstəqil fənn kimi tədris etmək kifayətdir! Bu mövqedə olanların ikinci və daha “mühüm” arqumentləri bu idi ki, müasir təlim – fəal təlim nəticəyönlümlüdür və şagirdlərə həyatda lazım olan bacarıqları aşılamağa imkan verən fənlərlə məhdudlaşmaq lazımdır. Və sən demə, ədəbiyyat fənni övladlarımıza həyat üçün, məktəb illərindən sonrakı fəaliyyətləri üçün heç nə vermirmiş...

Bu iki “arqument” o dərəcədə əsassız və bimənədir ki, onlara münasibət bildirməyi belə məqbul saymıram. Amma bu yazının obyektinə bəzən bağlı olan məsələdən yan keçə bilmirəm. **Peşəsindən, mövqeyindən asılı olmayaraq insan ömrü boyu incəsənət əsərləri ilə təmasda olur. Bu əsərlərin gözəlliyini duymağın, onlardan zövq almağın bünövrəsi isə məktəbdə, xüsusən ədəbiyyat təlimində qoyulur. Bundan yan keçmək ağılsızlıq olardı, əslində isə heç mümkün deyildir.**

Ədəbiyyat təlimində yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsinin təlimi və tərbiyəvi əhəmiyyəti bu yazıda göstərilənlərlə məhdudlaşmır. Problem ayrıca xüsusi tədqiqat tələb edir.

V-XI siniflər Azərbaycan dili təlimi üçün sistemli kurs sayılır. Milli Kurikulumda da bu şəbəkə olduğu kimi saxlanılır. Bu sistemdə Azərbaycan ədəbi dilinin nəzəri və təcrübi cəhətdən geniş planda öyrənilməsi həm də onun təlim dili, Dövlət dili olması ilə bilavasitə əlaqədardır.

Doğrudan da, təlim dilinə mükəmməl yiyələnmiş – sözün qrammatik quruluşuna, morfem tərkibinə, mülstəqim və məcazi mənalarına, kontekstual vəziyyətlərinə dərindən və hərtərəfli bələd olmayan şagirdin digər fənlərdən aydınlıqla baş çıxarmasına inanmaq absurd görünür.

[Dil mədəniyyətidir. Prinsip etibarilə məktəbdə ünsiyyət vasitəsi olan dil mədəniyyəti ilə digər mədəni qapılar şagirdlərin üzünə açılmış olur və hər bir gəncin mədəni səviyyəsi onun öz ana dilinə mükəmməl yiyələnmiş əzmi ilə müəyyənəşir.] Məhz elə ona görə də ədəbi dilə, mədəni dil deyilir; Avropa dövlətlərində insanları mədəniyyət dilinə yiyələndirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bizdə isə ana dili bir fənn olaraq digər fənlərdən heç bir artıq statusa malik deyil. Bununla belə, birinci sinifdən başlayaraq uşaqlara ədəbi dilin normaları proqramlaşdırılaraq tədris olunsa da, yəni hər bir gəncin öz ana dilini daha mükəmməl yiyələnməsinə ehtiyac duyulur ki, bu da ana dilinin həm məzmunca geniş, həm də öz funksiooloji xüsusiyyətinə görə zəngin olması ilə əlaqədardır.

Azərbaycan dili V-XI siniflərdən nəzəri-təcrübi, X-XI siniflərdə isə təcrübi-nəzəri aspektlərdən öyrənilir. Buna baxmayaraq, yəni də orta məktəbi qurtaran gəncin şifahi və yazılı nitqi ədəbi dilin normativ tələblərinə tam cavab vermir; belə ki, orta təhsilli şagirdin nitqində:

1) ciddi orfoepik qüsurlar qalır;

2) ifadəlilik vasitələrindən istifadə zəif olur;

3) söz ehtiyatının lazımlıca fond təşkil edə bilməməsi, sinonimik sıxlığın olmaması, nitq situasiyasında məcazlardan istifadə kasadlığı diqqəti cəlb edir;

4) mətn tərtibi, yəni inşa qurmaq və redaktə bacarıq və vərdisləri normativ tələblərə cavab vermir və s.

Təlim ardıcılığı xətti olduğu kimi, həm də konsentrik qurulan bir sistemdə təlimin keyfiyyətinin aşağı olması nə ilə əlaqədardır?

Tədqiqat göstərir ki, ibtidai siniflərdən tədris olunma, təkrarlanma və IX sinifdə ifadəlilik vasitəsi kimi öyrənilməsinə baxmayaraq, şagirdlər orfoepik

vərdişlərə orta məktəb proqramının səviyyəsində yiyələnə bilmirlər. Bunun **birinci səbəbi** təlim prosesində ardıcılıq, sistemlilik prinsiplərinin gözlənilməməsidir. Əlbəttə, başqa digər səbəbləri də var. Lakin ən əsas səbəb – nitq hissələrinin orfoepiyasının “nitq hissələrinin orfoqrafiya və orfoepiyası” kimi öyrədilməməsidir.

İkinci səbəb dil dərslərində şagirdin dərslərini danışarkən, üzündən oxuyarkən nitqin quruluşu, aydınlığı və istifadəliliyinə mütləq tələblər kimi yanaşılmaması ilə əlaqədardır.

Üçüncü səbəb – müəllimin nitqin orfoepik tələblərə uyğun olmaması ilə bağlıdır.

Dördüncü səbəb – məktəbdə vahid şifahi nitq rejiminə nəzarətin zəifliyi ilə əlaqədardır.

Beşinci səbəb – nitq mədəniyyəti səbəbinin tədrisi metodikasının mükəmməl əsaslar üzərində qurulmaması ilə bağlıdır və s.

Fikrimizcə, təlimdə bacarıq və vərdişlərin sferasını məhdudlaşdıran cəhətlərdən ən birincisi şagirdlərdən yalnız biliklərin tələb olunmasıdır. Məlumdur ki, mədəni nitqə bacarıq və vərdişlərlə yiyələnirlər. Son IX, X, XI siniflərdə test tapşırıqları ilə məşğul olan, bir testdə belə, orfoepik, ifadəlilik və digər mədəni nitq tapşırığı ilə rastlaşmayan şagirdin şifahi nitqi, əlbəttə, normativə cavab verə bilməz.

Nə üçün ədəbi tələffüzün ton, temp, diksiya, vurğu, intonasiya və orfoepiya komponentləri orta və ali məktəblərə qəbul üçün hazırlanan test tapşırıqlarına salınmışdır, X sinif materialları diqqətdən kənar qalır? Əvvəla, X-XI sinif materialları təkrar materiallar hesab olunur ki, bu versiya da kökündən səhvdir. İkincisi, testlər biliklər üzərində qurulur və nitq mədəniyyətini düzgünlük, dəqiqlik, aydınlıq, əslilik, yığcamlıq, məntiqilik, ifadəlilik və s. zəruri komponentləri buraya daxil edilmir.

Deməli, şagirdlərin nitq mədəniyyəti vərdişlərinin səviyyəsini yoxlayan tapşırıqların testologiyada olmaması özü də bu cəhətə əhəmiyyət verilmədiyinə bir sübutdur. Halbuki nitq vərdişləri dağlardan-daşlardan süzülən sular, nitq mədəniyyəti isə həmin suların yaratdığı bulaqlardır. Düzgünlük, dəqiqlik, aydınlıq, ifadəlilik və s. kimi nitq komponentləri ədəbi dil tələbləri əsasında yaransa da, bunlar, necə deyirlər, birlikdə çaylara, çaylar da dənizlərə çox çətinliklə qovuşur. Ədəbi dil bu prosesdə istinad mənbəyi, təmrinlər vasitələr, vərdişlər isə dənizlərdir. Dənizləri dalğalandıran, kükrədən, təlatümə gətirən təbii proseslərdə, nitqi də sakit, iti, parlaq, ifadəli və s. edən hissələr, fikirlər, emosiyalardır. Dağlardan qayalara, qayalardan daşlara, daşlardan-daşlara tökülməyi, süzülməyi ilə hüllülən sular necədirsə, fonetik, leksik, qrammatik və üslubi normaların tələbi ilə, ən nəhayət, nitq normaları ilə təkmilləşən nitq də o cürdür.

Nitqdə daimi təkmilləşməyə ehtiyac duyulur. Məsələn üçün: 1) *aşx, uşaq, qoçaq, qaçaq* sözləri adi hallarda *aşx, uşax, qoçax, qaçax* kimi tələffüz olunur. Həmin sözlər üçüncü şəxsin təkində görək *uşaxdı, aşxıdı, qoçaxdı, qaçaxdı* kimi tələffüz olunsun; 2) bu sözlərin kökünə saillə başlanan şəkili artıranda isə belə olur: *aşığam, uşığam, qoçağam...* Məgər bu kimi hallar

ciddi psixologizmlər yaratmırmı? Əlbəttə, yaradır; çünki şagird nitqində “vurğu və orfoepik vərdişlərə çox zəif nəzarət” göstərilir. Metodika bu cəhətdən tamamilə oxşayır. Metodoloqların özləri bu məsələ ilə əlaqədar yaranmış problemin həllində axıra qədər ardıcıl da deyillər.

Alimlər tərəfindən təsbit olunmuş normalara dialekt tələffüzü bir növ təcavüz edir. Metodist alimlər bu və ya digər məsələdə mərhum professorlar M.Şirəliyev, Ə.Dəmirçizadə, Ə.Əfəndizadə və b. tərəfindən sabitləşmiş və professor A.Axundov tərəfindən təqdir olunmuş normalarla (məsələn: *adannar, qohunnar, quşdar, qızdar, işdiyir, başdiyir, almas, solmas və s.*) indiki metodist alimlər razılaşıblar.

Əlbəttə, bu normaları qəbul etməkdə bəzi əsaslar da var. Müəllimlərin bir çoxu *adannar, qohunnar* əvəzinə, yazıldığı kimi fonetik prinsipi saxlamağı daha düzgün hesab edirlər. Onların gətirdikləri dəlillər də bəzən elmi səslənir: *bölmünər, adannar, bölünmər, elmünər, axşannar, qohunnar* deyərək, onda görək bu sözləri də “*o dəmlər*” – *o dəmnər, “qumları” – qunnar, “şunlar” – şunnar* və s. deyək. Deyə bilirikmi?

Bəs –lar, –lər şəkilçisi ilə assimilyasiya hadisəsi ədəbi normaya çevrilirsə, –la, –lə, –ilə çevrilməli deyilmi? Məgər biz *dəmlə* əvəzinə, *dəmnə, qumla* əvəzinə *qumna, şumla* əvəzinə *şumna* tələffüz etməkdə haqlıyıqmı?

Orfoqrafiyanın normalarını tez-tez dolaşığa sala-sala, orfoepiyanın normalarını necə sabitləşdirə bilirik? Qazax, Yevlax, Samux yazılır, yönlük halda “x”, “ğ” kimi tələffüz olunmalıdır. “x”-nin “ğ”-ya keçməsi – səs dəyişməsi nəinki ümumtəhsildə, heç ali və ya magistratura təhsilində də öyrədilmir. Elə isə müəllimin özünün təəccübünə səbəb olan hallar şagirdin nitq vərdişinə çevriləcəkdir? Psixologizmlər budur. Üstəlik belə normalar səhv vərdişlərin – generalizasiyanın baş alıb getməsinə səbəb olacaq, nəticədə ədəbi normaya heç kəs məhəl qoymayacaq və bunun yaratdığı hərcmərclikdən şifahi nitqimiz – nitq mədəniyyətimiz ziyan çəkəcəkdir. Məsələ burasındadır ki, mübahisə doğuran bəzi orfoepik normalar mübahisəsiz olanların formalaşmasında da maneəyə çevrilir. Bu da müəllimlərdə orfoepik normalara qarşı bir inamsızlıq yaradır. Nəticədə müəllimlər nə özləri bu normativ tələblərə əməl edir, nə də bunun şagirdlərdə formalaşmasında əzmkarlıq göstərilir.

Qeyd etməliyik ki, ixtisasartırma kurslarında bu fikrimizi müdavimlərlə bölüşdük. Onlarla diskussiyalar keçirdik. Debatlar təşkil etdik. Bu məqsədlə də biz müəllimlərin sual və cavablarını lentə aldıq və təhlil etdik. Məlum oldu ki, müəllimlər yalnız bir neçə orfoqram-təşkil edən hallarla əlaqədar orfoepik rejimə əməl etsələr də, bir sıra assimilyativ, səsdüşümlü, səsvəzlənməsi, səsyerdəyişməsi kimi məsələlərdə, həqiqətən də (heca vurğusu, məntiqi vurğu, intonasiya və s. məsələlərdə olduğu kimi) orfoepiya nəzəriyyəsindən və təcrübəsindən əməli vərdişlər əxz etməmiş diletant səviyyədə dayanırlar. Müəllimlərlə yaxından tanışlıq zamanı onların 40-50 faizinin repititorluq etdiyi məlum oldu. Bu söhbətlərdə onların nitqindəki bütün nöqsanlar, o cümlədən, alıbsız, razi deyildir, danışılar, sadəcə, təkcə, birəcə, ayrıca, yaxşı, oxuyubdu, demirlər ki, yazıblar, gecə imiş, aparmayıblar, gəlsə imiş,

güclü, şeirlər, oxuyublar, folklor, lirika, etika, irəliləmək, payızdır, müəllimdir, oğlandır, qızlar, saitlər, samitlər, təyinlər, xəbərlər, çətinliklər, asanlıqlar, asandır, çətinidir, mürəkkəbdir, şagirdidir, müəllimdir və s. kimi orfoqramların, vurğu və orfoepiyasında səhvlərə yol verdikləri qeydə alınmış, plakatlarla kateqorial təsnif edilmişdir. Beləliklə, prinsipcə ədəbi dilin normalarına dərinlən və hərtərəfli bələd olmalı müəllimin nitq qüsurları bu problemin həllini əngəlləyir. Tələffüzlə bağlı orfoqramların mənimsənilməsinin çətinliyi təkcə başlanğıc formada olan söz və birləşmələr ilə əlaqədar deyil, leksik və qrammatik şəkildənin də tədrisi zamanı meydana çıxır ki, bunları şagirdlərə yerində demək və hər dəfə xatırlatmaq lazım gəlir. Bu işi ümumi məqsədlə bağlı həyata keçirmək tələb olunur.

Dərslərdə məndən indiki zamanda işləyən felləri seçib göstərmək tələb olunur. Burada "oxuyun" – icra şərti yoxdursa, o demək deyil ki, həmin sözlər düzgün oxunmayacaq. Göstərmək tələb, məhz elə oxunmaqla yerinə yetirilir. Tutaq ki, çalışmanın icra şərti "indiki zaman fellərini köçürün"dür. O zaman da seçilən sözlər düzgün oxunmalı deyilmi?

Əgər müəllim məndən oxuyurlar, qayıdırlar, məktublaşırlar, təhsil atənlər, yoxsullaşdırırlar, dərinləşdirir, aparırlar, bacarırlar, gətirirlərmiş, açıqlayan, qarışdırır, çıxaklayan, iməkləyən və s. tipli sözləri seçdirsə, bunun əsasında həmin sözlərin indiki zaman mənalı fəli sifət olduğuna dair bilik və bacarıqların səviyyəsini müəyyənləşdirməklə şifahi nitq vərdişlərinin səviyyəsini yüksəltməyi də nəzərdən qaçırmaq olar. Çünki həmin sözlərin yazılı tələffüzünün əsasında formalaşmayıb. Hal, kəmiyyət, zaman və növ şəkildələrinin tədrisində şagirdlərə belə şəkildələri tanımaq, onların nitqini bu şəkildələrlə, işləyən sözlərlə zənginləşdirmək, belə sözlərlə cümlələr qurmaq təlim işində məqsəd olduğu kimi, qrammatik bacarıqları orfoqrafiya və orfoepiya, vurğu ilə paralel aparmaq da başla məqsədə birbaşa daxildir.

Hər bir kateqoriya əlahiddə və ya təcrid olunmuş şəkildə bilik və bacarıqlar aşılamaq üçün deyil. Əlahiddə öyrənilən kateqoriya yoxdur, diferensasiya olunanlar isə var. Məsələn, bir qrammatik kateqoriyanı nitqdən seçib öyrətməli və yenidən nitqə daxil etməliyik. Bu, bir qanundur.

Dərslərdə olan biliklər nitq rejimini gücləndirən çalışmaları vasitəsilə şagirdlərin biliyinə, bacarığına, ən nəhayət, mədəni nitqinə çevrilməlidir. Burada məqsəd aydınlığı olmalıdır. Belə ki, xəbər forması və indiki zaman mənalı fəli sifətə dair bilik və bacarıqların səviyyəsini yüksəldilməsi ilə bir xətt üzərində şifahi nitq vərdişlərinin səviyyəsini yüksəltmək də nəzərdən qaçmamalıdır. Çünki belə sözlərin əksəriyyətinin düzgün yazılışı onların ədəbi tələffüzü əsasında formalaşır. Bilik, bacarıq və vərdişlərin diferensiallıqla aşılmasında inteqrativliyə can atmaq bu deməkdir.

LEKSIKA, FRAZELOGIYA VƏ SÖZÜN TƏRKİBİNİN MƏNİMSƏDİLMƏSİNDƏ POETİK-PRAKTİK ÇALIŞMALARIN ROLU

Elbəy MAQSUDOV,
Naxçıvan Özal Universitetinin dosenti

Dilin tədrisinin səmərəliliyini təmin etmək, şagirdlərin fənnə marağını artırmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə etmək vacibdir. Bu baxımdan leksika, frazeologiya və sözün tərkibinin öyrədilməsində müxtəlif poetik çalışmalardan istifadə olunması faydalıdır.

Azərbaycan dili lüğət tərkibinin zənginliyinə görə dünyanın ən geniş yayılmış və şöhrət tapmış dillərindən biri kimi, şirinliyi, həzinliyi və gözəlliyi ilə həmişə diqqəti cəlb etmişdir.

Dilimiz zəngindir, lakin məqsəd dilimizin lüğət tərkibinin zənginliyini nümayiş etdirmək deyil, həm də bu zənginliyi müxtəlif yol və vasitələrlə şagirdlərə çatdırmaq, onların dildən səmərəli istifadə imkanlarına daha da genişləndirməkdir. Bu məqsədlə tərtib etdiyim poetik-praktik çalışmaları ana dili dərslərində həm şagirdlər, həm də müəllimlər tərəfindən böyük maraqla qarşılanır. Belə çalışmaları düşündürür, yaradıcılığa sövq edir, tədqiqatçılıq vərdişləri aşılayır, şagirdlərin maraqlı dünyasını genişləndirir, həm də onları öyrənməyi həvəsləndirir.

Məsələn, sözlər üzərində şagirdləri düşündürmək, söz ehtiyatlarını müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı tipli çalışmaları üzərində iş aparılır.

Çalışma 1. Sözü sırala, düzdür,
Sonra süzgəclən sүzdür.
Bir saitdir samitsiz
Tap görək hansı sözdür?

Şagirdlər düzgün cavabı tapana qədər müxtəlif sözlər söyləyirlər. Nəticədə müstəqil şəkildə müəyyənləşdirirlər ki, bu, lüğətimizdəki "o" sözüdür. Bu cür çalışmaları "O"-nun şəxs və işarə əvəzlilikləri olduğunu, cümlə üzvü vəzifəsini və digər qrammatik əlamətlərini öyrətməyə kömək edir.

Çalışma 2. Öziz qardeşim Həsən,
Sevirsənsə dili sən,
Qoşa aa saitli
Yeddi söz deməlisən.

Üçüncü misradakı qoşa aa saitlərinin yerinə digər saitləri (üü, əə, oo) saitləri ilə düzələn sözlər yazmağı da tapdırmaq olar.

Şagirdlər leksikamı öyrənərkən leksik və qrammatik şəkildələri də fərqləndirməyi bacarmalı, lazımı anda özləri dəqiq və qəti fikir söyləməyi, konkret nəticə çıxarmağı bacarmalıdır. Bunun üçün şagirdləri nəzəri materiallardan çox praktik işlər üzərində çalışdırmaq lazımdır. Onlarda

inam yaratmaq lazımdır ki, sizin gələcəkdə hansı peşə, sənət seçməyinizdən asılı olmayaraq, hər biriniz ana dilimizi kamil bilməli, onun təəssübkeşi, qoruyucusu və təbliğatçısı olmalısınız. Bu deyilən keyfiyyətləri onlara aşılamaq üçün aşağıdakı kimi poetik çalışma nümunələrindən istifadə etmək dərslərin maraqlılığını təmin etməklə yanaşı, həm də şagirdləri dilimizi öyrənməyə, onu dərindən bilməyə sövq edir.

Çalışma 3. Sizin dilçiləri
Gələcəkdə millətin.
Qoruyun hər kəlməni,
Çəkin dilin qeyrətini.
Dildaşımız söz haqda
Düşünün dərin-dərin.
Sonra bu misralarda
Leksik şəkilçilərin
Sayını siz göstərin.

Çalışma 4. -dan, -dən şəkilçiləri
İki cürə yazılır.
Söz yaratma imkanı
Olmadığı yozulur.
Cavab versən əgər sən,
Ona leksik deyərsən.
Qrammatik söyləyərsən?

Öyrənmək və öyrətmək keyfiyyətini şagirdlərimizə təlqin etməliyik. Yəni söz müxtəlif baxımlardan hər birimizin ömür, yol yoldaşdır. Eyni dildə danışan insanların nitqlərində işlətdikləri sözlərin zaman və məkan baxımından anlaşılmasında mümkündür. Ona görə də dilimizdəki bütün sözlərin - tarixizmlər, arxaizmlər, dialekt sözlər, neologizmlərin hər birindən baş açmağa bacarmalıyıq. Məsələn, nənə ilə babanın leksik mənalərini bildikləri, lakin qrammatik xüsusiyyətlərindən baş çıxara bilmədikləri sözlərdən nəvələr, nəticələr niyə xəbərdar olmamalıdır? Şagirdlərə leksikologiyamızdakı bütün sözlərdən baş çıxarmağı öyrətmək üçün aşağıdakı tipli çalışmalara da geniş yer verilməlidir.

Çalışma 5. Nənəm dedi, babam yozdu,
Hər kəlməni bir cür çözdü.
Sən də görək "qulun", "qurşaq"
Quruluşca necə sözdür?

Çalışma 6. Leksik mənasın deyin
"Dəhnə" ilə "dəryaz"ın.
Sonra da orfoqramlı
Doqquz dənə söz yazın.

Bu tapşırıqların birincisində nənə və babalarımızın nitqində işləndən bir qrup sözlərin mənası ilə şagirdlərimizi də tanış etmək məqsədi güdür. Uşaqlar leksik mənalərini bilmədikləri "qulun", "qurşaq" sözlərinin qrammatik mənası haqqında heç nə deyə bilmirlər. Altıncı çalışmanın

mətnində isə iki şərt qoyulub, birinci sualın şifahi, ikincinin isə yazılı yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Müəllim bu tipli sözlərin mənasını ya özü izah edir, ya da izahlı və ya dialektoloji lüğətlərdən axtarılmasını şagirdlərə ev tapşırığı kimi verir.

Dərstdə, dərstdənkənar məşğələlərdə şagirdlərin lüğət ehtiyatını, onların sözlərimizə nə dərəcədə bələd olduqlarını yoxlamaq üçün aşağıdakı tipli çalışmalardan istifadə də böyük maraq doğurur.

Çalışma 7. Qoşa "aa" saitli,
Sonra "yy" samitli
Sözlərdən yaz dalbadal.
Beşcə dəqiqə sonra
Ən çox kimin yazdığını,
Kiminin dayazlığını
Sən bizlərdən xəbər al.

Çalışma 8. Ay dil bilən gödərək,
Qaragöz, enlikürək,
Qoşa "mm" samitli
Üçcə söz söylə görək.

(Müəllim mm hərflərinin yerinə müvafiq olaraq rr, ll, qq, yy, kk, ss və s. samitlərin artırılmasını da tapşırıla bilər).

Sözlər, terminlər, onların frazeoloji sinonimi öyrədilərkən aşağıdakı formada poetik-praktik çalışmalardan şifahi şəkildə istifadə edilməsi də əhəmiyyətlidir.

Çalışma 9. "Hirsələnmək", "qəzələnmək"
Sözlərinə sinonim
"Cin atına minmək"dir,
Yoxsa "itə dönmək"dir?

Çalışma 10. Bələdsənsə dilinə,
Sənə qınaq nə görək.
"Soruş", "çağır" felinə
Sinonimlər tap görək.

Şagirdlərə lüğətlə işləmək bacarığı aşılamaq, onlarda sözə həssas münasibəti formalaşdırmaq üçün dərslərdə, eləcə də müəllimin geniş imkanları vardır. Öyrəncilərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək, onları düşünməyə təhrik etmək, çalışmalar üzərində yorulmadan, düşünərək, yaradıcı şəkildə işləməyə alışdırmaq üçün imkan və yollar olduqca çoxdur. Verilmiş nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiq etmək, onu daha da möhkəmləndirmək çalışma nümunələrinin seçilməsindən çox asılıdır. Hər dərstdə yeni informasiyalardan, üsullardan istifadə edilməsi şagirdlərin maraqlı dünyasını genişləndirir, onlarda öyrənməyə olan həvəsi artırır. Yuxarı sınıflarda şagirdləri düşündürən, müəyyən qrup sözlərə diqqəti yönəldən, fikirləşməyə, axtarmağa sövq edən çalışmalar üzərində işləmə üstünlük verilməlidir.

Məsələn, Hansı ev heyvanıdır
İnək tək sağlar?
Bir hərfni dəyişən
Bitki adı da olar.

Şagirdlər bütün ev heyvanlarını xatırlayır, müəyyən hərfli dəyişməklə bitki adları düzəltməyə çalışırlar. Axırda müəyyənləşdirirlər ki, nəzərdə tutulan heyvan "camış"dır, onun birinci hərfni dəyişməklə "qamış" bitkisinin adını düzəltmək olur.

Orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisində paronimlərin öyrədilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlərə bildirilir ki, dildə səslənməsinə görə bir-birinə çox yaxın sözlər vardır. Belə sözlər nitqdə səhvən biri digərinin yerində işlədilər bilər. Belə sözlər paronimlər adlanır. Paronimlərdən səhbət açarkən şifahi xalq ədəbiyyatındakı yanıtmaclar xatırlanmalı, səslənməsinə və yazılışına görə çox yaxın olan nümunələr üzərində iş aparılmalıdır. Daha sonra onların deyilişində çətinlik törədən komponentlər müəyyənləşdirilməli, səslənməsinə görə yaxın olan hecalar, sözlər, birləşmələr şagirdlərin diqqətinə çatdırılmalıdır. Paronimlər müəyyən xüsusiyyətlərinə görə omonim, sinonim və antonimlərə çox oxşayır. Şagirdlərə bildirilir ki, paronim yunan sözü olub, para (yanında, ətrafında) və onoma (ad) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Verilən nəzəri məlumatı aşağıdakı poetik misralar üzərində iş aparmaqla əməli vərdislərə çevirmək, şagirdləri düşündürərək onlardan konkret suallara cavab almaq olar.

Çalışma 11. "Aşiq-aşiq", "nəzər-nəzir",
"Yeyə-yiyə", "qadir-qədir".
Söylə görək omonimdir,
Sinonimdir, yoxsa nədir?

Verilmiş paronimlər müqayisə edilir, qarşılaşdırılır. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, yalnız müqayisə dəqiq, aydın və düzgün biliklər verir.

Şagirdlər, hətta tələbələr belə leksikamızda olan bir çox paronimlərin fərqləndirilməsində çətinlik çəkirlər. Ona görə də belə sözlərin leksik mənası aydınlaşdırılır, lazım gələrsə izahlı və paronimlər lüğətindən istifadə etməklə sözlərin ifadə etdikləri mənalara müstəqil şəkildə tapılır.

Məsələn, yeyə-yiyə paronimləri leksik məna baxımından aydınlaşdırılarkən şagirdlər çətinliklərlə qarşılaşır, onların yanlış cavabları daha çox olur. Bu yanlışlığı aradan qaldırmaq üçün müəllim belə bir paronimli yanıtmacdan istifadə edir.

Bu yeyənin yiyəsi yeyəsini istədi,
O da həmin yeyənin yiyəsini pislədi.

Şagirdlər yeyə və yiyə sözlərinin tam leksik mənalərini bilmədiklərindən yanıtmacdakı sözləri də düzgün tələffüz etməkdə, onların qrammatik mənalərini azmaqda çətinlik çəkirlər. Müəllimin sərhə, yeyə və yiyə sözlərinin izahlı lüğətlərdən tapılıb ifadə etdiyi mənanın oxunması öyrəncilərin dolaşq fikirlərinə aydınlıq gətirir. Dünyada bütün varlıqlar müqayisə edilərkən öyrənilir. Bu baxımdan, sözlərin də

müqayisə edilmədən öyrənilməsi, leksik, qrammatik mənalərinin dərk edilməsi çox çətindir. Məsələn, şagirdlər "aşpaz" və "aşbaz" sözlərini fərqləndirməkdə çox zaman çətinlik çəkirlər. Onların tələffüz variantı ilə yazılı variantını, leksik mənalara ilə qrammatik mənalərini bəzən eyniləşdirirlər. Yazılışı və tələffüzü baxımından çox yaxın olan, lakin leksik baxımdan fərqlənən belə sözləri öyrətmək üçün şagirdləri düşündürmək, axtarıcılığa sövq etmək məqsədilə aşağıdakı kimi çalışmalardan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

"Aş" nədi, "aşpaz" nədi?
"Aş" nədi, "aşbaz" nədi?
Yeddi kişidən sorduq
Yeddisi də bilmədi.

İlk oxunuşda birinci və ikinci misralardakı aş sözünün eyni olduğunu görən oxucu, aşpaz və aşbaz sözlərinin də fərqlənmədiyini təsəvvür edir. Lakin üçüncü və dördüncü misralar şagirdi düşündürməyə, axtarmağa məcbur edir və sanki deyir ki, sən düz fikirləşməsən, onlar ayrı-ayrı sözlərdir. Şagird yenidən mətnə baxır, axtarır, düşünür və nəticədə anlayır ki, "aşpaz" aşı bişirən, "aşbaz" aşı sevən adama deyirlər. Onların tələffüzü variantındakı oxşarlıq orfoqrafik variantlarının fərqləndirilməsində çətinlik törədir.

Şagirdləri düşündürən, sözlərin mənasını öyrənməyə sövq edən paronimləri tapıb onları poetik formaya salmaq və ondan çalışma nümunələri kimi istifadə etmək dərsi maraqlıdır. Aşağıda verilmiş paronimli yanıtmaclar bu baxımdan faydalıdır.

Həbib dedi: - Təbi yoxdur,
Təbib dedi: - Tabı yoxdur.
Biri belə təzib etdi,
Biri elə təsbit etdi.
Sonra tamam bəlli oldu:
Həbib özü təbsiz imiş,
Təbib özü təbsiz imiş.

***
Pahd polad kimidir?
Polad pahd kimidir?

***
Arğacı arxadan keçirmək olar?
Arxacı arğacıdan keçirmək olar?

Leksika, frazeologiya və sözün tərkibinin öyrədilməsində şagirdləri düşündürən, onların məntiqi tərəkürünü inkişaf etdirən, maraqlı dünyalarını təmin edən, ana dilimizə sevgi, məhəbbət hissi aşılayan poetik çalışma nümunələrindən istifadə etmək dərsin maraqlılığını, şagirdlərin fəallığını xeyli yüksəldir.

TƏRCÜMEYİ-HAL MATERİALLARININ TƏDRİSİNDƏ İNFÖRMASİYA-KÖMMUNİKASİYA TEKNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ

Afət SÜLEYMANOVA,

Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Respublikamızın təhsil sistemində ciddi dəyişikliklər aparılır. Yeni təlimi yanaşmalarda mükəmməl həyati bacarıqlara malik insanın formalaşdırılması mühüm şərt hesab edilir. Bu baxımdan ədəbiyyat fənninin tədrisi də digər fənlərin tədrisi kimi yeni məzmun qazanır. Fənnin tədrisini müasir təlimi yanaşmalar baxımından təşkil etmək, şagirdlərin ehtiyac və maraqlarından çıxış edərək onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına şərait yaratmaq, tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişafını ön plana çəkmək, əsas şərtlərdən hesab edilir. Bu məsələlər "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Konsepsiyası (Milli Kurikulum)" sənədində öz əksini tapmışdır. Sənəddə ədəbiyyat fənni üzrə kursu bitirmiş şagirddən ümumi orta təhsilin sonunda gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:

- ədəbi nümunələri emosional-obrazi qavradığını nümayiş etdirir, onları mövzu, janr, problem baxımından müqayisə edir, əsaslandırılmış rəy bildirir;
- bədii əsərin məzmununa və ideyasına onun yarandığı dövrdə mövcud olan ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər kontekstində qiymət verir;
- ayrı-ayrı mövzulara dair müvafiq üslublarda yaradıcı xarakterli yazılar yazır;
- mənbələr üzərində işləyir, görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlərlə bağlı materiallar toplayır, müxtəlif ədəbi mövzularda təqdimatlar hazırlayır;
- ədəbi mövzulara aid tədbirlərin təşkilində iştirak edir, ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir.

Göründüyü kimi, ədəbiyyatın məzmunu çərçivəsində ilk üç təlim nəticəsi idraki bacarıqların - yaradıcı və tənqidi təfəkkürün inkişafına, dördüncü təlim nəticəsi tədqiqatçılıq bacarıqlarının, beşinci təlim nəticəsi isə həyati bacarıqların formalaşması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu bacarıqların inkişafında İKT əhəmiyyətli rol oynayır.

İnförmasiya - kommunikasiya texnologiyaları införmasiyalı, açıq cəmiyyətin rəmzidir. İKT-dən istifadə məhz insanların məlumatlanma imkanlarının genişləndirilməsinə, həmin məlumatları təhlil edib nəticələrini

çıxarılmasına və məsələ ilə bağlı əsaslandırılmış mövqeyin müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Təhsil sistemində İKT-dən istifadənin məqsəd və vəzifələri həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil sisteminin məqsəd və vəzifələri ilə üst-üstə düşür və bu, tələb olunan bacarıqların inkişafını təmin etmək üçün geniş imkanlar açır.

Məlumdur ki, bu gün ədəbiyyatın tədrisi ənənəvi təlimin əsasında hazırlanan proqramlar üzrə həyata keçirilir. Maraqlıdır ki, bu, məzmun yönümlü proqramların əsasında dərslərini təşkil edən bir sıra müəllimlər fəal təlim metodlarından məharətlə istifadə edirlər. Bu sahədə ölkəmizdə xeyli iş görülmüşdür. Fəal (interaktiv) təlim təkcə biliklərin müstəqil qavranılmasına imkan yaratmaqla məhdudlaşmır; bu təlimi yanaşma həm də məktəblilərdə zəruri həyati bacarıqların formalaşması üçün mühüm vasitə rolunu oynayır. İKT-nin tətbiqi şagirdləri axtarıqlara qoşur, tədqiqatçı mövqeyinə çıxarır. Bu isə fəal (interaktiv) metodların geniş tətbiqini zəruri edir. Səbəbi aydındır: fəal (interaktiv) təlimin başlıca prinsipi dərslərin tədqiqatların aparılması qaydalarına uyğun qurulmasıdır.

Bu gün införmasiya - kommunikasiya texnologiyalarından istifadəni zəruri edən başqa mühüm şərt də var: bu, yaxın gələcəkdə fənn kurikulumlarının tətbiqidir. Ədəbiyyat fənni üzrə hazırlanmış kurikulum införmasiya (bilik) mənbəyinin əhəmiyyətli dərəcədə çoxaldılmasını ciddi tələb kimi irəli sürmüşdür. Və, təbii ki, införmasiya-kommunikasiya texnologiyaları bu mənbələrin sırasında önəmli yer tutur.

Şagirdlərə ədəbiyyatın obyektı və predmeti olan həyatı və insanları müxtəlif ədəbi formalar vasitəsi ilə öyrənmək fərdi və əməkdaşlıq şəraitində İKT-nin internet və multimediyaya imkanlarından istifadə etməklə axtarıqlar aparmaq, tədqiqatlar həyata keçirmək, internet xəttində birgə fəaliyyət qurmaq, yaradıcı fəaliyyətdə olmaq və müxtəlif xarakterli təqdimatlar etmək şəraiti yaradılır. Bu yolla onlar ədəbiyyatın ən mühüm dövrlərini, eləcə də həmin dövrləri təmsil edən ədəbi simaların tərcümeyi - halını, yaradıcılığını öyrənir, kompyuterdən istifadə ilə əldə edilmiş bilikləri kompyuterin imkanlarından çıxış edərək tətbiq etmək imkanını qazanırlar.

Təlim prosesində İKT-dən istifadə ya müəllimin, ya da şagirdlərin texnoloji avadanlıqlardan fəal istifadə etməsi ilə baş verə bilər. S.Vurğunun tərcümeyi-halının IX sinifdə öyrədilməsi hər iki istiqamətdə təcrübədən keçirilmişdir. Müəllimin fəal istifadəçi olduğu halda İKT-nin internet imkanları (qismən də multimediyadan), şagirdin fəal istifadəçi olduğu halda isə İKT-nin multimediyaya imkanlarından (qismən internetdən) istifadə edilmişdir.

Birinci dərslə *İKT-dən fəal istifadəçi şagird olmaqla* təşkil edilmişdir.

Əgər məktəb internet xəttinə qoşulmayıbsa, müəllimin üzərinə çox iş düşür. O, internetə qoşulma imkanı olan hər hansı digər məkanda www.google.az axtarış sahifəsi vasitəsilə S.Vurğunun həyatı və fəaliyyəti barədə müvafiq məlumatları toplamalı, diska köçürməli və məktəbin kompyuter şəbəkəsinə yükləməlidir. Bu, şagirdlərin həmin məlumatlara əsaslanmaqla tədqiqat aparmalarına şərait yaradır.

Əgər məktəb internet xəttinə qoşulmuşdursa, müəllim dərstdən əvvəl www.google.az axtarış sahifəsində S.Vurğunun tərcümeyi-halı ilə əlaqədar məlumatlar olan internet sahifələrini aşkar edir və onların URL ünvanlarını köçürüb ekrana qoyur. Seçilmiş internet sahifələrinin təlim üçün məqsədyönlü olmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beləliklə, müəyyən edilmiş internet sahifələrinin ünvanları şagirdlərə təqdim edilir. Şagirdlərə verilən tapşırıq bundan ibarət olur ki, onlar təqdim edilmiş internet sahifələrdən istifadə etməklə S.Vurğunun tərcümeyi-halı barədə kompyuter yazısı ilə bir sahifə həcmində material hazırlamalıdır. Qeyd olunur ki, məlumatlar şairin həyatının ən mühüm məqamlarını əks etdirməlidir. Beləliklə, şagirdlər onlara təqdim edilmiş 5-7 sahifəlik materialı oxuyaraq ən vacib faktları xronoloji ardıcılıqda sahifədə yerləşdirməlidirlər. Yaratdıqları məlumatı İKT-nin müvafiq proramalarının imkanlarından istifadə edərək tərtib etməlidirlər. 20 dəqiqə ərzində axtarışlar aparılmalı, məlumat hazırlanmalı, çap edilməli işin yekunlaşması haqqında müəllimə məlumat verilməlidir.

Şagirdlərdən biri hazırladığı mətni oxuyur. Digər şagirdlər onu diqqətlə izləyir və öz mətnlərində qırmızı qələmlə qeydlər aparırlar. Oxşar və fərqli cəhətlər göstərilir, əhatə edilməmiş faktlar əlavə edilir. Beləliklə, hazırlanmış mətn dolğunlaşdırılır və sistemə salınır. Mətnlərin bir nüsxəsi müəllimə təqdim edilir, digəri isə şagirdlərdə qalır. Bu, ev tapşırığının icrası üçün lazımdır; şagirdlərə öz təqdimatlarını dərsləklə müqayisə etmək təklif olunur. Beləliklə, şagirdlər elə sinifdəcə yeni mövzunu, əsasən, mənimsəmiş olurlar.

Bu dərslərin planı aşağıdakı kimi tərtib edilmişdir:

Mövzu: S.Vurğunun tərcümeyi-halı.

- Məqsəd:** 1) S.Vurğunun həyatının və ictimai fəaliyyətinin mühüm məqamları barədə dolğun təsəvvürün yaradılması.
2) Şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;
3) Şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi.

Metod: tədqiqatlar;
təqdimatlar;
müzakirələr.

İş üsulu: fərdi, siniflə birgə.

Təchizat: internetə qoşulmuş kompyuter;

Proqram təminatı: Internet Explorer; Microsoft Word, Power Point;
Microsoft Media, OP (proyektor)
İnternet sahifələri:

<http://www.edu.gov.az/index.php>

<http://www.az-muallimi.com/arkiv/n48/index.html>

<http://elm-tehsil.az/rektor%20cixish.htm>

http://mediatorum.az/print.php?lang=az&article_id=20060213124935998&page=00

Dərslərin mərhələlərinin səciyyəvi məqamları aşağıdakı məzmununda olmuşdur: **Motivasiya:** Müəllim OP proyektor vasitəsi ilə geniş ekranda S.Vurğunun portretini nümayiş etdirir və eyni zamanda Windows Media proqramı vasitəsi ilə şairin "Azərbaycan" şeirindən bir parçanı səsləndirir. Sinfə müraciət edir: "Uşaqlar, bu şəkil haqqında və eşitdiyiniz şeir parçası haqqında nə deyə bilərsiniz?"

Alınan cavablar lövhəyə yazılır. Şagirdlərin fikirləri ümumiləşdirilir.

Problemə qoyuluşu: Müəllim sinfə müraciət edir: Siz aşağı siniflərdə S.Vurğunun bir neçə əsərini öyrənmiş, həyatı barədə müəyyən məlumat qazanmışsınız. Lakin indi sizə məlum oldu ki, şairin həyatı, ictimai fəaliyyəti barədə məlumatınız çox azdır. S.Vurğun söz sənətimizin ən görkəmli nümayəndələrindən biri olmaqla bərabər, xeyirxah əməlləri, böyük ictimai fəaliyyəti ilə də xatirələrdə yaşayır. Onun haqqında daha geniş məlumat əldə etmək istəyirsinizmi?

Şagirdlərin cavabını dinləyən müəllim onlara kompyuterin qarşısına keçməyi təklif edir.

Problemə həlli: Şagirdlər internet sahifələrində axtarışlar aparır, şairin tərcümeyi-halı ilə bağlı müxtəlif növ informasiyaları (mətn, şəkil) təqdimat vərəqində xronoloji ardıcılıqda yerləşdirirlər. Beləliklə, 1 sahifə həcmində material hazırlanır. Hazır materialların altında şagirdin adı yazılır və printerdə çap edilir. Hər kəs öz yerinə keçir. Tapşırığın icrasına 25 dəqiqə səf olunur. Materialı birinci təqdim edən şagird onu oxumaq səlahiyyətini qazanır.

Qiymətləndirmə: Şagird hazırladığı məlumatı oxuduqca, digərləri hazırladıqları məlumatları izləyir, onlarda olmayan faktlarla bağlı qeydlər aparırlar. Şagirdlərin araşdırmalarında olub, oxuyan şagirdin təqdimatında olmayan məlumatlar da ayrıca qeyd olunur. Oxu bitdikdən sonra şagirdlərin hər biri öz təqdimatında olan əlavə məlumatları yoldaşlarına oxuyur. Şagirdlər özünüqiymətləndirmə aparır, təqdimatların surətini çıxararaq bir nüsxə müəllimə verir, digərini isə özlərində saxlayırlar.

Ev tapşırığı: Şagirdlərə tədqiqatlarının nəticələrini dərsləkdəki müvafiq materialla müqayisə etmək, yeni öyrəndiklərinə münasibət bildirmək həvalə olunur.

İkinci dərslə İKT-dən *fəal istifadəçi müəllim olmaqla* təşkil edilmişdir.

Psixopedaqoji tədqiqatlar sübut edir ki, fərqli (lingvistik, vizual, səs, musiqi və s.) qavrama imkanlarına malik olan şagirdlər İKT-dən istifadə prosesində təlim materialını daha asan mənimsəyir, onlara yaradıcı yanaşır və münasibət bildirməkdə çətinlik çəkmirlər. Bunu nəzərə alan müəllim şagirdlərə çatdırmaq istədiyi məlumatları onların marağına uyğun tərzdə Power Point təqdimatında tərtib edir. Buraya yazılı məlumatlar, şəkillər, cədvəllər, xəritələr, səsli məlumatlar və təlimin keyfiyyətli təşkilinə şərait yaradan digər materiallar daxil edilə bilər.

İKT-nin müəllim tərəfindən fəal istifadəsi tədrişi yeni çalılarda, yeni keyfiyyətdə təqdim edir. Təlimin bu şəkildə təşkili zamanı dərslə OP (proyektor) sistemində və ya geniş monitora ehtiyac duyulur. Bu, kompyuterdəki görüntüləri şagirdlərə geniş ölçüdə çatdırmaq üçün vacibdir.

Şagirdlər geniş ekranda sərbəst müşahidə etdikləri məlumatların üzərində düşünmək, təhlillər aparmaq və digər idraki fəaliyyətlər üçün optimal imkan qazanmış olurlar.

S.Vurğunun tərcümeyi-halının öyrədilməsi Bakı şəhərindəki 123 sayılı məktəbin IX sinfində Power Point vasitəsilə hazırlanmış təqdimatın tətbiqi ilə həyata keçirildi. OP proyektor vasitəsi ilə geniş ekranda nümayiş etdirilən təqdimat S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirindən bir parçanın ifadəli oxusunun səsləndirilməsi ilə başladı. Yeni məlumatları şagirdlərin mövcud biliklərinə istinadən mənimsətməyi qarşısına məqsəd qoyan müəllim "beyin fırtınası" metodundan istifadə etdi. Şagirdlərə aşağıdakı suallara cavab vermək həvalə olundu: "Azərbaycan" şeirinin müəllifi kimdir? Şairinin daha hansı əsərlərini tanıyırsınız? S.Vurğunun həyatı, ictimai fəaliyyəti haqqında daha nə bilərsiniz?

Müəllim bütün cavabları müzakirə etmədən lövhəyə yazdı. Şagirdlərin mövzu ilə bağlı mövcud biliklərini müəyyənləşdirəndən sonra onları məqsədinə müvafiq şəkildə qruplaşdırdı və yeni dərslə keçdi.

Şairin ev muzeyindəki eksponatların internet vasitəsilə əldə edilmiş şəkillərinin, yeri gəldikcə, nümayiş etdirilməsi şagirdlərin böyük marağına səbəb oldu və müəllimin şərhinə diqqəti artırdı. Həmin şəkillərə – Azərbaycanın xəritəsi, şairin doğulub böyüdüüyü evin maketi, şairin müəllimi F.Köçərlinin portreti, ailə üzvlərinin şəkilləri, 100 illik yubileyi üçün hazırlanmış plakatın surəti və s. daxil idi. Təqdimatın sonunda S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirinə bəstələnmiş mahnı səsləndi.

Səməd Vurğun

1906-1956

*El bilir ki, sən mənimdən,
Yurdum, yurtem məkanımın,
Anam doğma vətənimin
Ayrılmı könül candan
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Azərbaycanın xəritəsi

HƏYATI

Səməd Yusif oğlu Vəkilov 1906-cı il martın 21-də Qazax rayonunun Yuxarı Salahlı kəndində dünyaya gəlmişdir.

- Atası Yusif ağa
- Anası Məhbubə xanım

Yuxarı Salahlı kəndindəki evin maketi

Rəngarəng yaradıcı fəaliyyəti

- 1930-cu ildə "Şairin andı" adlı ilk şeirlər kitabı çıxdı.
- 1936-cı ildə A.S.Puşkinin "Yevgeni Onegin" mənzum romanını, 1937-ci ildə Şota Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasını dilimizə tərcümə edir.
- 30-cu illərdə dramaturgiyaya ciddi maraq göstərir və "Vaqif" mənzum dramını yaradır.

Təhsili

- İlk təhsilini "Cav-tatar" məktəbində almışdır.
- 1918-ci ildə Qazax seminariyasına daxil olur.
- Həmin seminariya 1920-ci ildən pedaqoji texnikuma çevrilir və şair 1924-cü ildə təhsilini burada başa vurur.

Ali təhsili

- 1929-cu ildə Moskva dövlət Universitetinin ədəbiyyat fakultetasına daxil olur.
- 1931-ci ildə Bakıya qayıdır və təhsilini Azərbaycan Pedaqoji Universitetində davam etdirir.
- İnstitutu bitirdikdən sonra aspiranturaya daxil olur.

S.Vurğun ailəsi ilə

*Yusifin, Vaqifin görünm var olsun,
Aybanız hamıdan bəxtiyar olsun.
Yüz il də Vurğuna Xavar yar olsun,
Ən azız sirdaşım, köməyim sansan.*

Şairin Xavar xanımı və uşaqlarına həsr etdiyi şeirlər.

Firudin bəy Köçəri

1918-ci ildə görkəmli ədəbiyyatşünas və məarifçi Firudin bəy Köçəri Qori müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə Qazaxa köçürülən Qazax müəllimlər seminariyasını təşkil edir. Seminariya mübarəzi bir məarif ocağı idi. Bu məktəbə qəbul olunan kənd uşaqları arasında Səməd və Məhdiqan Vəkilov qardaşları da var idilər. Firudin bəy Köçərinin həyat yoldaşı Bədəbə xanım Vəkilova (Köçəri) şairin yaxın qohumu idi.

İctimai fəaliyyəti

- 1941-1945-ci illərdə böyük ictimai fəaliyyət göstərir.
- 1954-cü ildə SSRİ-nin Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.
- 1954-cü ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidentinin müavini vəzifində işləmişdir.

Şairin vəfatı

Vətənim əziz, mənədən uzaq dolağı, dəst
Qurtul ələ can veriməm dənizə
Qələmim mənədən uzaq dolağıdır
Ona hi əl qatım əgər əlim,
Qurtul ələ can veriməm dənizə.

Sən Cəfər Fətəli Vurğunun adı
Məniyə gətir ki sənə qatırsın.

- 1956-cı il mart ayının 21-i şairin 50 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edildi.
- 1956-cı il may ayının 27-də şair vəfat etdi.

17 may 2006-cı il tarixində AEA Reyasət Heyətinin binasında Xalq şairi, akademik Samed Vurğunun anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş etim sessiya keçirildi.

Suallara cavab verin

- Şairin doğulduğu yer Azərbaycanın hansı ərazisində yerləşir? Xəritədə göstərin.
- F.Köşərlinin S.Vurğunun təhsilində rolu.
- Şairin yaradıcı fəaliyyətinin rəngarəngliyini nədə görürsünüz?
- 1941-45-ci illərdə şairin ictimai fəaliyyətini necə dəyərləndirirsiniz?
- Şairin ailə üzvləri haqqında nə bilirirsiniz?
- S.Vurğun sağ olsa idi ona nə sual verərdiniz?

Gəlir tədqiqat aparaq

- <http://www.edu.gov.az/index.php>
- www.samedvurğun.com/az/sekiyeler.php
- <http://www.samedvurğun.com/az/sozler.php>
- <http://www.samedvurğun.com/az/index.php>

Dərsin sonuncu mərhələsində öyrənilənlərlə bağlı suallar yerləşdirilmiş səhifə şagirdlərə təqdim edildi. Suallara cavab verərkən şagirdlər aldıkları yeni informasiyalar üzərində düşünməklə mühakimələr yürütmək kimi idraki fəaliyyətə cəlb edilirdilər:

Cədvəl 1

No	Suallar
1.	Şairin ailə üzvləri haqqında nə bilirirsiniz?
2.	F.Köşərlinin S.Vurğunun təhsilində rolu.
3.	Şairin doğulduğu yer Azərbaycanın hansı ərazisində yerləşir? Xəritədə göstərin.
4.	Şairin fəaliyyətinin çoxcəhətliliyini nədə görürsünüz?
5.	1941-45-ci illərdə şairin ictimai fəaliyyətini necə dəyərləndirirsiniz?
6.	S.Vurğun sağ olsa idi ona nə sual verərdiniz?

Təlimin yüksək səmərəliliyinə nail olmaq üçün İKT müəllim üçün geniş öyrətmə şəraiti yaradır. Lakin unudulmamalıdır ki, kompyüter texnologiyalarından məharətlə istifadə edən müəllim belə fənnin məqsəd və vəzifələrini nəzərə alan, gözlənilən nəticələrə doğru addım-addım aparan metodika ilə silahlanmasa, əhəmiyyətli uğur qazanacağına bel bağlaya bilməz.

Q.B.ZAKİRİN TƏMSİLLƏRİNİN TƏDRİSİ

Yəhya HEYDƏROV,
Lənkəran rayonundakı Boladı kənd
I sayılı orta məktəbin müəllimi

Uzun illik təcrübələr göstərir ki, ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə müstəqil təhlil etmə, əqli nəticə çıxartma, ümumiləşdirmə vərdisləri formalaşdırmaq mümkündür. Məsələn, təcrübəmdən bilirəm ki, obrazların təhlili həm çətin, həm də məsuliyyətli prosesdir. Əvvəla, obrazların təhlili əl ustalıqla aparılmalıdır ki, əsərin ideyası təhrif olunmasın. Yazıçının niyyəti şagirdlərə doğru, düzgün çatdırılsın. Əlbəttə, əsərin məzmununun təhlili zamanı şagirdlərin bilik və yaş səviyyəsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Çünki bəzi güclü siniflərdə əldə olunan uğurlar zəif siniflərdə heç cür alınmır. Ona görə də müasir dövrün müəllimləri bəzi ənənəvi metodlardan yavaş-yavaş uzaqlaşmaqla yeni, müasir təlim metodlarına yiyələnmək istəyirlər. Mən VI sinifdə Q.B.Zakirin təmsillərinin şagirdlərin mənavi tərbiyasında rolunu nəzərə alaraq, onun tədrisində yeni metodlarla yanaşmağa çalışıram.

Zakirin didaktik-tərbiyəvi seçirlərində humanizm, adamlara qayğı və məhəbbət, müsbət davranış mədəniyyəti, əhdə vəfa, sədaqət, böyüklərə hörmət hissləri tərbiyə etməyə yönəldilən fikirlər geniş yer tutur. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən mən Q.B.Zakirin "Sədaqətli dostlar" təmsilinə böyük üstünlük verirəm. Təmsil uzun müddətdir ki, orta məktəblərdə tədris olunur. Mövzunu keçərkən fəndaxili əlaqələrdən geniş şəkildə istifadə edirəm. Şagirdlərin diqqətini təmsilin sərlövhasinə yönəldib məlumat verirəm ki, tısbəğa suda-quruda yaşayan heyvandır. Əsasən, suda xırda həşərat və balıqlarla qidalanır. Hər dənbir özünü sahilə verərək günün altında qalmağı xoşlayır. Qarğa quşlar sinfinə daxil olmaqla, ilin yaz və payız fəslində görünməyə başlayır. Əsasən çöllərdə gəzib dolaşır. Kəşəyən gəmiricilər sinfinə daxildir. Daha çox zirzəmilərdə, evlərin damında və ağaclarda olur. Ahu ceyrankimilər nəslinə mənsubdur. Məməlilər sinfinə daxildir. Sürətli qaçışı vardır. Bu məlumatı şagirdlərə çatdırarkən bildirirəm ki, gələcəkdə siz bu heyvanlar haqqında zoologiya fənnindən daha ətraflı məlumat alacaqsınız. Daha sonra şagirdlərə təmsil haqqında aşağıdakı məlumatları verirəm.

Təmsil əxlaqi-tərbiyəvi məzmunlu, kiçik həcmli əsərdir. Burada insana xas olan xüsusiyyətlər (dostluq, yalançılıq, sədaqət, xainlik, acgözlük, hiyləgərlik) heyvanlar, quşlar, ağaclar, bitkilər və s. üzərinə köçürülməklə təsvir edilir. Hər bir təmsildə müəyyən əxlaqi-tərbiyəvi fikir, nəticə vardır.

Mövzunun ruhunu şagirdlərə daha ətraflı çatdırmaq üçün aşağı siniflərdə ayrı-ayrı şairlərin təmsillərindən nümunələr gətirməklə onların biliyini yoxlamaq istəyirəm. Şagirdlər böyük həvəslə M.Ə.Sabir, A.Şaiq, Q.B.Zakir, S.Ə.Şirvani və H.Ziyanın seçirlərindən müəyyən parçalar söyləyirlər. Aparılan sual-cavabda bir daha aydınlaşır ki, şagirdlər təmsilin mahiyyətini; nədən bəhs olunduğunu və digər əsərlərdən nə ilə fərqləndiyini izah edə bilirlər.

Şagirdlərdən aldığı cavablar məni bir müəllim kimi qane edirsə, əlavə məlumatla heç bir ehtiyac görmürəm. Şagirdlərin məlumatlarını bir daha genişləndirmək üçün Q.B.Zakirin həyatı, yaradıcılığı, sədaqətli dostlar haqqında təmsili ilə bağlı fikirlər bir daha onların nəzərinə çatdırılır. Təmsildə izahı şagirdə aydın olmayan sözlər seçilir, lövhəyə yazılır, sözlərin mənasını izah etdikdən sonra əsərin məzmununu danışırıq. Dərketmə mərhələsində əsərin məzmununa dair sual və tapşırıqlar verirəm.

Təmsildəki əsas ideyanı şagirdlərin köməyi ilə almağa çalışıram. Sual-cavabda sinfin ən fəal, şagirdləri fərqlənirlər. Əlbəttə, sinifdə şagirdlərin bilik səviyyəsi eyni olmadığı kimi, düşünmə tərzini və mövzu ilə bağlı fikirləri, yürüdükləri mülahizələr də bir-birindən fərqlənir. Onların dilindən: "Həyatda dostluqdan qiymətli sərvət ola bilməz", "Dost insana arxadır", "Dost çətin gündə tanınar", "Dostu olmayanın imanı olmaz", "Çörək kəsdinin adamla dostluğu pozma", "Dünyada səngər, çöl dostu qədər qiymətli sərvət yoxdur" fikirləri əsərin məqsədini, ideyasını bir daha təsdiqləyir.

Qruplarla iş, idraki fəallıq, rollu oyunlar, işgüzar sual-cavablar, ümumi diskussiya və s. metodlardan istifadə edərək şagirdlərdə müstəqil təhlil etmə, əqli nəticə çıxarma, ümumiləşdirmə vərdişlərini formalaşdırmağa çalışıram.

Sinifdə şagirdləri 4 qrupa bölməklə onlara əlavə vaxt verir və diqqətlərini aşağıdakı suallara cəlb edirəm:

1. Sizcə, şair nə üçün sədaqətli dostlar haqqında əsər yazmışdır?
2. Şair kimi sədaqətli dost hesab edir?
3. Əsərdə dostların sədaqəti necə sınağa çəkilir?
4. Ahunu xilas etməyin yolunu kim tapdı?
5. Tısbəgə nə üçün dostların məsləhətinə qulaq asmadı?
6. Əsərdəki dostları hansı cəhətlər səciyyələndirir?

Şagirdlər qeyd dəftərçəsində öz fikirlərini yazdıqdan sonra vaxt başa çatır. Hər qrup suallara öz bilik səviyyəsində cavab verir. Əlbəttə, bir qrup cavab verərkən, o biri qrup yoldaşlarının cavablarını izləyir, yeri gələndə öz fikirlərini bildirir. Sual-cavabda əhatəli cavab verənlər gündəlik dərslərdə "9" qiymət alırlar. Əlbəttə, onlar sinif şagirdlərinin çox cüzi hissəsini təşkil edirlər. Beləliklə, sinifdə canlanma yaranır, diskussiyada bütün şagirdlər və qruplar fəallıq göstərirlər. Şagirdlərin rəy və təkliflərinə hörmətlə yanaşır və çalışırıq ki, qruplar öz fikirlərində səmimi olsunlar.

Bütün qrupların fikirlərini tam və dürüst şəkildə yekunlaşdırdıqdan sonra şagirdlərə aşağıdakı məzmununda inşa yazıları tapşırıram: "Əsl dost necə olmalıdır", "Dost dar gündə tanınar", "Dost dostu tən gərəkdir, tən olmasa gen gərəkdir", "Dost min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur". Sonralar təmsili əzbərləməyi, lüğət üzərində iş və test sualları üzərində tapşırıqları icra etməyi tapşırıram.

Məlumdur ki, Q.B.Zakirin təmsillərinin yuxarı siniflərdə, xüsusən X siniflərdə tədrisi şagirdlərin ciddi marağına səbəb olur. Böyük sənətkarın əsərləri şəxsiyyətin formalaşmasında, gənc nəslin mədəni tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Aşağı siniflərə nisbətən yuxarı siniflərdə Zakirin yaradıcılığı, xüsusən təmsilləri geniş mənada təhlil olunur. Onun "Aslan,

Qurd və Çaqqal", "Dəvə və Eşşək", "Tülkü və Qurd", "İlan, Dəvə və Tısbəgə", "Tülkü və Şir" təmsilləri, "Həyasız dərvişlər haqqında", "Tərhanlar və elçilər" hekayəsi bu cəhətdən daha böyük maraq doğurur. "Tülkü və Şir" təmsilində göstərilir ki, azad və səfalıq bir yerdə dinc həyat sürən heyvanların arasına qoluzorlu şir düşür. O gündən heyvanların sərbəstliyinə son qoyulur. Onların azad yaşamaq haqqında fikirləri büsbütün alt-üst olur. Şir heyvanların arasına böyük nifaq toxumu səpərək onların axırına çıxır, heç birinə aman vermir. Zülm həddini aşır, lakin şirin ağalığı çox uzun sürmür. O, tülkünün hiyləsinə rast gələrək tələf olur. Elə buradaca qeyd edirəm ki, əhsiz-ayaqsızlara, istismar olunan xalqa zülm edən şəxslərin aqibəti əvvəl-axır ölüm ilə nəticələnir. Şirin simasında Zakir, şübhəsiz ki, çar mütləqiyətinin zalım dövlət başçıları nəzərdə tutur.

Zakirin digər təmsilində zülm və istibdad dünyasından xilas olmağa can atan dəvə və eşşəyin başına gələn əhvalat təsvir edilir. İnsanlardan ayrı düşmüş bu heyvanlar uzaq bir çəmənliyə düşərək firavan həyat sürürlər. Lakin eşşək böyük yoldaşı dəvənin ağıllı sözlərinə məhəl qoymayaraq anqırır. Onun yersiz hərəkəti hər ikisinin məhvinə səbəb olur. Bir daha şagirdlərə izah edirəm ki, təmsildən çıxan əqli nəticə belədir: dostluq hərtərəfli bərabərliyə əsaslanmalıdır. Bu işi görərkən yaxşı-yaxşı fikirləş. Atalar demişkən, "Yüz ölç, bir biç".

Şagirdlər hər iki təmsilin təhlilində də böyük fəallıq nümayiş etdirirlər. İnteraktiv təlim metodlarından istifadə edərək, şagirdləri qruplara bölürəm. Rollu oyunlar, layihələrin hazırlanması, ümumi diskussiya, əqli hücum və s. metodlardan istifadə edərək şagirdlərdə müstəqil təhlil etmə, əqli nəticə çıxarma, ümumiləşdirmə vərdişlərini formalaşdırmağa çalışırıq. Eyni qayda üzrə hər iki təmsildə məzmunun öyrədilməsi, lüğətin yazılması, sualların qoyuluşu, cavabların konkretləşdirilməsi ön plana çəkilir.

Təmsillərdən başqa Zakirin bir neçə mənzum hekayəsi də vardır. Bu hekayələrdə də abır-həya, qadın isməti, dostluq-doğruluq və s. kimi mütərəqqi fikirlər ifadə olunmuşdur. Məsələn, "Həyasız dərvişlər" haqqında hekayəsindən aydın olur ki, dərviş dilənçilik maskası taxaraq evləri gəzir. Nəhayət, evdə tənha qalmış bir qıza rast gəlir. Qıza təzyiqli göstərərək ondan qızıl-gümüş, un və çörək tələb edir. Qız isə öz cəsarətli çıxışları ilə dərvişi tənqid edir. Şagirdlər başa düşürlər ki, bütün dövrlərdə tənbel, avara, başqasının hesabına yaşayan tüfeylilər olmuşlar. Düzdür, onlar cəmiyyətin çox cüzi bir hissəsini təşkil edirlər. Əgər onlara qarşı vaxtında tədbir görülməsə bir əlaqə otu kimi cücərməyə başlayacaqlar.

Q.B.Zakirin mənzum hekayələri bu gün də ictimai tərbiyə vasitəsi kimi gənc nəslin kamilləşməsinə müsbət təsir göstərir. Şagirdlərimizə həyatı, insanlığı, cəmiyyəti başa düşməkdə, öz yerini tapmaqda kömək edir.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN V-XI SINIFLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNDƏN PROQRAM MATERİALLARININ PLANLAŞDIRILMASI

V SINIF. 142 s. (28 s.)¹. 84 s. (15 s.)

- 1-2-ci dərslər: K hərfinin iki səsi ifadə etməsi.
3-5-ci dərslər: Sonu q və k ilə bitən çoxhecali sözlərin yazılışı və tələffüzü.
6-cı dərslər: Öyrədici imla.
7-8-ci dərslər: Heccə.
9-10-cu dərslər: Vurğu.
11-ci dərslər: Fonetik təhlil.
12-14-cü dərslər: RNI – əməli yazı.

LEKSİKA

- 15-16-cı dərslər: Söz və onun leksik mənası.
17-18-ci dərslər: Sözüün haqiqi və məcazi mənaları.
19-20-ci dərslər: Öyrədici imla.
21-22-ci dərslər: Təkmənəli və çoxmənalı sözlər.
23-25-ci dərslər: Omonimlər.
26-28-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
29-31-ci dərslər: Sinonimlər.
32-34-cü dərslər: Antonimlər.
35-37-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
38-40-cı dərslər: Ümumişlək sözlər və ümumişlək olmayan sözlər.
41-42-ci dərslər: Öyrədici imla.
43-45-ci dərslər: Əsl Azərbaycan sözləri və alınma sözlər.
46-47-ci dərslər: Arxaizmlər və neologizmlər.
48-49-cu dərslər: Yoxlama imla.
50-52-ci dərslər: Frazеoloji birləşmələr.
53-55-ci dərslər: Leksik təhlil.
56-57-ci dərslər: Öyrədici imla.

SÖZÜN TƏRKİBİ VƏ SÖZ YARADICILIĞI

- 58-ci dərslər: Sözüün tərkibi.
59-cu dərslər: Sözüün kökü.
60-cı dərslər: Şəkilçi.
61-62-ci dərslər: RNI – əməli yazı.
63-64-cü dərslər: Vəzifələrinə görə şəkilçilərin növləri.
65-66-cı dərslər: Şəkilçilərin variantları.
67-68-ci dərslər: Şəkilçilərin iki və dörd variantlı olmasının səbəbi.
69-70-ci dərslər: RNI – öyrədici ifadə.
71-ci dərslər: Şəkilçilərin yazılışı (orfoqrafiyası).
72-ci dərslər: Sözdəki yerinə görə şəkilçilərin növləri.
73-75-ci dərslər: Sözlərin quruluşca növləri.
76-77-ci dərslər: Sadə və mürəkkəb adlar.
78-79-cu dərslər: Mürəkkəb söz və mürəkkəb ad.
80-ci dərslər: Öyrədici imla.
81-ci dərslər: Mürəkkəb idarə adlarının ixtisar formaları.

¹ Əvvəlki jurnahın 2-ci sayında.

1. Məruzədə verilmiş saat rabitəli nitqin inkişafına aiddir.

- 82-ci dərslər: Lügətlər.
83-85-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
86-cı dərslər: Sözlərin tərkibinə görə təhlili.
87-ci dərslər: Mətn anlayışı.
88-89-cu dərslər: Yoxlama imla.
90-99-cu dərslər: İl ərzində keçilmişlərin təkrarı.

VI SINIF. 109 s. (27 s.), 65 s. (14 s.)

- 1-ci dərslər: Sifətin mənə növləri.
2-3-cü dərslər: Sifətin quruluşca növləri.
4-5-ci dərslər: Düzəltmə sifətlər və onların əmələ gəlməsi yolları. İsimdən düzələn sifətlər.
6-7-ci dərslər: Öyrədici imla.
8-9-cu dərslər: Feldən düzələn sifətlər.
10-12-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
13-14-cü dərslər: Mürəkkəb sifətlərin əmələ gəlməsi yolları və orfoqrafiyası.
15-ci dərslər: Sifətin müqayisə dərəcələri. Sifətin adı dərəcəsi.
16-17-ci dərslər: Sifətin azaltma dərəcəsi.
18-20-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
21-22-ci dərslər: Sifətin çoxaltma dərəcəsi.
23-24-cü dərslər: Sifət bəhşi üzrə morfoloji təhlil.
25-26-cı dərslər: RNI – öyrədici ifadə.

SAY

- 27-ci dərslər: Say haqqında ümumi məlumat.
28-29-cu dərslər: Sayın cümlədə rolu.
30-31-ci dərslər: RNI – yoxlama ifadə.
32-33-cü dərslər: Sayın quruluşca növləri.
34-36-cı dərslər: Sayın məna növləri.
37-38-ci dərslər: Müəyyən miqdar saylarının numerativ sözlərlə işlənməsi.
39-40-cı dərslər: Miqdar saylarından sonra işlənən isimlərin cəmləyə bilib-bilməməsi.
41-42-ci dərslər: Sıra sayları.
43-44-cü dərslər: Say bəhşi üzrə morfoloji təhlil.
45-46-cı dərslər: Öyrədici imla.

ƏVƏZLİK

- 47-ci dərslər: Əvəzlik haqqında ümumi məlumat.
48-ci dərslər: Əvəz etdikləri nitq hissələrinə görə əvəzlilərin növləri.
49-cu dərslər: Əvəzliyin cümlədə rolu.
50-cı dərslər: Əvəzliyin qrammatik məna növləri. Şəxs əvəzliləri.
51-ci dərslər: İşarə əvəzliləri.
52-53-cü dərslər: RNI – əməli yazı.
54-55-ci dərslər: Qeyri-müəyyənlik bildirən əvəzlilər.
56-cı dərslər: Sual əvəzliləri.
57-58-ci dərslər: Təyini əvəzlilər.
59-60-cı dərslər: RNI – yoxlama inşa.
61-62-ci dərslər: Əvəzlilərin hallanması.
63-65-ci dərslər: Əvəzlik bəhşi üzrə morfoloji təhlil.
66-67-ci dərslər: Yoxlama imla.
68-79-cu dərslər: İl ərzində keçilmişlərin təkrarı.

VII SINIF. 108 s. (28 s.), 63 s. (16 s.)

- 1-ci dərslər: İdi, imiş köməkçi fəlləri.
2-ci dərslər: Fəll bəhşi üzrə morfoloji təhlil.

ZƏRF

- 3-cü dərslər: Zərf haqqında ümumi məlumat. Zərfin quruluşca növləri. Sadə zərflər.
4-5-ci dərslər: Düzəltmə zərflər.
6-7-ci dərslər: Mürəkkəb zərflər.
8-ci dərslər: Öyrədici imla.

9-cü dars: Zərfin məna növləri.

10-11-ci dərslər: Tərzə hərəkət zərfləri.

12-13-cü dərslər: Zaman zərfləri.

14-16-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

17-18-ci dərslər: Yer zərfləri.

19-20-cü dərslər: Kəmiyyət zərfləri.

21-ci dars: Zərfə aid morfoloji təhlil qaydası.

22-23-cü dərslər: RNI – yoxlama inşa.

24-27-ci dərslər: Köməkçi nitq hissələri haqqında məlumat.

28-30-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

QOŞMA

31-ci dars: Qoşma haqqında məlumat.

32-33-cü dərslər: Qoşmaların ismin halları ilə işlənməsi.

34-36-cü dərslər: Qoşmaların yazılışı (orfoqrafiyası).

37-38-ci dərslər: Yoxlama imla.

BAĞLAYICI

39-cü dars: Bağlayıcı haqqında ümumi məlumat.

40-cü dars: Bağlayıcı və qoşma.

41-42-ci dərslər: Bağlayıcıların yazılışı (orfoqrafiyası).

43-44-cü dərslər: Qrammatik vəzifəsinə görə bağlayıcıların növləri.

45-46-cü dərslər: Bağlayıcıların qrammatik məna növləri.

ƏDAT

47-ci dars: Ədat haqqında ümumi məlumat.

48-50-cü dərslər: Ədatların qrammatik məna növləri.

51-53-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

54-56-cü dərslər: Ədatların yazılışı (orfoqrafiyası).

57-58-ci dərslər: Yoxlama imla.

59-60-cü dərslər: RNI – əməli yazı.

MODAL SÖZLƏR

61-ci dars: Modal sözlər haqqında ümumi məlumat.

62-63-cü dərslər: Modal sözlərin yazılışı (orfoqrafiyası) və cümlədə yeri.

64-66-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

67-ci dars: Modal sözlərin sintaktik vəzifələri.

68-69-cü dərslər: Modal sözlərin qrammatik məna növləri.

NİDA

70-ci dars: Nida haqqında ümumi məlumat.

71-ci dars: Nidaların cümlədə yeri və yazılışı.

72-ci dars: Yoxlama imla.

73-79-cü dərslər: VII sinifdə keçilmişlərin təkrarı.

VIII SİNİF. 82 s. (20 s.). 43 s. (10 s.)

1-ci dars: Cümlə üzvlərinin quruluşca növləri.

2-4-cü dərslər: Cümlə üzvlərinin əlaqəsi.

5-6-cü dərslər: RNI – əməli yazı.

7-8-ci dərslər: Cümlədə sözlərin sırası.

9-cü dars: Cümlə üzvlərinin sırasının pozulması.

10-12-ci dərslər: Məntiqi vurğu.

13-14-cü dərslər: Öyrədici imla.

CÜMLƏNİN HƏMCİNS ÜZVLƏRİ

15-ci dars: Həmcins üzvlər haqqında ümumi məlumat.

16-17-ci dərslər: Həmcins üzvlü cümlələr.

18-20-ci dərslər: Həmcins üzvlərdə şəkilçilərin və bəzi köməkçi vasitələrin ixtisarı.

21-23-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

QRAMMATİK CƏHƏTDƏN CÜMLƏ ÜZVLƏRİ İLƏ BAĞLI OLMAYAN SÖZLƏR

24-cü dars: Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər haqqında.

25-ci dars: Xitab.

26-cü dars: Ara sözlər. Ara sözlərin ifadə vasitələri.

27-ci dars: Ara sözlərin cümlədə yeri və onlarda durğu işarələrinin işlənməsi.

28-ci dars: Ara sözlərin məna növləri.

29-cü dars: Yoxlama imla.

SADƏ CÜMLƏNİN ŞƏXSƏ GÖRƏ NÖVLƏRİ

30-cü dars: Şəxsi cümlələr.

31-ci dars: Müəyyən şəxsi cümlələr.

32-34-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

35-36-cü dərslər: Qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr.

37-38-ci dərslər: Ümumi şəxsi cümlələr.

39-40-cü dərslər: Şəxssiz cümlələr.

41-42-ci dərslər: Adlıq cümlə.

43-44-cü dərslər: RNI – yoxlama inşa.

45-46-cü dərslər: Söz cümlə.

47-48-ci dərslər: Müxtəsər və geniş cümlələr.

49-50-cü dərslər: Yoxlama imla.

51-53-cü dərslər: Keçilmişlərin təkrarı.

IX SİNİF. 50 s. (18 s.). 26 s. (13 s.)

1-ci dars: Tamamlıq budaq cümləsinin növləri.

2-ci dars: Tamamlıq budaq cümləsi.

3-5-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.

6-7-ci dərslər: Təyin budaq cümləsi.

8-ci dars: Zərflik budaq cümləsi. Tərzə-hərəkət budaq cümləsi.

9-cü dars: Yer budaq cümləsi.

10-12-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.

13-cü dars: Zaman budaq cümləsi.

14-cü dars: Kəmiyyət budaq cümləsi.

15-ci dars: Səbəb budaq cümləsi.

16-cü dars: Məqsəd budaq cümləsi.

17-19-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.

20-ci dars: Şərt budaq cümləsi.

21-ci dars: Qarşılıq-güzaşt budaq cümləsi.

22-ci dars: Mürəkkəb cümlənin qrammatik təhlil qaydaları.

23-cü dars: Yoxlama imla.

VASİTƏSİZ VƏ VASİTƏLİ NİTQ

24-25-ci dərslər: Vasitəsiz nitq

26-27-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.

28-29-cü dərslər: Vasitəli nitq

30-31-ci dərslər: RNI – yoxlama inşa.

32-39-cü dərslər: II əzində keçilmişlərin təkrarı.

X SİNİF. 47 s. (21 s.). 29 s. (10 s.)

1-ci dars: Dilin lüğət tərkibində tarixi dəyişikliklər. Əsl Azərbaycan sözləri və alınma sözlər.

2-ci dars: Ümumişlək və ümumişlək olmayan sözlər. Azərbaycan dilinin frazeoloji vahidləri.

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığının əsas üsulları.

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ

3-cü dars: Nitq mədəniyyəti anlayışı.

4-cü dars: Nitq mədəniyyəti milli mədəniyyətin tərkib hissəsidir.

5-6-cü dərslər: Nitqin düzgünlüyü, dəqiqliyi və ifadəliliyi.

7-8-ci dərslər: Nitq mədəniyyətinin ümumi (ictimai) və xüsusi (fərdi) məsələləri.

9-11-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.

12-ci dars: Dil, nitq və nitq mədəniyyəti.

13-cü dars: Azərbaycan ədəbi dili.

14-cü dars: Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin normaları.

15-16-cü dərslər: Fonetik norma.

17-18-ci dərslər: RNI – Yoxlama inşa.
 19-20-ci dərslər: Leksik norma.
 21-22-ci dərslər: Qrammatik norma.
 23-24-cü dərslər: RNI – əməli yazı.
 25-ci dərslər: Nitq normalalarının tarixiliyi.
 26-27-ci dərslər: Nitq istisnaları.
 28-30-cu dərslər: RNI – öyrədici inşa.
 31-ci dərslər: Natiqlik sənəti.
 32-ci dərslər: Nitq etiketləri.
 33-cü dərslər: Yoxlama imla.
 34-36-cı dərslər: Füzulinin qəzəlləri, Vaqifin qoşmaları və «Aldanmış kəvakib» əsərinin dili üzərində iş.
 37-38-ci dərslər: İl ərzində keçilmişlərin təkrarı.
 39-cu dərslər: Yoxlama imla.

XI SİNİF. 50 s. (18 s.). 29 s. (10 s.)

1-2-ci dərslər: Bədii ifadə vasitələri.
 3-cü dərslər: Elmi üslub.
 4-5-ci dərslər: Sözlün terminoloji funksiyası (termin).
 6-8-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
 9-10-cu dərslər: Elmi üslubun müxtəlif elm sahələri üzrə təzahürü.
 11-ci dərslər: Publisistik üslub.
 12-14-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.
 15-ci dərslər: Publisistik üslubun digər funksional üslublarla əlaqəsi.
 16-cı dərslər: Məişət üslubu.
 17-19-cu dərslər: RNI – öyrədici inşa.
 20-ci dərslər: Məişət üslubunun yaranma şəraiti.
 21-22-ci dərslər: Rəsmi-işgüzar üslub.
 23-24-cü dərslər: Rəsmi sənədlərin dili.
 25-26-cı dərslər: İşgüzar sənədlərin dili.
 27-ci dərslər: RNI – əməli yazı.
 28-ci dərslər: Üslubların ayrılma və birləşmə xüsusiyyətləri.
 29-cu dərslər: Fərdi üslub.
 30-31-ci dərslər: Yoxlama imla.
 32-34-cü dərslər: S.Vurğunun «Muğan», M.Şəhriyarın «Heydər babaya salam» və İ.Şıxlının «Dəli Kür» əsərlərinin dili üzərində iş.
 35-39-cu dərslər: İl ərzində keçilmişlərin təkrarı.

Planlaşdırmanı hazırladılar:
 Ənvər ABBASOV,
Təhsil Problemləri İnstitutunun
direktor müavini, pedaqoji elmlər
namizədi, dosent,
 Gülarə XUDİYEVA,
Təhsil Problemləri İnstitutunun
böyük elmi işçisi.

ÜMUMTƏHSİL MƏKƏBLƏRİNİN V-XI SİNİFLƏRİNDƏ ƏDƏBİYYAT FƏNNİNDƏN PROQRAM MATERİALLARININ PLANLAŞDIRILMASI

V SİNİF
 (Cəmi: 96 saat; həftədə 3 saat)
 II YARIMİL
 54 saat

1. M.Rzaquluzadə. "Ana ürəyi, dağ çiçəyi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
2. M.Rzaquluzadə. "Ana ürəyi, dağ çiçəyi". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: hekayə haqqında məlumat. 1 s.
3. Ə.Məmmədخانlı. "Buz heykəl". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
4. Ə.Məmmədخانlı. "Buz heykəl". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: mövzu, yazıçı niyyəti, obraz. 1 s.
5. H.Arif. "Analar". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
6. H.Arif. "Analar". Təhlili. 1 s.
7. S.S.Axundov. "Əhməd və Mələykə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. S.S.Axundov. "Əhməd və Mələykə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
9. S.S.Axundov. "Əhməd və Mələykə". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: süjet. 1 s.
10. C.Məmmədquluzadə. "Buz". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
11. C.Məmmədquluzadə. "Buz". Təhlili. 1 s.
12. V.Hüqo. "Kozetta". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
13. V.Hüqo. "Kozetta". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
14. V.Hüqo. "Kozetta". Təhlili. 1 s.
15. M.Tven. "Tomun sərgüzəştləri". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
16. M.Tven. "Tomun sərgüzəştləri". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
17. M.Tven. "Tomun sərgüzəştləri". Təhlili. 1 s.
18. Y.İmrə. "Mənalı söz". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
19. Y.İmrə. "Mənalı söz". Təhlili. 1 s.
20. S.Ə.Şirvani. "Qaz və durna". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
21. S.Ə.Şirvani. "Qaz və durna". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: təmsil. 1 s.
22. Xəlil Rza Ulutürk. "Oğlum Təbrizə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
23. Xəlil Rza Ulutürk. "Oğlum Təbrizə". Təhlili. 1 s.
24. S.Rüstəm. "Duz-çörək". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
25. S.Rüstəm. "Duz-çörək". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: heca vəznə. 1 s.
26. M.Hüseyn. "Odlu qılınc". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
27. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
28. Yoxlama inşa. 1 s.
29. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
30. Sınıfdəxaric oxu dərsi. 1 s.
31. Sınıfdəxaric oxu dərsi. 1 s.
32. M.Hüseyn. "Odlu qılınc". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: məcaz, epitet. 1 s.
33. İ.Qasimov, H.Seyidbəyli. "Mehdi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
34. İ.Qasimov, H.Seyidbəyli. "Mehdi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.

Əvvəli jurnalın 2-ci sayında

35. İ.Qasımov, H.Seyidbəyli. "Mehdi". Təhlili. 1 s.
36. M.Soloxov. "İnsanın taleyi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
37. M.Soloxov. "İnsanın taleyi". Təhlili. 1 s.
38. N.Gəncəvi. "Kərpickason kişinin dastanı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
39. N.Gəncəvi. "Kərpickason kişinin dastanı". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: dialoq. 1 s.
40. S.Rəhimov. "Qara torpaq və sarı qızıl". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
41. S.Rəhimov. "Qara torpaq və sarı qızıl". Təhlili. 1 s.
42. M.Cəlal. "Ərik ağacı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
43. M.Cəlal. "Ərik ağacı". Təhlili. 1 s.
44. A.Səhhət. "Yay səhəri". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
45. A.Səhhət. "Yay səhəri". Təhlili. 1 s.
46. S.Vurğun. "Ceyran". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
47. S.Vurğun. "Ceyran". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bənzətmə. 1 s.
48. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
49. Yoxlama inşa. 1 s.
50. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
51. Sınıfəxaric oxu dərsi. 1 s.
52. Sınıfəxaric oxu dərsi. 1 s.
53. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.
54. İbroyu keçirilənlərin ümumiləşdirilməsi. 1 s.

VI SİNİF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
II YARIMİL
36 saat

1. N.Gəncəvi. "Oğlum Məhəmmədə nəsihət" ("Leyli və Məcnun" əsərindən). Məzmunu və təhlili. 1 s.
2. Q.Zakir. "Sədaqətli dostlar haqqında". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
3. Q.Zakir. "Sədaqətli dostlar haqqında". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: təmsil haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
4. C.Məmmədquluzadə. "Poçt qutusu". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
5. C.Məmmədquluzadə. "Poçt qutusu". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: hekayə, Mövzu və ideya haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
6. S.S.Axundov. "Qaraca qız". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
7. S.S.Axundov. "Qaraca qız". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. S.S.Axundov. "Qaraca qız". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: obraz (insan surəti) haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. Bədii portret. 1 s.
9. M.Şəhriyar. "Oğlum Hədiyyə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
10. M.Şəhriyar. "Oğlum Hədiyyə". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
11. Ə.Məmmədخانli. "Qızıl qönçələr". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. Ə.Məmmədخانli. "Qızıl qönçələr". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: süjet haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
13. S.Behrəngi. "Balaca Qara Balıq". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
14. S.Behrəngi. "Balaca Qara Balıq". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: epitet haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
15. İ.Şıxlı. "Sənə "aslanım" deyən". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
16. İ.Şıxlı. "Sənə "aslanım" deyən". Təhlili. 1 s.
17. M.İbrahimbəyov. "Püstə ağacı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
18. M.İbrahimbəyov. "Püstə ağacı". Təhlili. 1 s.
19. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
20. Yoxlama inşa. 1 s.
21. Sınıfəxaric oxu dərsi. 1 s.
22. M.Rzaquluzadə. "Babəkin andı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
23. M.Rzaquluzadə. "Babəkin andı". Təhlili. 1 s.
24. Məmməd Aslan. "Ağla, qərənfil, ağla". Məzmunu və təhlili. 1 s.
25. N.Abdullayev. "Atlantidadan gələn adam". Məzmunu üzərində iş. 1 s.

26. N.Abdullayev. "Atlantidadan gələn adam". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: fantastika haqqında məlumat. 1 s.
27. M.Müfqiç. "Yağış". Məzmunu və təhlili. 1 s.
28. İ.Əfəndiyev. "Yasəmən ağacı". Məzmunu və təhlili. 1 s.
29. D.Defo. "Kimsəsiz adada" ("Robinson Kruzo" əsərindən). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
30. D.Defo. "Kimsəsiz adada". Təhlili. 1 s.
31. Ç.Aytmatov. "Manqurt" ("Əsrdən uzun gün" romanından parça). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
32. Ç.Aytmatov. "Manqurt". Təhlili. 1 s.
33. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
34. Yoxlama inşa. 1 s.
35. Sınıfəxaric oxu dərsi. 1 s.
36. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

VII SİNİF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
II YARIMİL
39 saat

1. Ə.Haqverdiyev. "Şeyx Şəban". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bədii portret haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
2. S.S.Axundov. "Nurəddin". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
3. S.S.Axundov. "Nurəddin". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
4. S.S.Axundov. "Nurəddin". Təhlili. 1 s.
5. O.Sarıvəlli. "Gətir, oğlum, gətir". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
6. O.Sarıvəlli. "Gətir, oğlum, gətir". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
7. Əli Kərim. "Qaytar ana borcunu". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. Əli Kərim. "Qaytar ana borcunu". Təhlili. 1 s.
9. M.İbrahımov. "Azad". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
10. M.İbrahımov. "Azad". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: ədəbi qəhrəman. 1 s.
11. F.Kərimzadə. "Qələbə" ("Xudafərin körpüsü" əsərindən). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. F.Kərimzadə. "Qələbə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
13. F.Kərimzadə. "Qələbə". Təhlili. 1 s.
14. Y.V.Çəmənəzəminli. "Yurd sevgisi" ("İki od arasında" romanından). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
15. Y.V.Çəmənəzəminli. "Yurd sevgisi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
16. Y.V.Çəmənəzəminli. "Yurd sevgisi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
17. Y.V.Çəmənəzəminli. "Yurd sevgisi". Təhlili. 1 s.
18. S.Rəhimov. "Pəri çinqili". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
19. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
20. Yoxlama inşa. 1 s.
21. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
22. S.Rəhimov. "Pəri çinqili". Təhlili. 1 s.
23. Məmməd Araz. "Ayağa dur, Azərbaycan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
24. Məmməd Araz. "Ayağa dur, Azərbaycan". Təhlili. 1 s.
25. Qurbani. "Bənövşə". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
26. Qurbani. "Bənövşə". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: qoşma. 1 s.
27. Aşıq Ələsgər. "Yaylaq". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
28. Aşıq Ələsgər. "Yaylaq". Təhlili. 1 s.
29. S.Vurğun. "Bənövşə". Məzmunu və təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: heca vəznə. Qafiya, rədif, misradaxili bölüm. 1 s.
30. Yunus İmrə. "Mən bir acəb elə gəldim". Məzmunu və təhlili. 1 s.
31. F.Kuper. "Cəngəllik kralı" ("Sonuncu mogikan" əsərindən parça). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
32. F.Kuper. "Cəngəllik kralı". Məzmunu və təhlili. 1 s.
33. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
34. Yoxlama inşa. 1 s.
35. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
36. Sınıfəxaric oxu dərsi. 1 s.

VIII SINIF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
II YARIMİL

39 saat

1. M.P.Vaqif. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. 1 s.
2. M.P.Vaqif. "Hayıf ki, yoxdur...". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
3. M.P.Vaqif. "Hayıf ki, yoxdur...". Təhlili. 1 s.
4. Q.Zakir. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Durnalar". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
5. Q.Zakir. "Durnalar". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
6. M.F.Axundzadə. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Hacı Qara". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
7. M.F.Axundzadə. "Hacı Qara". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. M.F.Axundzadə. "Hacı Qara". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
9. M.F.Axundzadə. "Hacı Qara". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: dramatik növ, komediya. 1 s.
10. Aşıq Ələsgər. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Dağlar". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
11. Aşıq Ələsgər. "Dağlar". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. Aşıq Ələsgər. "Dağlar". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: məcaz, metafora, metonimiya. 1 s.
13. S.Ə.Şirvani. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Müctəhidin təhsildən qayıtməsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
14. S.Ə.Şirvani. "Müctəhidin təhsildən qayıtməsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
15. S.Ə.Şirvani. "Müctəhidin təhsildən qayıtməsi". Təhlili. 1 s.
16. C.Məmmədquluzadə. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Qurbanəli bəy". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
17. C.Məmmədquluzadə. "Qurbanəli bəy". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
18. C.Məmmədquluzadə. "Qurbanəli bəy". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bədii əsərin kompozisiyası. 1 s.
19. M.Ə.Sabir. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Bir cibimdə əskinasım..." Məzmunu üzərində iş. 1 s.
20. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
21. Yoxlama inş. 1 s.
22. Sınıfdən xaric oxu dərsi. 1 s.
23. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.
24. M.Ə.Sabir. "Bir cibimdə əskinasım...". Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: satira. 1 s.
25. Ə.Haqqverdiyev. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Mirzə Səfər". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
26. Ə.Haqqverdiyev. "Mirzə Səfər". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
27. Ə.Haqqverdiyev. "Mirzə Səfər". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: kompozisiya, süjet. 1 s.
28. M.Hadi. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Türkün nəğməsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
29. M.Hadi. "Türkün nəğməsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
30. M.Akif. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "İstiqlal marşı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
31. M.Akif. "İstiqlal marşı". Təhlili. 1 s.
32. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
33. Yoxlama inş. 1 s.
34. İnşa yazının təhlili. 1 s.
35. Sınıfdən xaric oxu dərsi. 1 s.
36. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

IX SINIF

(Cəmi: 96 saat; həftədə 3 saat)

II YARIMİL

54 saat

1. M.İbrahimov. "Fələsiz insanlar". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: təsvir. 1 s.
2. Səhənd. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Fədailər marşı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
3. Səhənd. "Fədailər marşı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
4. Səhənd. "Fədailər marşı". Təhlili. 1 s.
5. İ.Əfəndiyev. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Geriyə baxma, qoca". Məzmunu üzərində iş. 1 s.

6. İ.Əfəndiyev. "Geriyə baxma, qoca". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
7. İ.Əfəndiyev. "Geriyə baxma, qoca". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. İ.Əfəndiyev. "Geriyə baxma, qoca". Təhlili. 1 s.
9. İ.Əfəndiyev. "Geriyə baxma, qoca". Təhlili. 1 s.
10. İ.Hüseynov. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Zəhər". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
11. İ.Hüseynov. "Zəhər". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. İ.Hüseynov. "Zəhər". Təhlili. 1 s.
13. B.Vahabzadə. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Latin dili". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
14. B.Vahabzadə. "Latin dili". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
15. B.Vahabzadə. "Latin dili". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bədii sual. 1 s.
16. X.Rza Ulutürk. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Mənim dilim". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
17. X.Rza Ulutürk. "Mənim dilim". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
18. X.Rza Ulutürk. "Mənim dilim". Təhlili. 1 s.
19. Anar. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Keçən ilin son gecəsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
20. Anar. "Keçən ilin son gecəsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
21. Anar. "Keçən ilin son gecəsi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
22. Anar. "Keçən ilin son gecəsi". Təhlili. 1 s.
23. M.Araz. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Bu gecə yuxumda Arazı gördüm". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
24. M.Araz. "Bu gecə yuxumda Arazı gördüm". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
25. M.Araz. "Bu gecə yuxumda Arazı gördüm". Təhlili. 1 s.
26. Ə.Əylisli. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Ürək yaman şeydir". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
27. Ə.Əylisli. "Ürək yaman şeydir". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
28. Ə.Əylisli. "Ürək yaman şeydir". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
29. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
30. Yoxlama inş. 1 s.
31. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
32. Ə.Əylisli. "Ürək yaman şeydir". Təhlili. 1 s.
33. Elçin. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Bülbülün nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
34. Elçin. "Bülbülün nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
35. Elçin. "Bülbülün nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
36. Elçin. "Bülbülün nağılı". Təhlili. 1 s.
37. C.Novruz. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Sağlığında qiymət verin insanlara". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
38. C.Novruz. "Sağlığında qiymət verin insanlara". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
39. C.Novruz. "Sağlığında qiymət verin insanlara". Təhlili. 1 s.
40. L.N.Tolstoy. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Hacı Murad". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
41. L.N.Tolstoy. "Hacı Murad". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
42. L.N.Tolstoy. "Hacı Murad". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
43. L.N.Tolstoy. "Hacı Murad". Təhlili. 1 s.
44. O.Ş.Gokyyay. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Bu vətən kimin?". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
45. O.Ş.Gokyyay. "Bu vətən kimin?". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
46. Ç.Aytmatov. Həyatı və yaradıcılığı. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
47. Ç.Aytmatov. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
48. Ç.Aytmatov. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
49. Ç.Aytmatov. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş". Təhlili. 1 s.
50. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
51. Yoxlama inş. 1 s.
52. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
53. Sınıfdən xaric oxu dərsi. 1 s.
54. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

X SİNİF
(Cəmi: 96 saat; həftədə 3 saat)
II YARIMİL
54 saat

1. M.Füzulinin "Əql yar olsaydı..." qəzəlinin məzmunu, təhlili. 1 s.
2. M.Füzuli. "Leyli və Məcnun" poeması. Məzmunu üzərində iş. 1 s.
3. M.Füzuli. "Leyli və Məcnun" poeması. Məzmunu üzərində iş. 1 s.
4. M.Füzuli. "Leyli və Məcnun" poeması. Məzmunu üzərində iş. 1 s.
5. M.Füzuli. "Leyli və Məcnun" poemasının təhlili. Əsərin ideyası. Məcnun və Leyli surətləri. 1 s.
6. M.Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeməsindəki digər surətlərin təhlili. Əsərin bədii xüsusiyyətləri. 1 s.
7. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. XVII-XVIII əsrlərdə şifahi və yazılı ədəbiyyatın sürətli inkişafı. 1 s.
8. XVII-XVIII əsrlərdə ədəbiyyatda realist meyillərin güclənməsi. 1 s.
9. "Koroğlu" eposunun yaranması, ideyası, bədii xüsusiyyətləri. 1 s.
10. "Keçəl Həmzənin Qıratı qaçırması" qolunun məzmunu üzərində iş. 1 s.
11. "Keçəl Həmzənin Qıratı qaçırması" qolunun məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. "Keçəl Həmzənin Qıratı qaçırması" qolunun təhlili. Koroğlu surəti. Onun dəlilləri. 1 s.
13. Qadın surətləri. Düşmən obrazları. 1 s.
14. M.P.Vaqifin həyatı. 1 s.
15. M.P.Vaqifin yaradıcılığı. 1 s.
16. M.P.Vaqifin "Bəri bax" qoşmasının məzmunu və təhlili. 1 s.
17. M.P.Vaqif. "Bax" qəzəli. Məzmunu üzərində iş. 1 s.
18. M.P.Vaqif. "Bax" qəzəli. Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
19. M.P.Vaqif. "Görmədim". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
20. M.P.Vaqif. "Görmədim". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
21. M.P.Vaqif. "Görmədim". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
22. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Maarifçilik ideyalarının yayılması. 1 s.
23. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh. 1 s.
24. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. İ.Qutqaşanlı, Natəvan, N.Vəzirov. 1 s.
25. Q.Zakirin həyatı. 1 s.
26. Q.Zakirin yaradıcılığı. Sənətkarlığı. 1 s.
27. Q.Zakirin "Gəlsin" qoşmasının məzmunu və təhlili. 1 s.
28. Q.Zakir. "Xəbər alsan bu vilanın əhvalın". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
29. Q.Zakir. "Xəbər alsan bu vilanın əhvalın". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
30. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
31. Yoxlama inşa. 1 s.
32. M.F.Axundzadənin həyatı. 1 s.
33. M.F.Axundzadənin yaradıcılığı. 1 s.
34. M.F.Axundzadənin "Hekayəti-müsyö Jordan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
35. M.F.Axundzadənin "Hekayəti-müsyö Jordan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
36. M.F.Axundzadə. "Hekayəti-müsyö Jordan". Təhlili. Əsərin ideyası. Dərviş Məstəli şah, müsyö Jordan surətləri. 1 s.
37. M.F.Axundzadə. "Hekayəti-müsyö Jordan". Təhlili. Qadın surətləri. Hatəm xan ağa, Şahbaz bəy surətləri. Əsərin bədii xüsusiyyətləri. 1 s.
38. M.F.Axundzadə. "Aldanmış kəvəkib". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
39. M.F.Axundzadə. "Aldanmış kəvəkib". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
40. M.F.Axundzadə. "Aldanmış kəvəkib". Təhlili. Əsərin ideyası. Şah Abbas surəti, onun saray adamları. 1 s.
41. M.F.Axundzadə. "Aldanmış kəvəkib". Təhlili. Yusif Sərrac surəti. Əsərin bədii xüsusiyyətləri. 1 s.
42. S.Ə.Şirvaninin həyatı. 1 s.
43. S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığı: məhəbbət lirikası, ictimai-fəlsəfi lirikası. 1 s.
44. S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığı: əxlaqi-didaktik əsərləri, mənzum hekayələri, satiraları. 1 s.
45. S.Ə.Şirvani. "Necə həmtay tutum hər buti-zibaya səni". Qəzəlin məzmunu. 1 s.

46. S.Ə.Şirvani. "Necə həmtay tutum hər buti-zibaya səni". Qəzəlin təhlili, ifadəli oxusu. 1 s.
47. Aşiq Ələsgərin həyatı. 1 s.
48. Aşiq Ələsgərin yaradıcılığı. Sənətkarlığı. 1 s.
49. Aşiq Ələsgər. "Dağlar" ("Bir ay yarım nobahardan keçəndə"). Qoşmanın məzmunu, təhlili. 1 s.
50. Aşiq Ələsgər. "Görmədim". Qoşmanın məzmunu, təhlili. 1 s.
51. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
52. Yoxlama inşa. 1 s.
53. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə əsaslanan biliklərin ümumiləşdirilməsi. 1 s.
54. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

XI SİNİF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
II YARIMİL
36 saat

1. C.Cabbarlı. Həyatı. 1 s.
2. C.Cabbarlı. Yaradıcılığı. 1 s.
3. C.Cabbarlı. Yaradıcılığı. 1 s.
4. C.Cabbarlı. "Oqtay Eloğlu". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
5. C.Cabbarlı. "Oqtay Eloğlu". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
6. C.Cabbarlı. "Oqtay Eloğlu". Təhlili. 1 s.
7. S.Vurğun. Həyatı. 1 s.
8. S.Vurğun. Yaradıcılığı. 1 s.
9. S.Vurğun. Yaradıcılığı. 1 s.
10. S.Vurğun. "Vaqif". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
11. S.Vurğun. "Vaqif". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. S.Vurğun. "Vaqif". Təhlili. 1 s.
13. M.Şəhriyar. Həyatı. 1 s.
14. M.Şəhriyar. Yaradıcılığı. 1 s.
15. M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
16. M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam". Təhlili. 1 s.
17. XX əsrin ortalarından bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı. 1 s.
18. XX əsrin ortalarından bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı. 1 s.
19. R.Rza. Həyat və yaradıcılığı. 1 s.
20. R.Rza. "Qızılgül olmayaydı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
21. R.Rza. "Qızılgül olmayaydı". Təhlili. 1 s.
22. İ.Əfəndiyev. Həyat və yaradıcılığı. 1 s.
23. İ.Əfəndiyev. "Xurşidbanu Natəvan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
24. İ.Əfəndiyev. "Xurşidbanu Natəvan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
25. İ.Əfəndiyev. "Xurşidbanu Natəvan". Məzmunu, təhlili üzrə iş. 1 s.
26. İ.Əfəndiyev. "Xurşidbanu Natəvan". Təhlili. 1 s.
27. İ.Şixli. Həyatı. 1 s.
28. İ.Şixli. Yaradıcılığı. 1 s.
29. İ.Şixli. "Dəli Kür". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
30. İ.Şixli. "Dəli Kür". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
31. İ.Şixli. "Dəli Kür". Təhlili. 1 s.
32. Yoxlama inşa hazırlıq. 1 s.
33. Yoxlama inşa. 1 s.
34. B.Vahabzadə. Həyatı və yaradıcılığı. 1 s.
35. B.Vahabzadə. "Güllüstan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
36. B.Vahabzadə. "Güllüstan". Təhlili. 1 s.

Planlaşdırmanı hazırladı:
dosent **Soltan HÜSEYNOĞLU**.

DİLİMİZİ GƏNC NƏSLƏ MİLLİ DƏYƏR KİMİ ÖYRƏDƏK

Oqtay ABBASOV,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti

Burada qaldırılan problemə orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili dərsləri kontekstində şərh veririk. Lakin problem daha genişmiqyaslıdır, orta məktəblərlə məhdudlaşmur. Ötən əsrin ikinci yarısından buna maraq güclənmişdir. Müxtəlif elmlər, xüsusilə genetikə, psixologiya və sosiologiya məsələni öyrənir. Bunu nəzərə almadan, yəni milli dəyərlərin bəşər sivilizasiyasında oynadığı rolu diqqət mərkəzində saxlamadan, problemin istənilən istiqamətini lazımı şəkildə öyrənmək mümkün deyil. İfade formasındakı və istifadə olunan məfhumlardakı cüzi fərqləri nəzərə almasaq, elmin milli dəyərlərlə bağlı gəldiyi nəticələri qısaca aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar: bu dəyərlər hər bir millətin, milli ruhunun (milli psixologiyasının) təzahür formasıdır.

Bunların arasında qarşılıqlı əlaqə var; millət minillər ərzində milli dəyərləri yaradıb formalaşdırır. Paralel şəkildə bu dəyərlər də millətin sivilizasiyasını, mövcudluğunu təmin edir, milli ruhunu formalaşdırır. “Xalq çox şeyi itirə bilər, bütün mövcud faciələrə məruz qala bilər və yenə ayaq üstə qalxmağı bacarar. Əgər o öz ruhunu itiribse, demək o hər şeyini itirib və bir də heç vaxt ayağa qalxmayacaq”. İqtibas dünyanın ziddiyyətli, lakin ən tanınmış, ən çox qəbul edilən alimlərindən olan Qüstav le Bondandır (Qüstav le Bon, Kütlə psixologiyası. Bakı, “Zəkioglu” nəşriyyatı – 2006, səh.52).

Böyük alim maraqlı bir nəticəyə gələrək yazır ki, hər hansı digər millətin nümayəndəsi Amerika məktəblərində oxuyub, ali təhsil ala bilər. Hətta onun təhsildəki uğurlarının ingilisin təhsil uğurlarından üstün olması da mümkündür. Lakin o həmin nəticələrdən ingilis kimi istifadə edə bilmək üçün ingilis olmalı, ingilis ruhuna yiyələnməlidir. Bu isə mümkün deyil. Buna min illər lazımdır. “Onların (Amerikada yaşayan ingilis – saksonların, – O.A.) həyat yolunun ən aydın olanını və ən yaxşısını seçmək qabiliyyəti var. İngilis həmişə bilir ki, vətəni, ailəsi və dini ondan nə tələb edir... Elə bir ingilis siyasi xadimi yoxdur ki, həmvətənlərinə qarşı hiddət doğuran hərəkətləri başqa millət üçün tamamilə məqbul hesab etməsin” (adiçəkilən əsər, səh.62). Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, ifadə formasından asılı olmayaraq milli dəyərlər, onların milli ruhla (milli psixologiya ilə) əlaqəsi məsələləri Azərbaycanın görkəmli alimləri, professorlar Ə.Bayramov, Ə.Əlizadə, N.Şəmsizadə, R.Əliyev tərəfindən də araşdırılmış və dəyərli nəticələr meydana çıxarılmışdır. “... Əmin olduğumu bildirirəm ki, hər bir Azərbaycan övladının

kiçik yaşlardan xalqımıza və onun mədəniyyətinə, milli-mənəvi sərvətlərə, adət-ənənələrimizə sonsuz sədaqət, dərin hörmət ruhunda tərbiyə olunması kimi şəərəfli və məsuliyyətli işin həyata keçirilməsi üçün qadınlarımız bundan sonra da var qüvvələrini əsirgəməyəcəklər...”. Bu proqram məzmunlu fikirlər isə ümummilli liderimiz H.Əliyev siyasətinin sədaqətli davamçısına – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyevə məxsusdur (“Poliqlot” qəzeti, 17 mart 2008-ci il. №03-04).

Yuxarıdakı fikirlərdən aydın olur ki, milli dəyərlər, onlara düzgün münasibət tərbiyəsi, bu sərvətin təsirindən yerli-yerində, səmərəli istifadə məsələsinin qaldırılması təsadüfi, ötəri hisslərlə bağlı olmayıb, qloballaşan dünyanın gələcəyinin çox əsaslı şəkildə insanların milli dəyərlərdə toplanmış, cıralanaraq nəsilərdən-nəsilərə ötürülmüş milli ruha necə sahib olmaları ilə sıx əlaqədardır. İşin təhsil sahəsindəki ağırlığının böyük bir hissəsi isə müəllim hazırlığından, onun məktəbdəki fəaliyyətinin nəticəsindən aslıdır.

Məhz bunları nəzərə alaraq jurnalımızın ötən sayında Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlanmasında milli dəyərlərdən istifadənin bəzi cəhətlərini şərh etmişdik. Şübhəsizdir ki, ali məktəblərdə və orta ümumtəhsil müəssisələrində milli dəyərlərdən istifadə məsələsində oxşar cəhətlər olduğu kimi fərqli, səciyyəvi cəhətlər də vardır. Özü də fərqli cəhətlər oxşarlardan daha çoxdur. Müəllim peşə hazırlığı prosesində aldığı biliklərdən orta məktəblərdə necə istifadə etməlidir? Bu sual olduqca aktualdır. Təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, xüsusilə gənc müəllimlər bu işdə çətinlik çəkirlər.

Nöqsan daha çox onda özünü göstərir ki, pedaqoji təcrübəsi az olan müəllimlər konkret tədris proqramının tələblərini nəzərə almır, ali məktəbdə öyrəndiklərinin hamısını sinifdə “nümayiş” etdirməyə çalışır. Nəticədə “yaxşı müəllim”, “bilikli pedaqoq” kimi “ad” çıxarmaq arzusunda olan gənc mütəxəssis getdikcə daha çox səhvlərə yol verir. Məhz bunları nəzərə alaraq orta məktəblərdə Azərbaycan dili dərslərində milli dəyərlərdən istifadə məsələlərini şərh etməyə çalışacağıq. Azərbaycan dilinin məzmunu bütövlükdə milli dəyərlərdən formalaşmışdır. Dil – xalqın varlığının ən əsas amillərindən biridir. Dilini qorumağı, zənginləşdirməyi bacaran xalq məğlub etmək mümkün deyil. Ona görə ki, dil xalqın keçdiyi yolu, sivilizasiya tarixini yaşadan, qoruyan, səhvləri və uğurları gələcək nəsillərə çatdıran canlı bir varlıqdır.

Lakin ümumtəhsil məktəblərində dilin tədrisində əsas ağırlıq səhv olaraq daha çox təhsilləndirici vəzifənin yerinə yetirilməsinin üzərinə qoyulub. Dil canlı orqanizm, həyat uğrunda mübarizədə ayrı-ayrı fərdlərin, toplumların, bütövlükdə isə millətin yanında olan, onunla bərabər addımlayan dəyər kimi öyrədilməmişdir. Dili ünsiyyət vasitəsi kimi qiymətləndiririk. İlk baxışda heç bir qeyri-adilik hiss olunmur, hər şeyin qaydasında olduğu təəssüratı yaradır: dil qaydalarını, qrammatik qaydaları sağirdlərin səhsiz şəkildə öz sinif yoldaşları qarşısında bildiklərini “sübut etmələri” geniş miqyasda coşqulu bir sevincə yaradır. Müəllim fəxr edir, valideyn qürurlanır, şagird isə özünü ala buludlarda hiss edir. Lakin bu coşqunun arxasındakı zəif duman yavaş-yavaş qatılır. Dilin düşündən əmilmiş mənəvi südün rəngi tədricən tündləşir. Ona

görə də müəllif dilimizlə bağlı sahələrdə yaranmış səbəblərin kökünün həm də dilin tədrisindəki yanlışlıqlarla bağlı olduğunu tam əminliklə bildirir. Dilimizin müqəddəsliyinin qorunmasına, onun daha da zənginləşdirilməsinə xidmət etməli olan televiziya ekranlarından, radiodan eşitdiyimiz əcaib-qərib sözləri, ifadələri yad dillərdən yerli-yersiz götürülmüş anlayışları eşidəndə onların təkcə bu günün nöqsanından yaranmadığına inanmalıyıq. Güman edirəm ki, gətirilən fakt söylənilən fikirlərin nə dərəcədə həqiqət olduğunu göstərə bilər: dövlət səviyyəsində ana dilinin qorunması üçün lazım olan addımlar atılır. Məsələn, konkret olaraq reklamlar haqqında qanun var və bu qanunda hər şey çox aydın şəkildə ifadə olunub. Amma Bakı küçələrinə qısaca nəzər salmaq kifayət edir ki, məktəbdə uzun illər ərzində öyrədilən biliklərin kara gəlmədiyini təsdiq edəsən – bilik var, amma dilə mənəvi dəyər kimi yanaşılmaması bu biliklərin əhəmiyyətini xeyli azaldır.

Dilə belə münasibət qorxuludur. Dilin öyrənilməsi baxımından qısa olmayan bir dövrdə rus dilini bilməyimizlə fəxr etmişik. Ana dilimizi necə bildiyimizə əhəmiyyət vermədən günlərimizi yelə vermişik. Həmin dövrün siyasəti də buna “alverişli şərait” yaradıb: rus dilini bilmədən həyatda yaxşı mövqə tutmaq mümkün olmayıb. Rus dilini yaxşı bilən adamın ana dilinə münasibətlə, onu necə sevməsi ilə maraqlanan tapılmayıb. Bunlar imperiya şəraitində yaşadığımız illərdə olub. İndi müstəqillik. Bəşəriyyətin min illər ərzində arzusunda olduğu nemətdən bizə də pay düşüb. Bəs dilə münasibətdə vəziyyət necə, dəyişibmi? Dəyişib, özü də ancaq bir sahədə: indi rus dilini, əvvəlki yazılarımızda qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dili əvəz edib. Bax, budur, ana dilinin öyrədilməsində onun milli dəyər kimi təqdim edilməməsinin ibrətli dərəsi!

Əlbəttə, yazılanlardan heç də o nəticə çıxarılmamalıdır ki, bu sətirlərin müəllifi xarici dilləri öyrənməyin faydasını qiymətləndirmir. Əksinə, hər hansı xarici bir dildə sərbəst fikir ifadə etməyi biz də alqışlayırıq. Ancaq bir şərtlə: əvvəl ana dili öyrənilməlidir. İkinci dil üzrə iş məhz ana dili mənimsənilmədən sonra aparıla bilər. Bu fikirlərlə hansısa yeni bir Amerika kəşf etmədiyimizin fərqi yoxdur. Bilirik ki, dünyada və Azərbaycanda digər dillərin öyrənilməsinin ana dilinin hesabına aparılmamasının həm klassik, həm də müasir nümunələri kifayət qədərdir. Böyük Füzuli üç dildə yazıb, yaradıb. Amma onun ən gözəl əsərlərinin Azərbaycan dilində olmadığını heç kəs iddia edə bilməz. Mirzə Kazımbəy eyni dərəcə günündə bir neçə xarici dildə mühazirələr oxuyub. Müasirləri isə onu türk-Azərbaycan dilinin kamil bilicisi kimi qiymətləndiriblər. Ümummillə liderimiz mərhum H.Əliyevin xarici dildə, rus dilində necə məharətlə danışdığı yadıma düşür. Lakin onun doğma dildə etdiyi genişmüştəhlik, dilin çoxşəkilli imkanlarından məharətlə, yerli-yerində istifadə edərək qurduğu çıxışları necə, onları unutmaq mümkündürmü? Əlbəttə, yox!

Müasirlərimiz olan ziyalılar arasında da belələri az deyil. Onlar bir neçə xarici dildə hətta beynəlxalq səviyyəli problemlərin həlli ilə bağlı sərbəst danışirlər. Lakin bu onların ana dillərini gözəl bilmələrinə, ondan incəliklərinə qədər dəqiqliklə istifadə etmələrinə mane olmur.

Fikrimizə, Azərbaycan dili dərslərində hansısa qaydanın öyrədilməsi prosesi belə misallardan istifadə olunmaqla həyata keçirilməlidir. Bu misallar dilə düzgün münasibət yaradır, şagirdlərin onu milli dəyər kimi qəbul etmələrinə kömək göstərir. Əks halda, dil şagirdlər üçün adi sözlər yığınınından başqa bir şey olmayacaq.

Əvvəllər də demişik: [Həm iqtisadi cəhətdən, həm də xalqın milli dəyərlərinin başqa xalqlara çatdırılması baxımından yüz Azərbaycanlının xarici dil öyrənməsindən, beş xarici vətəndaşa Azərbaycan dilinin öyrədilməsi daha faydalıdır] (yeri gəlmişkən, bu məsələdə tanınmış dilçilər, o cümlədən professor F. Veysəlli də eyni mövqedədirlər. Bax: F. Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, “Qızıl Şərq mətbəəsi” ASC – 2004).

Əlbəttə, bütün günlərlə birmənalı şəkildə məktəbin, təhsilin, Azərbaycan dili dərslərinin üzərinə atmaq olmaz. Amma bu aydındır ki, [strateji əhəmiyyət daşıyan təhsil həyatın, cəmiyyətin bütün sahələrinə təsir edir. Elə bir sahə, elə bir münasibət göstərmək mümkün deyil ki, orada təhsilin izi olmasın. Özü də yəqindir ki, təhsilin qoyduğu izi toz basmır. Yüz il sonra da nəsilər asanlıqla həmin izlə addımlaya bilirlər.]

Təkcə təhsil cəmiyyətə təsir göstərmir. Cəmiyyət də öz dəst-xəttini təhsilə diktdir. Azərbaycan dili üzrə ümumtəhsil məktəblərində aparılan işlər daha asanlıqla bu diqtəyə məruz qalır. Fizika, riyaziyyat və s. fənlərin tədrisində öyrənilənlərlə həyat faktları arasındakı fərq Azərbaycan dilinə nisbətən qat-qat aşağıdır. Belə bir faktın nə vaxtsa baş verdiyi çətin təsdiq olunur ki, müəllimin fizika, riyaziyyat dərslərində öyrətdiklərinin həyatda başqa cür olduğu barədə hansısa şagirddən əks fikir eşidilib.

Amma Azərbaycan dili ilə bağlı həmin fikri söyləmək çətin deyil. Əksinə, tez-tez şagirdlərdən “müəllim, televiziya başqa cür deyirdilər”, “kitabda belə yazılmayıb”, “reklamlarda siz deyən kimi deyil” tipli “iradlar” eşidirik. Bu, iki cəhətdən izah oluna bilər: birincisi, ana dilinə münasibət, anaya sayğı, həqiqətən insanın dünyanı dərk etmədiyi bir vaxtda, ana südü, ana laylası ilə onun qanına, canına hopur. Burada milli genetik amilləri də unutmaq olmaz. İkincisi, [dil sosial münasibətlərin, o cümlədən, ətrafda baş verənlərə düzgün münasibətlə formalaşmasında, milli ruhun azadlıq istiqamətində köklənməsində müstəsna rol oynayır] Ona görə də dilin öyrənilməsinin ən ideal məktəbdə belə mühit amillərini təzimi şəkildə öyrənmədən təmin etmək mümkün deyil. Əgər şagird oxuduğu və ya haradansa eşidib mənasını bilmədiyi sözü müəllimdən öyrənəndən sonra aydın olar ki, həmin sözün qarşılığı Azərbaycan dilində var və özü də mənanı çox dəqiq ifadə edir, onun ürayından keçənləri təsəvvür etmək çətin deyil.

Bəlkə də “dilə başqa dillərdən söz alması təbii prosesdir” deyənlər tapılacaq. Bəli, məhz təbii yolla! Əks halda, yaranan qarışıqlıqdan, gələcək nəsilərlə dilə bağlı qoyulan problemlərdən qaçmaq mümkün deyil.

Dediyimiz kimi, dildə təbii, özünütənzimləmə, özünü tənzimləmə imkanları hədsizdir. Elə bir ictimai şəur forması tapmaq mümkün deyil ki, o, süniliyə, zora dil qədər həssas, dil qədər dözümsüz olsun. Ona görə də [başqa dillərdən söz almaya olduqca məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Yeni söz

almaq, onun ana dilinin lüğət tərkibinə daxil etmək tək dilçilik baxımından deyil, dilöyrənmə nöqteyi-nəzərindən də məsuliyyətli bir məsələdir. Dilə yeni sözlərin gətirilməsi tarixi bir prosesdir və o, ancaq dil milli dəyər kimi qiymətləndirilərək həyata keçirilə bilər. Dilin digər məsələlərində olduğu kimi, bu sahədə də klassik nümunələr az deyil. Həmin nümunələrdən həm nazəri istiqamətdə, həm də orta ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesində istifadə olunmalıdır. Bu nümunələrin nəzərdən keçirilməsi alınma sözlərdən istifadəyə klassik irsdə münasibətin necə həssas notlar üzərində kökləndiyini açıq-aşkar göstərir:

Ey üzü gül, köynəyi gülgünü, donu qırmızı!
Atəşin kisvət geyib, odlara yandırdın bizi.
Adəm oğlundan sənin tək doğmaz, ey zalım qızı,
Ayü gündür hüsn bəhsində cəmalin acizi,
Guiya atan məhu-tabandır, anan atıtab. (M.Füzuli. Seçilmiş əsərləri,

Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 1997, səh.253).

Alınma sözlərdən də istifadə olunmaqla bir rəngin çalarlarının (qırmızının) beş cür (gül, gülgünü, qırmızı, atəş, od) verilməsinin klassik nümunəsi belədir və bu cür nümunələr onların müəlliflərinin dilə yalnız milli dəyər, xalqın qan yaddaşı, tarixinin saxlanıcı kimi baxdıqlarını sübut edir.

Problemlə bağlı şərh başqa cür də qurmaq olardı. Tədris proqramı üzrə mövzulardan misallar gətirmək, konkret nümunələr əsasında işin təşkilinin yollarını göstərmək mümkündür. Lakin həmin məsələlərin hər biri üzrə Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlığında ətraflı iş aparıldığını, həmçinin məktəblərimizdə tədris işini yüksək səviyyədə quran müəllimlərin olduğunu nəzərə alaraq məsələyə başqa cür yanaşmağı daha faydalı saydıq. Bu işdə bizə təhsil sahəsində aparılan işlər, xüsusilə Təhsil Nazirliyinin milli kurikulumla bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər, təhsilin, o cümlədən Azərbaycan dili fənninin məzmununun şagirdyönlü istiqamətdə qurulması da kömək etdi. İnanırıq ki, Azərbaycan dili dərslərində ana dilimizə milli dəyər kimi yanaşılması, bu hissən şagirdlərimizə də aşılması, təlimin nəticəsinin səmərəli olmasına əsaslı şəkildə kömək göstərəcək. Qlobal mənadə yanaşanda aydın olur ki, dillə bağlı qaydaların öyrənilməsi, onlardan şifahi və yazılı nitqdə düzgün istifadə üzrə iş aparılması nə qədər vacib olsa da, bu başlıca məqsəd deyil. Başlıca məqsəd öz həyatını düzgün qurmaqda, vətəncanlı insan olmaqda, həyatın mürəkkəb, dalanbac yollarından ən yaxşısını seçməkdə, ölkəmizin uğurlarını daha da möhkəmləndirməkdə milli dəyərlərimizin özəyi, nüvəsi sayılan dilimizin imkanlarından lazımi şəkildə istifadəni müstəqil Respublikamızın gələcəyi olacaq bugünkü şagirdlərə öyrətməkdir.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRISİNDƏ KREDİT SİSTEMİNİN TƏTBİQİ

Adil BABAYEV,
filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyini qazandıqdan, onu əbədi və dönməz etdikdən sonra iqtisadiyyat, sosial siyasət, elm və təhsil kimi məsələlərə münasibəti dünya, Avropa-Amerika sisteminə, onların standartlarına yaxınlaşdırmağa, onlara inteqrasiya etməyə başlamışdır.

Milli liderimiz H.Əliyev təhsilin inkişafından bəhs edərkən demişdi: «Təhsil sistemimiz xalqımızın gələcək inkişafını təmin etməlidir». Buna görə də Avropa yönümlü inkişaf yolu tutmuş respublikamız köhnə ənənələrin üzərindən qələm çəkmədən Bəloniya təhsil sisteminə, kredit üsuluna keçməyə üstünlük verir. Yeni təhsil sisteminin əsas üstünlükləri nədədir? Bu üstün xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

1. Keçmiş dərslərdə müəllim fəal, tələbə passiv olurdu. İndiki interaktiv metodla keçirilən dərslərdə tələbə də müəllimlə bərabər dərslərin gedişində iştirak edir. Başqa sözlə desək, hər iki tərəf – öyrədən və öyrənən eyni dərəcədə fəal olur. Eyni dərəcədə sözünü şərti işlədirik. Çünki müəllim tək, tələbə çox (25-40 nəfər) olduqda, fəallıq bərabər ola bilməz. Yəni müəllim əsas fiqur olaraq qalır.

2. Dərsdə iştirak edən hər iki tərəfin – müəllimin və tələbənin bütün dərs boyu fəallığının saxlanması. Burada da müəllimdən xüsusi bacarıq tələb olunur ki, hamını eyni dərəcədə müzakirə olunan problem ətrafında əvvəldən axıra qədər fəallığı saxlaya bilsin.

3. Dərsin əvvəlində müəllim problem-situasiya yaradır. Burada o, induktiv metodla tələbələrə haqqında bəhs ediləcək problem barəsində bilik verərək onları maraqlandırır. Bundan sonra tələbələr müəllimlə birlikdə həmin problemin şərhinə girişirlər.

4. Dərsdə hər bir mövzu (problem) elmi araşdırma kimi şərh edilir. Tələbədə izah və şərh olacaq problem haqqında maraq oyadılır. Bu zaman subyekt-obyekt modeli yaranmış olur. Subyekt öz obyektini tədrisən – dialoq-mübahisə əsasında dərk edir və onun haqqında öz mülahizələrini yürüdür. Bu mülahizələr hələlik düzgün olmaya da bilər. Amma ən əsası odur ki, tələbə özü mülahimə-ümumiləşdirmə və nəticə kimi aqli prosesləri yaşamış olur.

5. Bu məqsədə çatmaq üçün müəllim hamını dialoqa cəlb edə bilməlidir. Belə olduqda tələbənin birinin şərh edə bilmədiyini başqası şərh edə biləcək. Bu vaxt müəllimdən və tələbədən çox şey tələb olunur. İnteraktiv

metodla dars keçilməsi zamanı müəllimdən və tələbədən tələb olunan şərtlər bizim üçün təzə deyil.

Hələ 100 il bundan əvvəl dahi bəstəkarımız, böyük maarif xadimi Üzeyir Hacıbəyov «Tərəqqi» qəzetində bu problemi darsin əsas tələbi kimi irəli sürmüşdü. O, tələb edirdi ki, dars əsnasında uşaq darsda ciddi surətdə iştirak etsin, yəni uşağın həm əqli işləsin və həm də hissiyyatı nəşvi-nüma etsin, uşaq fəaliyyət göstərsin, uşaqda iqtidar əmələ gəlsin, dars uşağı həvəsə gətirsin, onun üçün şirin görünsün, elə olmasın ki, uşaq dinməz-söyləməz oturub müəllimin qulaq taqqıldadan, ya yuxu gətirən, ya əsnədirən sözlərinə qulaq asmaqdan başqa heç bir həvəs, şövq, fəaliyyət, ciddiyyət göstərməsin və axırda da həvəsdən düşüb darsdan zəhləsi getsin. Halbuki üsuli – tərəcəmədə uşağın təlim və təəllüm işində heç bir ciddi iştirakı olmayır, müəllim uşağa deyir ki, «Uçenik çitay knigu», mənası: «Şagird oxuyur kitabı» - yəni (türkcəsi) – şagird kitab oxuyur... Deməli, müəllim darsı halva qayıdır qoyur uşağın ağzına, uşaq da udur. Onun iştirakı ancaq halva alıb-udmaqdır. Halbuki şagird özü tikəni çəynəyib halva halına salmalı və sonra udmalıdır. Sən uşağa «uçenik»in mənasını şagird və yaxud şagirdin mənası «uçenik» olduğunu özün demə, sən darsı elə bir yola sal ki, uşaq özü «uçenik»in şagird olduğunu kəşf etsin. «Çitayət»in – oxuyur mənasına olduğunu dəxi uşaq özü kəşf etsin. Kəşf etsin ki, əqli, xəyali, dərəkəsi, tərbiyə tapsın və bu kəşfiyyatından dolayı uşaq özündə iqtidar hiss etsin. Darsə qalib gəldiyini duysun ki, şövqü-həvəsi dəxi artsın; Yoxsa, sən uşağa, «ya» - mən; «idu» - gedirəm dedikdə, uşağa nə tərbiyə verərsən? Uşağın aciz olduğunu bildirib evini yıxarsan.

Tərəcəmə üsulunun bir yaxşı tərəfi var ki, bu üsul vasitəsilə uşaq öz dilini daha yaxşı öyrənir, lakin rus darsı deməkdən bizim məqsədimiz, hansı dili öyrətməkdir?

Və bir də tərəcəmə üsulunun haman o yaxşı tərəfi eyni zamanda çox qorxulu bir tərəfdir. Çünki əsil tərəcəmə üsulu ilə dars demək üçün müəllim öz ana dilini, o dilin qavaidi sərfiyə və nəhviyyəsini və dilin hər bir xüsusiyyətini mükəmməl bir surətdə bilməlidir. («Tərəqqi» qəzeti, 1 aprel №7(67), 1909-cu il).

Tələbələr – bütün qrupun fəallığı heç də Sabirin dediyi kimi:

Bir də görürsən ki, olub heyvərə–

Əlli uşaq banladı birdən-birə.

Dars demə, gülməli bir məsxərə!

Molla demə, məsxərə cumbandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!

Əgər müəllim bütün dars boyu bircə anlığa təşəbbüsü əldən versə (aparıcılığını itirsə) doğrudan da, dars məsxərəyə çevrilə bilər. Belə darsin sakit, effektiv keçməsi üçün tələbənin də üzərinə mühüm vəzifə düşür. Bu vəzifəni hələ XIII əsrin böyük mütəfəkkiri, filosofu, riyaziyyatçısı Nəsrəddin Tusi «Əxlaqi-Nasiri» əsərində belə müəyyənləşdirirdi:

«Çox danışmamalı, başqasının sözünü yarımçıq kəsməməli, başqasının danışdığı hekayət və rəvayəti bilirsə, bunu üzə vurmamalı və onun danışdığı qurtarmasına imkan yaratmalıdır. Başqasından soruşulana cavab verməməli, ümumidən edilən sualda başqalarını qabaqlayıb tələsik irəli düşməməlidir. Biri cavab verməklə məşğul isə, daha qabil cavab verməyə qadir olsa da, səbr etməli, o, sözünü qurtardıqdan sonra öz cavabını verməlidir. Lakin əvvəlkinə tənə etməməlidir... Böyüklərlə (müəllimlə) danışarkən kinayə işlətməməli, nə bərkədən, nə yavaşdan, mülayim səsə sözünü deməlidir. Danışdığı məsələ qəlizdirsə, aydın misallarla izah etməyə çalışmalıdır, qısa və yığcam danışmalıdır». (Xacə Nəsrəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. B., 1980, səh.182).

Respublikamızda başlanmış və uğurla həyata keçirilən təhsil islahatı, demokratikləşdirmə, fərdiləşdirmə, inteqrasiya, humanistləşdirmə, differensiallaşdırma, humanitarlaşdırma kimi prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər necə başa düşülür?

a) Demokratikləşdirmə prinsipi tələb edir ki, bu problemlə bağlı olan (maraqlanan) bütün tərəflər bu prosesdə fəal iştirak etsin, darslər və ümumən təlim prosesi şəffaf olsun.

b) Fərdiləşdirmə prinsipi darsdə iştirak edən bütün tələbələrə fərdi keyfiyyəti, maraq dairəsi, bilik səviyyəsi və başqa xüsusiyyətlərini ayır-ayrılıqda nəzərə almağı və ondan bacarıqla istifadə etməyi tələb edir.

c) İnteqrasiya prinsipi tədris olunan fənnin oxşar fənlər sistemində yerini müəyyənləşdirərək başqaları ilə əlaqədə tədris etməyi tələb edir.

ç) Təhsil islahatındakı humanistləşdirmə prinsipi tələb edir ki, ümumiyyətlə, təlim prosesi, xüsusilə tələbəyə – öyrənənə münasibət humanist səviyyədə qurulsun. Hər bir tələbənin xüsusiyyəti müəyyən edilərək onun inkişafı üçün şərait yaradılsın.

d) Diferensiallaşdırma fənnə aid olmayıb, tələbəyə aiddir. Bu prinsip tələb edir ki, təlim prosesində tələbələrə ümumi şablon mövqedən deyil, xüsusi mövqedən yanaşılsın.

e) Humanitarlaşdırma prinsipi humanistləşdirmə ilə nə eynidir, nə də ondan mücərrəddir. Bu prinsip tələb edir ki, tələbənin bir şəxsiyyət kimi formalaşması və inkişafı təmin edilsin. Bu prinsip habelə ümumbəşəri və milli dəyərlərin əlaqəli şəkildə öyrənilməsinə tələb edir.

Bu prinsiplər Azərbaycan təhsil sistemi qarşısında geniş perspektivlər açır və orta və ali məktəb proqramlarına, darsliklərinə ümumiyyətlə, tədris edilən fənlərin istiqamətinə və xarakterinə yenidən baxmağı günün ən vacib problemi kimi qarşıya qoyur. Doğrudan da, indiyədək Dillər Universitetinin ingilis, alman, fransız dilləri üzrə ixtisas verən fakültələrdə «Müasir Azərbaycan dili» fənni lazımı səviyyədə tədris olunmurdu. Bu fənn 2 il ərzində 4 semestrə mühazirə və seminar şəklində öyrədilirdi. Bu, əslində, Azərbaycan dilini deyil, onun haqqında elmi öyrətmək idi. Bu fənnin tədrisi zamanı ixtisası Azərbaycan filologiyası olmayan mütəxəssislər üçün o qədər də zəruri deyildi. Düzdür, Xarici dillərin fonetikasını, leksikologiyasını və qrammatikasını yaxşı öyrənmək üçün

ana dili haqqındakı elmi bilmək çox kömək edirdi. Amma nəzərə alsaq ki, xarici dillərin qrammatik quruluşu ilə Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu arasında fərqlər vardır, onda aydın olar ki, hər hansı bir qrammatik-sintaktik kateqoriyanı bütün quruluş və məna növləri ilə (incəliklərinə qədər) həmin tələbələrə öyrətmək o qədər də əhəmiyyətli deyilmiş. Buna görə də yeni təhsil sistemi və metodu ilə «Müasir Azərbaycan dili» fənninin 4 dərslək (fonetika, leksikologiya, morfolojiya və sintaksis) üzrə tədris edilməsi məqsədəuyğun deyil. Müasir mərhələdə bu fənnin qarşısında Azərbaycan dilçiliyini deyil, dilini öyrətmək vəzifəsi qoyulmuş və o, nitq mədəniyyəti ilə əlaqələndirilmişdir. Başqa sözlə, yeni fənn «Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti» adlandırılmışdır. Fənnin adından görüldüyü kimi, indi tələbələrə nəzəri kurs yox, praktik Azərbaycan dili keçilməlidir. Sual oluna bilər: Tələbələr öz ana dilini bilmirmi?

Cavab aydındır. Adlarını çəkdiyimiz fakültələrin Azərbaycan bölməsində hamı ana dilini mükəmməl bilir, amma bu fənlə bağlı nitq mədəniyyətinin, ritorikanın elementar problemlərini bilmirlər. Buna görə də yeni fənn tələbələrə Azərbaycan dilinin ən zəruri mövzularını (praktik şəkildə) öyrətməklə nitq mədəniyyətini də öyrədəcəkdir. Yeni eradan əvvəl yaşamış böyük Çin filosofu Konfusi deyirdi: «Mən eşidirəm – unuduram, görürəm, xatırlayıram, icra edirəm – dərk edirəm». Bu fənnin tədrisində də belə olacaq. Tələbə daha çox praktik mətn üzərində işləyəcək: icra edəcək – dərk edəcək. Yeni fənnin adı ilə adlanacaq dərslək aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olacaqdır:

- a) Burada Azərbaycan dilinin ən zəruri məsələləri şərh olunacaq.
- b) Şərh edilən problem praktik xarakterdə olacaq.
- c) Hər bir problem mümkün qədər ritorika ilə əlaqələndiriləcək.
- ç) Linqvistik mövzu ilə əlaqələndirilməsi çətin olduqda ritorikanın müstəqil başqa bir mövzusu haqqında qısa məlumat veriləcək.
- d) Tələblərin nitq vərdişlərini və ritorik qabiliyyətlərini yüksəltmək üçün hər bir dərslədə müxtəlif xarakterli mətnlər veriləcək.
- e) Sonra həmin mətn üzərində linqvistik və ritorik təhlil üçün çalışma veriləcək.
- f) Hər dərslənin sonunda müxtəlif (mümkün qədər mövzu ilə bağlı) tapşırıqlar veriləcək.

Beləliklə, hər bir dərslədə bu məsələlərin əhatə edilməsi nəzərdə tutulur: 1) linqvistik məlumat; 2) ritorik məlumat; 3) mətn; 4) həmin mətn üzərində linqvistik və ritorik təhlil; 5) tapşırıqlar. Bu fənnin özü yeni olduğu kimi, onun tədrisi metodları da yeni olmalıdır. Bunu zaman tələb edir.

Yeni proqramın tələblərinə görə, tədrisdə praktik cəhətlərə üstünlük verilməli, öyrətmə tələblərinin tam fəallığı şəraitində həyata keçirilməlidir.

NITQ MƏDƏNİYYƏTİ: PROBLEMLƏR DƏ VAR

Könül QƏRİBOVA,

Azərbaycan İncəsənət Gimnaziyasının müəllimi

Müasir insan üçün mədəni nitqə yiyələnmək ən gözəl keyfiyyətlərdən biri sayılır. Müəllim üçün natiqlik əsil sənətdir. Bildiyimiz kimi, natiqliyin min illərlə ölçülən qədim bir tarixi var. Ancaq bu sənətin rüseyimləri məktəb illərində cücərib yetişir. Belə ki, hansı natiqi dindirəksək, öz müəllimindən təsirləndiyini və öyrəndiyini söyləyər. Doğrudan da, ana dili müəllimlərinin nitqi prinsip etibarilə rəvan olmalı və onlar hər üslubda, xüsusilə də bədii üslubda öz oxuları və nitqləri ilə başqalarına nümunə göstərməyi bacarmalı, yetirmələrinin gözündə etalona çevrilməlidirlər.

Natiqlik məharəti incəsənətdir, mədəniyyətdir. Bu məharət orta məktəbdə Azərbaycan dilinin şöbələrindən biri olan «nitq mədəniyyəti» vasitəsilə aşılanır. Mükəmməl nitq nümunəsi ədəbi dilin orfoepik, leksik, qrammatik və üslubi normaları əsasında qurulur. Ancaq nitqin özünün də düzgünlük, dəqiqlik, məntiqilik, ifadəlilik və s. normaları var. X sinifdə bu normalardan bir neçəsi təlim materialı kimi tədris olunur. Bədii natiqlik də nitqin ifadəlilik normalarının tərkibində dilə məhəbbət aşılamaq məqsədilə bədii oxu, bədii nitq predmeti kimi öyrənilir.

Bədii nitqə bədii söz ustası da deyirlər. Çünki o, mətni oxuyarkən və ya ifadə edərkən bir çox psixoloji, filoloji və metodik tələblərə riayət etməlidir. Deməli, müasir müəllimin ifadəli oxusuna və danışığına verilən tələblər də müasir olmalıdır. Bəs məsələyə bu baxımdan yanaşsaq, kamil nitqə malik müasir müəllim obrazını necə təsəvvür edə bilərik? Görəsən, respublikamızda belələri nə qədərdir? Onların sayı getdikcə artır, yoxsa azalır? Bu suallara cavab verməyə çalışsaq. Əvvəla, indi elə dövrüdür ki, cəmiyyətin müasir elmi və mədəni səviyyəsini qaldırmaq üçün yaxşı müəllim amili getdikcə aktuallaşır. Respublikamızda bu məsələyə böyük önəm verilir və müəllimlər innovator kimi işləməyə ruhlandırılır.

Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri, professor Misir Mərdanov 2007-2008-ci tədris ilində 100 müəllimə və 50 məktəbə səmərəli fəaliyyətinə görə yüksək adların və mükafatların veriləcəyi haqqında danışdı. Hörmətli nazir qeyd etdi ki, bu adlara və mükafatlara dərslərində informasiya, kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə edən, interaktiv təlim metodları ilə işləyən və yüksək təlim-tərbiyə uğurları qazanan müəllimlər layiq görüləcəklər.

Əlbəttə, zaman stimullaşdırıcı təhsil konsepsiyaları ilə işləməyi, ən yaradıcı peşə sahibi olan müəllimi müxtəlif yollarla hərəkətə gətirməyi, öz peşəsindən ruhlanmağı tələb edir. Nikbinlik işləyən müəllimin təlim uğurları gün-gündən yüksəlməlidir. Yüksək təlim uğurları, bildiyimiz kimi, çox geniş anlayışdır. Bu anlayışa görə, ana dili müəllimi öz fəaliyyətində mədəni nitqin bütün göstəriciləri üzrə nümunəyə çevrilməlidir. Onun nitqində öyrədicilik, təsiredicilik, informativlik, kommunikativlik, əks-əlaqə rəbitəsinə girib – başlıca olanları vurğulamaq və diqqətə çatdırmaqla yanaşı, ümumiləşdiricilik prioritet cəhət sayılır. Ana dili müəllimi digər fənləri tədris edənlərdən bir çox cəhətlərinə görə fərqlənməli, o cümlədən bədii sözün gücü ilə təsir göstərməyi, şagirdlərdə sözün qüdrətli vasitə olmasına dair inam yaratmağı bacarmalıdır. Məsələn, ana dilimizi tədris edənlərin dilində Səməd Vurğunun «Anam, doğma vətənimdən» sözləri hər an dərin bədii pafosla səslənməlidir. Burada şairin doğma yurd sevgisi, millət sevgisi ilə yığrulmuş sətirləri sanki dilə gəlib danışır. Sanki nikbin şairin ruhu Vətən göylərində pərvaz edir.

Əsil innovator müəllimin nitqi hiss, duyğu, təxəyyül, dərin emosiya mənbəyi olduğu kimi, onun bu sənətlə könüllərə məhəbbət gətirmək məharəti də diqqəti cəkməlidir. Bədii oxudan yaranan emosiyayı dillə təhlil etmək olmur. İnsan mətni oxuyur, boğaz qəhərlə dolur... Onu bir haldan başqa hala salan nədir? Onun cavabı belədir: Ruh! Səzdə ruh olduğundan o, duyğuya da, hissə də, dünyaya da təsir göstərir. Müəllimlərimizin hamısı bu amili niyə nəzərə almasın?

Söz sənətkarlığından danışarkən müəllim – ritorun, yəni nitqin dilindən, təxminən, Mirzə İbrahimovun bu sözləri eşidilməlidir: Sənətkar sözləri mum kimi yumşaldaraq istədiyi şəkllə salır və qulaqlarda ildırım səsi verən ifadələr səsləndirilir. Bu dil bəzən mürəkkəb olsa da, aydındır. Zahirən dəbdəbəli olsa da, daxilən qüdrətlidir. İnsan qəlbindəki ehtirasların səsidir.

Azərbaycanın böyük yazıçısı daha sonra deyir ki, Azərbaycan dilinin ancaq sadə cümlələri sevdiyini güman edənlər bir daha C.Cabbarlım oxusunlar. Sadə cümlələrdə zərif olan bu dil mürəkkəb cümlələrdə qüdrətli və təsirlidir. O, hər cür təbiət mənzərələrini və insan xarakterlərini təsvir edə bilər. Böyük ədəb deyir ki, dilin bu qüdrətini biz məhir sənətkarlarımızın qələmlərindən çıxan hekayələr və romanlarda da görürük.

Nitq mədəniyyətinin tədrisi X sinifdə bir il ərzində nəzərdə tutulur. Bu müddətdə şagirdlərə bədii nitqliklə yanaşı, nitqin bütün normativ vahidlərini aşılamaq, onun aydınlığına xüsusi önəm vermək lazımdır. Çünki bədii nitqlik nitqin aydınlığından çox asılıdır. Şagirdlərdə möhkəm inam yaratmaqdan ötrü praktik və nəzəriyyəçi nitqlərin fikirlərini səsləndirməyə başlıca diqqət yetirilməlidir.

Qeyd etdik ki, X sinifdə şagirdlər dilimizin həm tarixi, həm də bugünkü inkişaf səviyyəsi ilə tanış edirlər. Seçmə siniflərdə, eyni

zamanda orta ixtisas və ali pedaqoji təhsil sistemində isə həmin tanışlığa çox şeylər əlavə olunur. Şagirdlər nitq mədəniyyəti və üslubiyyət fənni vasitəsilə dünya və Azərbaycan natiqlərinə bələd olurlar. Onlar öyrənirlər ki, əsil nitqin dilində söz gah odlu, gah da soyuq silaha çevrilə bilər.

Nəticə etibarilə onu demək istərdik ki, orta ixtisas və ali təhsilli gənclərin nitqi üzərində işləmək müəllimin mədəni vəzifəsi olmalıdır. Bu gün bu iş problemlərdən kənar deyil. Belə ki, gənclərimiz ədəbi tələffüz normaları ilə oxuyub danışmaqda səhvlərə yol verirlər. Həmin səhvlər həm intonasıya, vurğu, həm də orfoepiya normalarını onlara aşılamaq bilməməyimizlə əlaqədardır.

Ədəbiyyatçılarımız heca vəznli, əruz vəznli oxu metodikasını aşılamaq, bölgüyə fikir verdikləri halda, orfoepiyayı gözləmədiklərinin fərqi belə varmırlar. Çünki vahid nitq rejiminə məsuliyyət daşıyan, habelə onların nitqinə bu baxımdan nəzarət edən yoxdur. Halbuki gənclərin ədəbi tələffüz vərdişlərini inkişaf etdirmək müəllimin başlıca vəzifələrinə daxildir.

Şagird və tələbə dərslərində, müsahibə keçiriləndə belə, müəllim vurğu və orfoepiya normalarını gözləməyi onlara xatırlatmağa bələddir.

Bu gün müəllim kadrları hazırlayan pedaqoji məktəblərdə təhsil alan tələbələrə yazılı nitqində orfoqrafik normalar o dərəcədə pozulmuş və ya açıq-aşkar nəzərə çarpmır. Ancaq onların orfoepik vərdişləri bəzən vəziyyətdədir. Halbuki mədəni şifahi nitq bunsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Mədəni vərdişlərə riayət etmədən dilimizin ahəngdarlığını, ifadəli olduğunu sübut edə bilmərik. Mədəni nitqi tədris edənlər innovasiyanı məhz belə məsələlərin həllində axtarmalıdırlar.

Mərhum professor Əziz Əfəndizadə yazmışdır: «Şifahi dil danışmaq səslərini, fikrin bütün incəliklərini özündə əks etdirən, müxtəlif intonasionaları özündə əks etdirən canlı dildir, yazılı dil, bir növ, sünə dildir. Nitqin ifadəliliyini yalnız şifahi dil gözəl əks etdirə bilər. Söz özünün ən gözəl təsirini, öz əlvan qıyafətini yalnız şifahi nitqdə tapmağa qadirdir. Əgər söz yazılı nitqdə açılmamış bir qönçədirsə, şifahi nitqdə ətirli bir çiçəyə çevrilir». Deməli, müəllimlərimiz bu problemin həllinə nail olmaqdan ötrü orfoepik tələffüzdə daha diqqətli olmalı və bununla da mətn oxusundan xüsusi olaraq səmərəli istifadə etməyə çalışmalıdırlar.

Bura qədər deyilənləri yekunlaşdırmış olsaq, qeyd etməliyik ki, nitq mədəniyyəti hər bir insanın ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Ona görə də fasiləsiz təhsildə mədəni nitqin hər bir formasına, xüsusən də bu gün üçün xeyli problemli olan ədəbi tələffüze daha çox diqqət yetirilməlidir. Bu problemi həll etməkdə müəllimlərin üzərinə daha ciddi vəzifələr düşür.

Eyni zamanda, bir təklifimiz də budur ki, «Nitq mədəniyyəti və üslubiyyət» fənni bütün orta ixtisas və ali məktəblərdə tədris olunsun.

MƏNİM FİKRİMCƏ...

Tahira XUDAVERDİYEVA.

Beyləqan rayonundakı 2 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Cəmiyyətdə mövcud olan dərslük problemləri mənə də məlumdur. Bilirəm ki, bütün qüsurlardan azad, ideal dərslük yaratmaq çətindir, bəlkə də mümkün deyil. Hər halda, yeni dərslüklər yaradılmasına təşəbbüs göstərilməsi bütün məqamlarda ağıqlanmalıdır. Belə dəyərli dərslüklərdən biri də XI siniflər üçün yazılmış "Ədəbiyyat"dır. Bu dərslüyün gələcək nəşrlərində düzəldilməsini vacib bildiyim bəzi mülahizələrə diqqəti cəlb etmək istəyirəm.

Dərslükdə Hüseyn Cavidin "Knyaz" əsəri ilə bağlı deyilir: "Knyaz Cavid yaradıcılığında yeni əhval-ruhiyyəni əks etdirən əsər kimi ciddi maraq doğurur. Xoş güzəran keçirən Knyazın zorla özünə arvad etdiyi Casmenin (əslində Jasmen) onların qapısında qulluqçuluq edən Marqonun oğlu bolşevik Antonu seçməsi və keşməkeşli hadisələrdən sonra ona qovuşması Cavidin yaradıcılığında möhkəm yer tutan azad sevginin və pak mənəviyyətin təntənəsi motivinin yeni şəraitdə canlandırılmasına xidmət etmişdir. Dramaturq gurlayan inqilab dalğalarından xoflanıb Avropaya qaçan Knyazın və onun ailəsinin faciəsini cəsarətlə ümumiləşdirmişdir" (səh. 85). Bizcə:

1. "Knyaz" faciəsi Cavid yaradıcılığında yeni əhval-ruhiyyəni əks etdirmir. Yeni əhval-ruhiyyənin gətirdiyi fəlakətləri əks etdirir.

2. Knyaz Jasmeni zorla özünə arvad etmir, birinci arvadı öldəndən sonra onu öz razılığı ilə alır. Knyazın etirafına görə, bu işdə ona "altunları" kömək edir.

3. Sonradan Jasmenin Baxçavanın və Marqonun oğlu erməni bolşevik Antonu seçməsi, dərslükdə deyildiyi kimi, "azad sevginin, pak mənəviyyətin" təntənəsi deyil. Bu, Cavid dühasının aydınlığı və uzaqqörənliklə təsvir etdiyi erməni xəyanətidir.

4. Knyaz inqilabdan xoflanıb Avropaya qaçmır, onun hakimiyyəti, qapısında çörək verib saxladığı Antonların bolşeviklərlə birləşməsi nəticəsində devrilir və o, ələcsiz qalıb Avropaya üz tutur.

"İblis" əsərinin təhlili barədə İblisə məxsus çox məşhur monoloqun Arifin adından verilməsini texniki qüsurlar hesab etmək olardı, ancaq monoloqdan əvvəlki izah olmasaydı. Dərslükdə yazılır: "Arif müəllifin humanist düşüncələrinin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Cavid Arifin vasitəsilə müharibələri qətiyyətlə pisləyir, insanlığı iblisləri tanımağa və iblisə uymamağa çağırır" (səh. 86-87). Ardınca İblisin monoloqu gəlir.

"Mənsiz də, əmin ol ki, sizə rəhbərlik edən var,

Qan püskürən, atəş sovuran kinli krallar...."

Və ya:

"Mən tərək edərim sizləri əlan, namə lazım,

Heçdən gələcək heçliyə olmaqdayım azım" –

Bu sözlər İblisə məxsusdur. Özü də burada müharibələr pislənmir, bu parçada Cavid İblisin mahiyyətini açıq, onun nə olduğunu göstərməyə çalışır.

Dərslüyün XX əsrin başqa bir məşhur sənətkarı – Səməd Vurğun haqqında olan hissəsində belə bir cümlə işlədilir: "Müasir Azərbaycan dilinin banisi Səməd Vurğun...". Bəs onda Səməddən əvvəlki sənətkarlar – Vaqif, Aşıq Ələsgər, habelə Üzeyir Hacıbəyov, Sabir, Cəfər Cəbbarlı, Mikayıl Müşfiq və digərləri hansı dildə yazmışlar?

Bu gün XI sinif şagirdi S.Vurğunun "Vaqif" əsərindən və onun təhlilində əyrənir ki, Qarabağ xanı İbrahim xan qorxaq, aciz, saray adamlarının əlində oynacaq, başqasının ailəsinə xəyanət əli uzadan və digər alçaq sifətlərə malik bir şəxs olmuşdur. "Ədəbiyyat" dərslüyündə bu barədə öləri bir fikir səslənir: "Şair bəzi hadisələrə sərbəst yanaşmışdır. Məsələn, İbrahim xanı mənfə pılanda vermişdir" (səh. 117). Əslində, "sərbəst yanaşma" yox, tarixin təhrif olunmasıdır. Biz hamımız fəxr edirik ki, müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarıyıq. Bu elə bir xoşbəxtlikdir ki, ata-babalarımız onu yuxuda görə bilərdilər. Belə bir vaxtda öz xarici siyasətində Rusiyaya meyilli Vaqif obrazı, xalq hərəkatı üzvlərinin içində erməni obrazı yaradılan bir əsəri tənqidi yanaşmadan geniş keçməyin nə əhəmiyyəti var? Bir tərəfdən şagirdlərə öyrədirik ki, (bu, tarixi həqiqətdir) ermənilər Qarabağa 1828-ci il "Türkmənçay" sülh müqaviləsindən sonra İrandan və Türkiyədən köçürüləblər, digər tərəfdən isə "Vaqif" dramında XVIII əsrdə yaşamış Vaqifin dövründə Qarabağda Qacara qarşı mübarizə aparan erməni obrazı təqdim edirik. Bugünkü günümüzə bu qədər ziddiyyətdə olan "Vaqif" dramındansa XI sinifdə "Komsomol poemasını" keçsək daha yaxşı olar. Heç olmasa bu əsəri bolşeviklərin Azərbaycana gətirdiyi fəlakətləri, allahsızlıq, övladın ataya qarşı çıxması, vətəndaş müharibəsi, kasıbları varlandırmaq yox, varlıları kasıblandıрмаq siyasətini açıq göstərmək baxımından təhlil etmək olar. Şairin tendensiyasını bir kənara qoyub, Gəray bəy obrazını təhlil etmək çox maraqlı olardı. Gəray bəy əsl bəy, əsl kişi obrazıdır.

S.Vurğunun yaradıcılığının ümumi təhlilində deyilir: "Artıq 30-cu illərdə S.Vurğun azərbaycanlı kommunistlərin qurduğu Azərbaycan Sovet Respublikasını bütün mənfə cəhətlərinə baxmayaraq xalqın milli nailiyyəti, onun varlığının təsdiqi, dünya xəritəsində öz yerini tutması kimi qəbul edirdi. Tarixi gedişat göstərdi ki, S.Vurğun haqlı idi" (səh. 110). Bəs onda 37-ci il? 48-ci il? 88-ci il? 90-cı il? S.Vurğun doğrudanmı haqlı idi?

Bizcə, dərslükdə ədəbiyyatın dövrəşdirilməsində də dəqiqləşdirmə aparmaq lazımdır. Orada göstərilir ki, 1910-cu ildən yeni dövr başlayır. Ədəbiyyatı illərə görə dövrlərə bölmək nə dərəcədə düzgündür? Ədəbiyyatı ya tarixin kəskin dönüşləri ilə bağlı, ya da heç olmasa əsrlərlə dövrlərə bölmək olar. Bu mənada "Ən yeni dövr"ü ya 1900-cü ildən, ya da 1920-ci ildən götürmək lazımdır. 1910-1920-ci illər arasında yaranan ədəbiyyatı 1930-1950-ci illər arasında yaranan ədəbiyyatla necə bir dövr ədəbiyyatı hesab etmək olar?

Elm xadimləri

GÖRKƏMLİ DİLÇİ ALİM

Buludxan XƏLİLOV,
filologiya elmləri doktoru, professor

Filologiya elmləri doktoru, professor Mədəd Çobanov elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında xüsusi xidməti olan, imzası imzalar içərisində seçilən alimlərimizdən biridir. Professor Mədəd Çobanovun yaradıcılığında Azərbaycan dilinin həlli zəruri olan problemlərinin araşdırılması həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Onun əsərləri içərisində tədris planına uyğun hazırladığı proqramlar indi də aktuallığı ilə seçilir. Bu mənada M.Çobanovun 1976-cı ildə A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsi üçün hazırladığı "İfadəli qiraət" adlı proqramı tələbələrin qiraət prosesinin ümumi xarakteristikasını, ifadəli qiraətin növlərini, nitqin texniki vasitələrini mənimsəmələrində mühüm rol oynamışdır.

Professor M.Çobanovun yaradıcılığında mətn dilçiliyi xüsusi yer tutur. Onun mətn dilçiliyi ilə bağlı 1982-ci ildə yazdığı "Mətnlərin dilinin təhlili" proqramı bu sahədə mövcud olan ilk proqramlardan sayıla bilər. Onun bu proqram əsasında yazdığı dərslər vəsaitləri də faydalı əsərlərdəndir. 1984-cü ildə çap olunmuş "Mətnin linqvistik təhlili" adlı dərslər vəsaitində fonetik, leksik, semasioloji, onomoloji, sözlük tərkibi, söz yaradıcılığına görə təhlil qaydaları və bədii nümunələr verilmişdir. Bunlar da linqvistik təhlilin bir sıra nəzəri və əməli məsələlərini mənimsəmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Professor Mədəd Çobanov milli təəssübkeşliyi ilə seçilən dilçi alimlərimizdəndir. O, uzun müddət Gürcüstanda yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili proqramı və dərsləkləri ilə təmin olunması işində cəfakəşlik göstərmiş, öz bilik və bacarığını əsirgəməmiş, əlindən gələni etmişdir. Hələ 27 iyun 1991-ci ildə Gürcüstan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə 1991-1992-ci tədris ilindən etibarən respublikanın Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərinin tədris planına X-XI siniflərdə həftədə bir saat "Azərbaycan dili" kursu artırılmışdır. Bu münasibətlə Gürcüstan Respublikası Təhsil Nazirliyi S.S.Orbeliani adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun əməkdaşı Mədəd Çobanovdan X-XI siniflər üçün "Azərbaycan dili"ndən proqram tərtib etməyi və proqramın həyata keçirilməsinə aid metodik tövsiyələr hazırlamağı xahiş etmişdir. Bu ciddi işin öhdəsindən o, məharətlə gəlmişdir. Qısa bir müddətdə X-XI siniflər üçün proqram hazırlamış və "Azərbaycan dilindən yeni proqram" adı ilə çap etdirmiş, proqramın tələblərinə cavab verən Azərbaycan dili

dərsləkləri hazırlamışdır. Həmin dərsləklər Gürcüstan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən bəyənilmiş və nəşr edilmişdir.

Professor Mədəd Çobanov ali məktəblərin qeyri-filoloji fakültələri üçün proqram hazırlığına da öz elmi yaradıcılığında xüsusi yer ayırır. Onun 2003-cü ildə ali məktəblərin qeyri-filoloji fakültələri üçün çap etdirdiyi "Azərbaycan dili (nitq mədəniyyəti)" proqramı hərbi məktəblərdə bu fənnin öyrədilməsinin əhəmiyyətini artıran ən uğurlu işlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Ən azı ona görə ki, bu proqram ali təhsilli mütəxəssislərin, xüsusilə hərbiçilərin ana dilini dərindən mənimsəmələri, doğma dilimizin qayda-qanunlarını, elmi əsaslarını öyrənmələri, onun bütün incəliklərini, zəngin və rəngarəng xüsusiyyətlərini bilmələri üçün əhəmiyyətli dərəcədə böyük rol oynayır. Müəllifin o fikri ilə də tamamilə şərik ki, öz peşəsinin mahir ustadı olan minlərlə kadrların - həkimlərin, mühəndislərin, fiziklərin, bioloqların, kimyaçıların, tarixçilərin və digərlərinin böyük bir qisminin nitqi və yazıları (orfoqrafik, üslubi baxımdan) qüsurlu olur. Əlbəttə, özünü ziyalı hesab edən hər bir kəs doğma ana dilində gözəl danışmağı və savadlı yazmağı bacarmalıdır. "Azərbaycan dili (nitq mədəniyyəti)" proqramında ədəbi dilimizin xalqımızın milli sərvəti olmasına, dilin inkişaf qanunlarına, Azərbaycan dilinin fonetikasına, orfoqrafiyasına, orfoepiyasına, üslublarına, onomastikasına, nitq mədəniyyətinə geniş yer verilmiş, Azərbaycan dilinin hərbi leksikasına, hərbi terminologiya və onun problemlərinə, qanunauyğunluqlarına, yaranmasına, istifadə olunmasına xüsusi diqqət göstərilmişdir. Proqramda milli dil, dövlət dili, yazı mədəniyyəti və ona verilən tələblər, əməli yazıların mədəni və təcrübəvi əhəmiyyəti, şəxsi xarakterli, fərdi məlumat xarakterli, rəsmi xarakterli, ictimai xarakterli, inzibati xarakterli əməli yazılar istifadəsi vacib sayılan əhəmiyyətli bir məsələ kimi verilmişdir. Müəllif həm də bu proqrama uyğun "Azərbaycan dili" (Bakı, 2006) dərsləyini çap etdirmişdir. Bu dərsləyi o, əvvəlcə 2003-cü ildə, təkmilləşmiş variantını isə 2006-cı ildə nəşr etdirmişdir.

Professor Mədəd Çobanov magistr pilləsində təhsil alan magistrlər üçün proqramın yazılmasında da öz təcrübəsini, biliyini və zəhmətini əsirgəməmişdir. Onun 1997-ci ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan dilçiliyi tarixi" proqramı magistraturanın filologiya fakültələri üçün olduqca gərəklidir. Burada dilçiliyin inkişaf tarixinin mərhələləri, Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf tarixinin dövrləşməsi elmi-nəzəri əsaslara söykənməklə məqbul bir formada əks olunmuşdur. Azərbaycan dilçiliyinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafında xidmətləri olan alimlərin əsərləri, apardıqları tədqiqatların istiqamətləri proqramın elmi-nəzəri tutumuna xüsusi dəyər vermişdir. Bu da müəllifin Azərbaycan dilçiliyinin tarixinə, inkişaf dinamikasına, bugünkü səviyyəsinə dərinlən bələd olduğunu təsdiq edir.

70 yaşlı professor Mədəd Çobanov elmi-pedaqoji fəaliyyətinin müdrik çağlarını yaşayır. Ona elmi-pedaqoji fəaliyyətində yeni-yeni uğurlar, özünə isə cansağlığı arzulayırıq!

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

Amerika alimləri tədqiqat apararaq belə nəticəyə gəlirlər ki, ömrünün ilk aylarında çoxlu ana südü əman körpələr böyüyəndə daha ağıllı və yüksək intellektual səviyyədə olurlar.

***

İngiltərə alimlərinin apardıqları araşdırmalardan birində məlum olub ki, qadınların qazlı içkidən istifadə etmələri osteoporoz xəstəliyi ilə nəticələnə bilər. Bu xəstəlik isə sümük zədələnməsi təhlükəsini yaradır. Çünki qazlı içkilərin qəbulu sümüyün kövrəkləşməsinə səbəb olur.

Alimlərin fikrincə, kofein də osteoporoz xəstəliyi riskini artırır.

***

Amerika təbibləri aclığın qarşısını almağın bir yolunu tapıblar. Qolun yuxarı hissəsində xəyali olaraq "X" şəkilli iki xətt çəkib, bu xətlərin çiyinlə dirsək arasında düşən kəşimə nöqtəsini 30 saniyə masaj etməklə iştahını öldürmək olur. Bu, kökəlmənin də qarşısını almağa kömək edir.

***

Kaliforniya Universitetinin alimləri müəyyənləşdiriblər ki, 1979-cu ildən başlayaraq, troposferin (atmosferin yəni yaxın olan qatının) hündürlüyü bir neçə yüz metr yuxarı qalxıb. Bu isə global ekoloji problemin nəticəsidir. Sent Luis şəhərindəki Vaşinqton Universitetinin nevropatoloqları unikal bir eksperiment həyata keçiriblər. Belə ki, onlar kompyuteri düşüncə gücü ilə idarə etməyin mümkünlüyünü sübut ediblər. Təcrübə çərçivəsində epilepsiyadan əziyyət çəkən 14 yaşlı yeniyetmədən istifadə olunub. O, Spauk İnvayeres oyununu əllərinin yox, beyninin köməyi ilə oynayıb. Oyundakı bütün hərəkət və müdaxilələr pasiyentin beynin əzələlərindən göndərilən siqnal vasitəsilə gerçəkləşib. Həmin beynin əzələlərinin mərkəzinə "daxilçilər" yerləşdirilib. Tibbdə beynin siqnalının bu cür ötürülməsi elektrokorioqramma adlanır. Araşdırma qrupunun üzvü Erip Mutrard bildirib ki, gələcəkdə bu üsul iflic olan insanların kənardakıların köməyi olmadan hərəkət etmələrinə yardımçı olacaq.

***

Amerikalı alimlər mikrodalğalı gözəgötürməz pləş icad ediblər. Onlar ilk uğurlu təcrübədən sonra ingilis məsləhətləri ilə birgə mis silindri gizlətməyə nail olublar: "Biz süni ilğım yaratdıq ki, obyekt potensial müşahidəçilərin müxtəlif istiqamətlərdən gələn baxışlarından qoruya. Adətən yollarda yüksək temperaturda Günəş şüalarının ilğımvari görüntüləri yaranır. Pləş geyəndə də təxminən buna bənzər görüntü gözə çarpır. "Biz təcrübə üçün mikrodalğalı obyektləri aşkarlamağa imkan verməyən pləş hazırladıq; kim onu geysə, ətrafdakılar fərq etməyəcək". Bunu isə Dyuk Universitetinin əməkdaşı, pləş hazırlayan Devid Şurid açıqlayıb.

***

İngilis alimlərinin fikrincə, ispan dili öz təsirinə və yayılma dərəcəsinə görə ingilis dilini geridə qoyacaq. Bu hesabla 40 ildən sonra əsas dillər üçlüyündə (bura çin, hind və ingilis dili aiddir) dəyişiklik olacaq. Hazırda ispan dili dünya dilləri sırasında dördüncü yeri tutur. Bı dildən Avropa Birliyinə daxil olan məşhur ölkələrdə də istifadə edilir. Şagirdlərin 93, tələbələrin isə 60 faizi artıq ikinci əsas dil kimi ispan dilini öyrənir. Hazırda Brazilyada 11 milyon nəfər 210 min professional müəllimin köməyi ilə ispan dilinin incəliklərinə bələd olur. Amma bu durumdan narazı qalanların siyahısına ingilis və amerikalılar başçılıq edirlər. Onlar ispan dilinin bu yolla digər dilləri sıradan çıxara biləcəyini düşünürlər.

***

Latviyada artıq uşaq bağçalarında uşaqlara limonad, kvas, amin turşusu, kofein daxil olan içki növləri, habelə "Pepsi-kola" və "Koka-kola" əvəzinə alternativ içki qismində çay, su, təbii meyvə şirələri verilir. Çipsi, saqqız, konfet və karameli isə təbii və təzə meyvələr, giləmeyvələr, qara şokolad əvəzləyir. Məktəb bufetlərində tərkibində 1,25 qramdan artıq duz olan 100 qramlıq məhsulların satışına qadağa qoyulub. Orta məktəblərdə "Koka-kola" satışının yasaqlanması Amerikanın kəskin etirazına səbəb olub. ABŞ-in keçmiş dövlət katibi Madlen Olbrayt bu qadağanı məntiqsizlik adlandırdı.

Bu yaxınlarda Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində müxtəlif qəzet və jurnallarda 200-dən artıq elmi-publisistik yazının müəllifi, istedadlı qələm sahibi Hacı Bayramın 60 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edildi. Yığıncağın aparıcısı, tanınmış şair Ağacəfər Həsənlinin sözləri Hacı Bayram sevarlərin alqışları ilə qarşılandı. A.Həsənlı dedi ki, biz bura Hacı Bayramın təkə yubileyini qeyd etməyə yox, həm də onun bu yaxınlarda işıq üzü görmüş "Sənətlərin şərəflisi" adlı əsərinin təqdimatına toplaşmışıq.

Əsərlərlə, onun müəllifi ilə bağlı söylənən xoş sözlərdən aydın oldu ki, adı çəkilən 208 səhifəlik kitab 2008-ci ildə "Çinar – Çap"da nəşr olunub. Kitaba pedaqoji elmlər namizədi Akif Məmmədov "Kamillik yolu" adı ön söz yazıb. Ön sözdə H.Bayramın keçdiyi mənalı yol, şərəfli işdə - müəllimlikdə qazandıqı uğurlar, elmi-publisistik sahədəki fəaliyyəti konkret şəkildə öz əksini tapıb.

İnanırıq ki, əsərdəki "İlahi səfər" (səh.6-18), "Can deməklə" (səh.19-24), "Əsl dost" (səh.25-31), "Eposdakı milli xüsusiyyətlər" (səh.97-102) və s. kimi yazılar oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

***

Nurafizin şeirlərdən ibarət ilk kitabı oxucuların istifadəsinə verilib. Kitabın çapı müəllifin 50 illik yubileyi ərəfəsinə düşüb. Nurafizin yubileyinə toplaşan poeziya həvəskarları həm də onun "Hamı işıqdan keçir" (Bakı, Çarşıoğlu 2007) adlı kitabının təqdimat mərasimində iştirak etdilər. Tanınmış tənqidçi Vaqif Yusifli ikiqat sevinclə dolu bu tədbiri açan andan sonra yubileyi təbrik edərək, onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən danışıdı. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Gürcüstan bölməsinin rəhbəri Rafiq Hümətlin "Öncə şeirləri ilə dostlaşdığım şair" adlı ön söz yazdığı bu kitabda insan, onun həyatı və mübarizəsi, tənhalığın insanda yaratdığı ovqat, ölüm kimi fəlsəfi məsələlərə həsr olunmuş şeirlərlə yanaşı müəllifin "Qızıcığaz" adlı poeması da çap olunmuşdur.

***

Azərbaycan ədəbiyyatına ötən əsrin 70-ci illərində gəlmiş Sultan Mərzilinin "Bir addım kiçik ömür..." (Bakı, "UniPrini" 2006) adlı kitabı çap olunmuşdur. Şairin şeirlərinin toplandıqı kitaba müəllif özü ön söz yazmışdır. Düşmənlə tapdağında qalan, o taylı, bu taylı, dərddli, sevincli torpaqlarımızın harayı burada verilmiş şeirlərdə öz əksini tapmışdır:

Əlində qumbara,
Gözlərində qan,
Torpağına şəraf,
Millətünə şan,
Fərqi yoxdur,
İstər qoca, istər cavan.
Ya ata, ya oğul, ya ər olmalı,
Cüssəsiz də olsa bir şey olmalı,
Peşəsi bir yana,
İşi bir yana,
Qəlbən şair olmalı,
"Vətən" – deyib
Ölümə gedən!

Kitabın 274-cü səhifəsindən götürülmüş "Ölümə gedən" adlı bu şeir müəllifin vətəna oğulluq sədaqətinin təzahürüdür.

***

Metodist alim Vaqif Qurbanovun 2007-ci ildə "Müəllim" nəşriyyatı tərəfindən "Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri", 2008-ci ildə isə "Azərbaycan dili təlimində fəndaxili əlaqələr" mövzusunda tədris vəsaitləri nəşr olunmuşdur. Göstərilən vəsaitlər tələbələr, magistrələr və müəllimlər üçün nəzərdə tutulub. Filologiya ixtisaslı tələbələrə hazırda III kursda dil tədrisinin aktual problemləri xüsusi kurs kimi öyrədilir, odur ki, bu vəsaitdən istifadə ediləcək.

İkinci kitab da yenə aktual bir mövzuya həsr edilib. Belə ki, fəndaxili əlaqə əsasında qurulmayan dərslərdə mövzulara dair bacarıq və vərdişlərin mədəni nitqə çevrilməsi mütəmkin deyil. Müəllif bu problemin mövzular, bölmələr, söhbətlərə əlaqə kimi həlli yollarını göstərməklə mütəxəssislərə əməli köməklik göstərmişdir.

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:

ANAR
Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

ÜNVANIMIZ:

Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.
Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09

Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.
Şərti çap vərəqi 6,3. Tiraj 700.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.
Lisənziya V 236.

Jurnalda dərc olunan məqalələr Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyasında nəzərə alınır.

Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»
nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.

Çapa imzalanıb: 27.09.2008.

Jurnalın abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır. Bir nömrənin abunə
qiyməti 2 manatdır.

